

Національна академія державного управління
при Президентіві України

Іван Розпутенко

ГЕОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ТЕРМІНАХ ТА ІМЕНАХ

Словник-довідник

Київ
2011

*Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентові України
(протокол № 167/1-4 від 28 січня 2010 р.)*

Рецензенти :

В. Д. Бакуменко, доктор наук з державного управління, професор, про-
ректор з наукової роботи Академії муніципального управління;

В. В. Юрчишин, доктор наук з державного управління, директор еконо-
мічних програм Центру політичних та економічних досліджень імені
Олександра Разумкова.

Розпутенко І.

Р64   Геоекономічна політика України в термінах та іменах :
словник-довідник / Іван Розпутенко. – К. : НАДУ, 2011. – 228 с.
ISBN 978-966-619-303-5.

Словник-довідник орієнтований на ознайомлення слухачів, аспі-
рантів, науковців та державних службовців з базовими поняттями,
категоріями, термінами, пов'язаними з геоекономічною політикою
України, а також з відомими діячами у цій сфері.

Терміни супроводжуються коментарями, що відображають
авторське бачення впливу світової геоекономічної політики на си-
туацію в Україні.

Призначений для слухачів Національної академії державного
управління при Президентові України, аспірантів та державних
службовців.

УДК 338.2:339](477)

*В основу словника-довідника покладено результати науково-дослідної роботи
“Геоекономічна політика України” (ДР № 0109U003018) комплексного наукового
проекту “Державне управління та місцеве самоврядування”.*

© Розпутенко І., 2011
© Національна академія
державного управління
при Президентові України, 2011

А

Абсолютизм (від лат. absolutus – необмежений, самодержавство, абсолютна монархія) – форма правління державою, за якої верховна влада (суверенітет тощо) належить одній особі (царю, імператору, королю тощо), та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади. Форма правління державою, за якої верховна влада повністю належить одній особі – монархові; самодержавство. **А.** характеризується тим, що держава досягає такого рівня розвитку, за якого створюється великий бюрократичний апарат влади, посилюються карні органи, формується професійна армія. Діяльність станovo-представницьких органів влади майже припиняється або їх розпускають. **А.** допускає, на відміну від деспотичних, тоталітарних режимів, наявність латентних (прихованих) обмежень влади: економічних (існує відносний плюралізм власності), соціальних (наявність багатоманітної соціальної структури та спадкоємної аристократії), політичних (**А.** здатний до політичної динаміки, розширеного політичного відтворювання), ідеологічних (**А.** не вбачає в існуванні ідеологічної багатоманітності загрози для себе).

Абстракціонізм геоекономічний (від лат. abstractio – відволікання) – формалістичний напрям у державній політиці, послідовники якого зображують реальний світ як поєднання абстрактних форм (ліній, геометричних фігур) або колірних плям, конкретно не пов'язаних з певною групою населення, його історичними, культурними, духовними традиціями.

Абсурд геоекономічний (від лат. absurdus) – безглуздя, нісенітниця в системі державного управління геоекономічними процесами, що представляють світ як хаос, відображають песимізм, невпевненість, передчуття загибелі і т.ін.

Аверс (фр. *avers*, лат. *adversus* – “повернений обличчям”) – рух, що спрямований в один бік і не передбачає альтернативних вирішень. Найбільшого вжитку цей термін набув у зв’язку з будівництвом нафтопроводу “Одеса-Броди”.

Більшість експертів погоджується, що аверсний рух нафтогоним “Одеса-Броди” є доцільнішим як із політичного, так і з гео економічного погляду. Цей проект включено до переліку складників безпеки Євросоюзу.

Перспективною є ідея транспортування легкої нафти, оскільки в ЄС діє закон, який обмежує вміст сірки в нафтопродуктах. Економічної доцільності проекту додає можливість постачання сировини для українських нафтопереробних заводів.

Добудова нафтопроводу “Одеса-Броди” до Плоцька та Гданська остаточно закріпила б нафтогін як необхідний для енергобезпеки Європи.

Вартість такого будівництва за приблизними розрахунками становить 350 млн євро. Щоб **А.** був економічно вигідним, необхідно 9 млн т нафти. Під час проектування нафтопроводу “Одеса-Броди” отримати необхідні обсяги планувалося з Іраку. Та на експорт іракської нафти згодом оголосили ембарго.

У сьогоднішніх умовах необхідні обсяги нафти знайти цілком реально. У межах ГУАМ можна розшукати 5-6 млн т нафти для “Одеса-Броди”, ще 2-3 млн т можна забезпечити за рахунок українських родовищ на шельфі Чорного моря. Цього цілком досить, щоб запустити **А.** та зробити проект вигідним і для України, і для Євросоюзу.

Автаркія (грец. *autárkeia* – самовдоволення, самозабезпечення) – незалежність від обставин зовнішнього світу або інших людей. Розуміється як створення замкненого самодостатнього національного господарства в межах окремої країни або групи країн, спрямованого на максимальне обмеження імпорту. Часто тлумачиться як політичний режим (зазвичай деспотія), який забезпечує функціонування такого господарства. В гео економіці – економічна незалежність країни, що ігнорує міжнародний розподіл праці і міжнародну торгівлю, позбавляє необхідності ввезення найважливіших продуктів споживання. Термін “**А.**” часто вживається в розумінні прагнення до відособлення, схильність до вузького намісництва.

Автаркія великих просторів – геоекономічна концепція видатного німецького економіста Фрідріха Ліста, відповідно до якої ефективна світогосподарська інтеграція держави можлива на основі поєднання політики протекціонізму щодо вітчизняного виробника і митного союзу з поступовим, зваженим переходом до відкритої економіки. Трансформація національного господарства у світовий ринок може бути найефективнішою через проміжний етап (митний союз). Держава контролює процес реформ і з допомогою протекціоністських заходів заохочує розвиток вітчизняної економіки.

Автократія (від грец. autokrateia – самодержавство) – влада, що заснована на повному свавіллі однієї особи або ж невеликої групи людей, форма правління (абсолютизм, монархія, самовладдя).

Автономія (від грец. autos – сам і nomos – закон) – власна законмірність. **А.** в широкому розумінні – певний ступінь самостійності органів, організацій, територіальних та інших спільнот у питаннях їх життєдіяльності.

Адміністративно-територіальна (регіональна) автономія – один із способів децентралізації влади в унітарній державі. Статус суб'єктів адміністративно-територіальної автономії вищий, ніж у звичайних адміністративно-територіальних одиниць, але нижчий за статус суб'єктів національно-територіальної, національно-державної автономії чи суб'єктів федерації. Суб'єкт адміністративно-територіальної (регіональної) автономії не має ознак державного утворення. Адміністративно-територіальна автономія виявляється у наявності у її суб'єктів системи органів законодавчої та виконавчої влади, що формуються самостійно, а також повноважень приймати закони з питань, коло яких окреслено центром. Органи суб'єкта адміністративно-територіальної автономії здійснюють свою діяльність під наглядом центральних органів влади, які, як правило, призначають для цього своїх представників (наприклад губернаторів). Регіональні закони можуть бути скасовані центральними органами, якщо вони не збігаються із загальнодержавними інтересами.

Авторитаризм (authoritarianism – від лат. auctoritas – вплив) – політичний режим, форма влади, зосередженої в руках однієї лю-

дини або ж в одному владному органі. Як правило, **А.** поєднується з елементами особистої диктатури, характеризується виключенням демократичного волевиявлення, повною або ж частковою відсутністю політичних свобод, обмеженням діяльності партій і громадських організацій, придушенням опозицій, застосуванням політичних репресій і заміни його мілітаристськими (квазі-мілітаристськими) структурами.

Авторитарний стиль керівництва (authoritarian style of management) – заснований на беззастережному підпорядкуванні владі, авторитетові, прагненню незаперечного утвердження свого авторитету.

А.с.к. – стиль керівництва, за якого керівник визначає цілі і всю політику в цілому, розподіляє обов'язки, а також у більшості випадків визначає відповідні процедури, керує, перевіряє, оцінює і виправляє виконану роботу.

Вважається, що використання авторитарних методів керівництва виправдано у виняткових ситуаціях (криза, надзвичайні, форс-мажорні обставини). Надмірне використання **А.с.к.** призводить до різних форм зловживання владою.

Агресія (від лат. aggressio – напад) – поняття міжнародного права, яке означає протиправне, пряме чи опосередковане, застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави. Поняття **А.** включає як обов'язкову ознаку першості або ініціативи (застосування особою, групою осіб або державою озброєної сили першим).

Озброєний напад однієї держави на іншу вважається міжнародним злочином проти світу і безпеки людства. Поняття **А.** включає ознаку ініціативи, означає застосування якою-небудь державою сили першим. Здійснювані в порядку самооборони, хоч би і із застосуванням озброєної сили, дії держави, що піддалася нападу, не можуть вважатися актом **А.**, так само як колективні дії держав, що робляться відповідно до Статуту ООН для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки.

Хвороблива властивість держави, групи осіб або ж особи, що проявляється в загарбанні, насажденні, поневолюванні, заподіянні шкоди, завданні болю.

Адміністративно-командна система – система управління економікою країни, в якій панівна роль належить розподільчим, командним методам; спосіб економічної організації суспільства, за якого всі питання вирішують державні органи. Головні ознаки **А.-к.с.**: державна власність на ресурси, бюрократизація та монополізація економіки, адміністративне ціноутворення, зрівняльний розподіл життєвих благ, панування номенклатури.

Адміністративно-територіальна одиниця в Україні – область, район, місто, район у місті, селище, село. До складу країни входять за Конституцією України: 24 області – найбільші одиниці України (населення від 1 до 5 млн осіб).

Автономна Республіка Крим – з правами автономії: утворення власного парламенту (Верховна Рада Автономної Республіки Крим), уряду (Рада міністрів Автономної Республіки Крим) тощо. 2 міста державного значення – з правами області: Київ і Севастополь.

До складу кожної області входять: райони (населення від 20 до 100 тис. осіб); міста обласного значення – з правами району області.

До складу АРК входять: райони (населення від 20 до 100 тис. осіб); міста республіканського значення – з правами району АРК.

До складу міст державного, обласного та республіканського значення, а також районів областей та АРК входять: села (сільські ради); селища (селищні ради); міста (міські ради).

Крім того, великі міста (понад 200 тис. осіб) складаються з районів міст.

Адміністративно-територіальний устрій (державний устрій):

1) спосіб територіальної організації держави, який характеризується певною формою конституційно-правових відносин між державою в цілому та її складовими частинами, виявляється в особливостях правового статусу адміністративних одиниць та розподілу владних повноважень між центральними і місцевими органами влади;

2) передбачена законами територіальна організація держави з метою забезпечення найбільш оптимальної реалізації завдань та здійснення функцій суспільства і держави. Здійснюється, як

правило, шляхом поділу території держави на частини – територіальні одиниці, які є просторовою основою для утворення та діяльності відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Адміністрація (administration (англ.) – від лат. administratio – управління, керівництво). У широкому розумінні **А.** розглядається як вся діяльність держави (її виконавчо-розпорядчих органів) щодо управління. В Україні найпоширенішою є офіційна назва органів виконавчої влади на рівні областей, районів (районна державна адміністрація, обласна державна адміністрація). В умовах президентської або ж президентсько-парламентської форми правління адміністрацією називається кабінет при голові держави, наприклад, Адміністрація Президента України. У вузькому розумінні **А.** розглядається як апарат управління, керівництво організації, фірми. У склад **А.** входять: керівник організації (директор, президент, голова), його заступники, виконавчі директори, головний бухгалтер, головні менеджери. Керівника призначають засновники, а решту членів **А.** набирає на роботу вже призначений керівник. Нерідко посади в **А.** займає хто-небудь із засновників. **А.** повністю відповідає за всі рішення у сфері управління компанією, за борги компанії, яких зазнала остання в результаті помилок **А.**, розплачуються засновники.

Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво – Asia-Pacific Economic Cooperation (**АРЕС**) – відкритий форум, який об'єднує 21 країну та регіони (країн членів) Тихоокеанського побережжя для обговорення напрямів регіонального співробітництва, торгівлі та інвестицій. Країни **АРЕС** об'єднують близько 41% населення світу та забезпечують 49% світової торгівлі, виробляючи близько 56% світового ВВП. Під егідою форуму проводяться Зустрічі економічних лідерів **АРЕС** (APEC Economic Leaders' Meeting (AELM)), щорічні саміти глав держав **АРЕС**. Постійна діяльність форуму координується Секретаріатом **АРЕС**.

Акваторія (Water surface, від лат. aqua – вода) – частина водної поверхні в установлених межах району океану, моря, водосховища чи порту. **А.** послугують для стоянки суден під заванта-

ження/розвантаження (портова **А.**); для добудови і ремонту суден (заводська **А.**); для злету/посадки літаків (гідроаеродромна **А.**); для випробування військової техніки (водний полігон; мінний полігон) та ін.

Альтернативні інструменти політики (Alternative policy instruments) – мають те саме значення, що й альтернативи регулюванню. Застосовуються в галузі охорони навколишнього середовища та охорони й безпеки праці на противагу адміністративно-контрольним заходам, які часто не сприяють запровадженню нових технологій та зменшенню рівня забруднень; змушують фірми нести однаковий тягар щодо заходів контролю, незважаючи на різні кошти на його запровадження. На кшталт альтернативних застосовуються інструменти добровільного регулювання, такі як екомаркування, екоаудит та добровільні угоди й інструменти економічного (ринкового) регулювання, такі як зелений податок, торгівля квотами забруднень та звіти щодо оцінювання екологічних наслідків.

Амбівалентність (від лат. ambo – обидва і valentia – сила, міць) – неузгодженість, суперечливість у ставленні до чогось. Зазвичай **А.** проявляється у прийнятті людиною двох взаємовиключних тверджень чи ставлень, конфлікт яких або не помічається, або ж свідомо чи несвідомо ігнорується. Одночасна наявність двох протилежних почуттів, бажань. **А.** політична – двоїстість чуттєвих переживань, яка виявляється в тому, що один і той самий об'єкт викликає в людини одночасно два протилежних почуття, тобто неоднозначність у ставленні людини до навколишнього середовища і визначенні системи цінностей. Прикладом політичної **А.** можуть бути політичні заяви чи віра в можливість одночасного зниження податків та збільшення державних виплат. Для сучасного українського суспільства **А.** є однією з характерних рис. Так, згідно з опитуваннями, ідеї щодо поглиблення співпраці з Росією та інтеграції з ЄС мають понад 50% прихильників, тобто досить багато людей одночасно підтримують два протилежних напрями зовнішньої політики. Разом з тим стосовно Росії, зважаючи на її амбіції, маємо геоекономічну амбівалентну ситуацію: об'єктивна необхідність економічного співробітництва стимулює зближення двох держав, але цей процес гальмується претензіями політичної еліти РФ

на гегемонію в пострадянському просторі. Принципова різниця в менталітеті спричиняє позицію росіян стосовно самих себе як до великодержавної нації, а стосовно українців – як до етносу вторинного, меншовартісного, неспроможного до самостійних політичних дій. Відмова українців від телурократії трактується як державницька неспроможність. У ситуації невирішеності низки проблем перманентно виникають моменти загострення та конфронтації. Отже, в Росії далеко не всіма усвідомлена необхідність рівноправних відносин з Україною.

Антидемпінгові заходи (мита) (Antidumping measures (tariffs)) – додаткові ставки митних зборів, що вводяться у разі демпінгового імпорту товарів, які завдають шкоди виробникам країни-імпортера. Ставка антидемпінгового мита визначається виходячи з різниці експортної і нормальної вартості товару на основі антидемпінгового розслідування, яке проводиться згідно з Антидемпінговою угодою СОТ (Антидемпінгова угода ГАТТ (ст. 6)) і стягується при випуску демпінгових товарів у вільний обіг.

Антирастове законодавство (Anti-trust legislation) – законодавство ЄС гарантує добросовісну конкуренцію на спільному ринку і створення таких умов, щоб підприємства конкурували, а не змовлялися між собою. Приписи ЄС забороняють домовленості, які обмежують конкуренцію (наприклад таємна домовленість виробників з метою нав'язування не виправдано високої ціни), а також зловживань з боку підприємств, які домінують на ринку. Ці приписи називаються “антирастовими”. Комісія має значні повноваження у сфері заборони антиконкурентційних дій і накладанні покарань на фірми, визнані винними у антиконкурентційних діях.

Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) (Association of Southeast Asian Nations, ASEAN) – геополітична та геоекономічна організація, заснована 8 серпня 1967 р., яка сьогодні об'єднує 10 країн Південно-Східної Азії (Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, Лаос, М'янма, В'єтнам, Кампучія та Бруней). Спрямована на прискорення економічного зростання, досягнення соціального прогресу й культурного розвитку серед держав-членів та сприяння миру в регіоні. ВВП

країн **АСЕАН** у середньому зростає на 5,6% щороку, досягнувши у 2006 р. суми 1073,9 млрд дол. США. У 1992 р. у Сінгапурі була створена зона вільної торгівлі країн **АСЕАН** (АФТА) для стимулювання розвитку промислового виробництва країн-учасниць.

Асоційоване членство (Associated membership) – форма співробітництва ЄС з третіми країнами. Існує кілька типів угод ЄС, які встановлюють різні рамки, глибину та кінцеву мету **А.ч.**:

- 1) Угода Європейського Союзу про Асоціацію (Угода про Асоціацію (УА)) – тип угоди між ЄС та третьою країною, яка встановлює базові рамки їхнього співробітництва. Такі угоди, як правило, охоплюють розвиток політичного, торговельного, соціального, культурного та безпекового співробітництва й можуть надавати безтарифний доступ до окремих сегментів ринку ЄС та передбачати фінансову та технічну допомогу. Угоди про асоціацію, підписані останнім часом, також включають як окремий компонент угоду про ЗВТ (УА з Чилі). УА повинні бути ратифіковані усіма державами-членами ЄС. На сьогодні ЄС укладає УА з третіми країнами в рамках двох окремих напрямів зовнішньої політики: процес стабілізації та асоціації (ПСА) з країнами Західних Балкан – Угоди про асоціацію та стабілізацію (УАС) та Європейської політики сусідства (ЄПС) – УА. В обох випадках угоди спрямовуються на наближення законодавства асоційованих членів до *acquis communautaire*. Глибина гармонізації значно менша, ніж при повному членстві й може не покривати окремих розділів *acquis* (залежно від конкретної держави);
- 2) на додаток до ПСА та ЄПС Угоди про Асоціацію, які включають положення про ЗВТ, можуть підписуватись з іншими третіми країнами чи торговельними блоками світу (Чилі, Мексика, Південна Африка та ін.);
- 3) європейські угоди – особливий тип угод про асоціацію, які Європейський Союз уклав у 1990-х рр. з десятьма країнами Центральної та Східної Європи. Ці угоди були адаптовані до специфічної ситуації кожного з партнерів, хоча всі вони базувались на дотриманні принципів прав людини, демократії, верховенстві права та ринкової економіки й мали на меті підготувати асоційовані країни до вступу в ЄС.

Атлантизм – термін, співзвучний за суттю терміну таласократія (Sea Power) – геополітична теорія західної цивілізації, що ґрунтується на ліберально-демократичних цінностях правового громадянського суспільства. У воєнно-стратегічному аспекті – країни-учасниці НАТО, включаючи США і західно-європейські держави. Адепти атлантизму вважають, що головну роль у світі відіграють морські цивілізації, від яких в глибину континенту надходять культурні імпульси.

Атталі Жак (фр. Jacques Attali, народився 1 листопада 1943 р.) – французький філософ, економіст, ліберал і глобаліст, автор концепції “нового світового порядку”, прихильник геоекономічного підходу в геополітиці, він визначає сучасність як наступ “ери грошей”, панування ліберально-демократичних цінностей і ринкових відносин, що базуються не тільки на фінансовому капіталі, а й на інформаційних технологіях, тонкий знавець кабалістики (езотеричний, містичний іудаїзм). Народився в Алжирі в єврейській сім’ї. У 1963 р. закінчив політехнічне училище, а пізніше отримав диплом в Інституті політичних досліджень і став слухачем Національної школи управління (l’Ecole nationale d’administration). Популярним став у 1981 р. завдяки його високій посаді в оточенні Президента Франції. Є членом Більдербергського клубу. У квітні 1991 р. став першим головою “Європейського банку реконструкції та розвитку”. Автор десятка книг: “Шуми” (1977), “Три світи” (1981), “Історія часу” (1982), “Впливова людина Зигмунт Г.Уорбург (1902-1982)” (1985), “В прямому і переносному значенні” (1988), “1492”, “Антиекономіка” (1975), “Лінії горизонту” (1992), “Коротка історія майбутнього” (2006). У книзі “Лінії горизонту” (“Lignes d’horizons”, 1990, Париж; в англійському перекладі – “Millennium”, що було перекладено російською як “Золотий век”). А. розглядає еволюцію суспільства, взятого на глобальному рівні, на наступні 25 років (по суті, до 2015 р.), а також досліджує суть його економічної, політичної, соціальної та ідеологічної організації. У цій книзі стверджується початок “ери грошей” при пануванні ліберально-демократичних цінностей і ринкових відносин, які розвиваються не лише на фінансовому капіталі, але й на інформаційних технологіях. Говорячи про майбутнє людської цивілізації, не залишає місця у своєму прогнозі ні Росії, ні США. Майбутнє йому бачиться так: Європа, а

точніше монетаристська Європа, Європа як кредитор в останній інстанції зі своїм євро, з можливістю регулювання всіх відносин всередині людської спільноти за допомогою грошей і кредитів, з прекрасно розвиненими телекомунікаціями, з одного боку, і Японія на чолі тихоокеанського регіону, з другого боку. Більше нікого. Ніякої Америки, про неї А. замовчує, з нею він не пов'язує ніяких перспектив. З нею відбувається щось не те, – якась катастрофа, про яку А. нічого не пише. На думку А., демократія загалом – це найкраща політична система, торговий лад – рушій прогресу, всемогутність грошей – найсправедливіший порядок правління. А. – один із фігурантів у справі про незаконну продаж зброї Анголі (“Анголагейт”). Новий світовий порядок, відповідно до А., устанавлюється на принципах геоeкономіки.

Б

Багаторівневе врядування (Multi-Level Governance) – новий підхід у теорії європейської інтеграції, що виник у 1990 р., який розглядає інтеграцію як процес неієрархічного мережевого управління у ЄС, що характеризується широким залученням урядів держав-членів, регіональних та місцевих органів влади, експертів та інших неурядових гравців до процесів прийняття рішень та вироблення політики. Це означає, що в ЄС не існує централізованого управління. Навпаки, в ЄС ми стикаємось з дуже складним механізмом постійних переговорів на наднаціональному, національному, так само як і субнаціональному рівнях. Прихильники теорії багаторівневого управління займаються також аналізом мереж. На практиці сегментований і слабоієрархізований характер ухвалення “європейських” рішень створює сприятливі умови для розвитку політичних мереж. Їх аналіз дає змогу чітко окреслити специфіку ЄС і, можливо, краще зрозуміти, як цьому об’єднанню держав вдається встояти в політичному кліматі, що змінюється, уникаючи “пасток федералізму”, і яким чином Союз розвиває певну стабільність, незважаючи на свою гетерогенність (різноманітність). Теорія багаторівневого управління і мережевий аналіз не пропонують тієї кількості теоретичних перспектив, які можуть представити інші теорії інтеграції. Вона не надає пояснень фактів відносно мети європейських політик, їй також бракує прогностичної перспективи. Проте цей підхід заслуговує на особливу увагу в плані пояснення реального функціонування складної системи Європейського Союзу, яка останніми роками характеризується очевидною еволюцією механізму ухвалення рішень, за якої **Б.в.** стає характерною рисою сучасного процесу вироблення політики як на національному, так і міждержавному рівнях.

Безпека (Safety; Security) – стан захищеності життєво стратегічних інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і

зовнішніх загроз. Розрізняють соціальну **Б.** (правову, інтелектуальну, духовну, культурну); економічну **Б.** (фінансову, господарську, технологічну); територіальну **Б.** (екологічну, сировинну, життєву). Національна **Б.** – одна з центральних проблем геоekonomіки. Більшість держав, включаючи й Україну, мають доктрини та концепції національної **Б.**, що містять воєнно-політичні та геоekonomічні напрями внутрішньої і зовнішньої політики.

Бенілюкс (Benelux), від Бельгія + Нідерланди + ЛЮКСембург. **Б.** утворено в 1948 р. з метою укладення митного союзу Бельгії, Нідерландів, Люксембургу щодо відміни внутрішніх мит; прийняття єдиного зовнішнього тарифу; координації політики у сфері непрямого оподаткування та внутрішньої фінансової політики. **Б.** послужив прототипом створення Європейського Союзу і ввійшов у нього як складова частина.

Бенчмаркінг (Benchmarking) – означає безупинний, систематичний процес оцінювання країни, підприємства, галузі промисловості тощо у порівнянні з іншими країнами, галузями промисловості, підприємствами для вивчення та впровадження кращої практики, а також постійне порівняння бажаних змін і досягнутих результатів з певною еталонною моделлю з метою створення і підтримки системи безупинних покращань ефективності й результативності. “Benchmarking” – стандарт, згідно з яким оцінюються результати. “Benchmarking” – одна з технік, використовуваних у Лісабонському процесі.

Берегова зона – 1) контактна зона суша-море, що характеризується інтенсивністю взаємодії природних, економічних, демографічних та інших процесів; 2) геополітичне поняття, що тлумачиться значно ширше. У традиційній геополітиці – це контактна зона протистояння Моря й Континенту, плацдарм для геополітичної експансії (Раймленд). У геоekonomіці – контактна зона між різними господарськими системами, наприклад вільні економічні зони. У цивілізованій геополітиці – енергонасичені “береги” багатомірного комунікаційного простору між цивілізаціями, де взаємодіють (конфліктують) різні якості і цінності.

Бжезинський Збігнєв – американський політолог, один з архітекторів євразійської геополітики США. За офіційною біографією

народився у Варшаві (Польща) у 1928 р. в родині дипломата, консула уряду Пилсудського в Україні Тадеуша Бжезинського. За іншою версією біографії – народився в Харкові, за місцем служби батька і мешкання родини. Його батько, Тадеуш Бжезинський, народився в 1896 р. в Золочеві. Сам **Б.** в одному з інтерв'ю сказав наступне: “Я народився у Польщі, а родина батька походить із Жовкви, на Львівщині. Мій батько народився в Перемишлі і я є Почесним громадянином Перемишля. Тому для мене велике значення мало відвідання Львова з приводу присвоєння звання Почесного громадянина міста Львова”. **Б.** мешкав у Франції та Німеччині, потому, після призначення батька в 1938 р., переїхав до Канади. Отримав ступінь бакалавра та магістра в Університеті Мак-Гілла (відповідно в 1949 та 1950 р.), згодом – ступінь доктора філософії в Гарвардському університеті (1953). У 1958 р. одержав громадянство США. З 1966 до 1968 р. **Б.** був членом Ради Політичного Планування (Policy Planning Council) Державного департаменту. На час президентської кампанії 1968 р. **Б.** був головою Спеціальної Комісії Губерта Г.Гемфрі (Hubert H.Humphrey Foreign Policy Task Force). З 1973 по 1976 р. брав участь у заснуванні Тристоронньої Комісії разом із Девідом Рокфеллером і став її директором. Тристороння Комісія була групою видатних політичних, бізнесових та академічних діячів зі Сполучених Штатів, Західної Європи та Японії. Метою комісії було зміцнення взаємовідносин між цими трьома найрозвинутішими регіонами вільного світу. Членом Тристоронньої Комісії був і майбутній президент Джиммі Картер. Коли він проголосив висунання своєї кандидатури на пост президента 1976 р., **Б.**, який критикував зовнішню політику Ніксона-Кіссінджера, став його головним радником з питань зовнішньої політики. Після перемоги 1976 р. Дж.Картер призначив **Б.** державним радником з безпеки.

У книзі “Велика Шахівниця. Панування Америки і його геостратегічні імперативи” (1997) виклав принципи євразійської геополітики, моделював можливі варіанти поведінки країн і їх союзів у майбутньому, давав рекомендації щодо збереження єдиної світової наддержави. У цьому контексті варто нагадати, що в концепції геополітичного простору як “Великої Шахівниці” зі своїми правилами, гравцями та фігурами Україні не відведено ролі “гравця”. Цікавим є саме визначення України.

Вона, новий та важливий простір на “євразійській шахівниці”, є геополітичним центром, тому що саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію. У подальших наукових розвідках **Б.** уточнив своє ставлення до проблеми “Україна”. У наступній книжці “Україна у геостратегічному контексті” (2005) він аналізує проблеми відносин США з основними геополітичними суб’єктами та актуальні процеси сучасного українського соціально-політичного життя; обстоюється ідея необхідності незалежної демократичної України для створення історичної трансконтинентальної Європи.

Більдербергський клуб – міжнародна неурядова мондеалістська організація. Об’єднує світових олігархів для спільної координації у сфері глобальної політики, економіки й засобів масової інформації з метою встановлення “нового світового порядку”. Клуб був створений у травні 1954 р. у голландському місті Остербеек у готелі “Більдерберг”. У таємних засіданнях беруть участь багато державних діячів і політиків, що виступають за проект “Світового Уряду”. В ідейному плані проводить політику, близьку до аналогів “Ради зовнішніх зносин” (США) на рівні олігархічного “інтернаціоналу”.

Біполярний світ – (біполяризм або двополярність) – світовий порядок, що засновується на домінуванні у міжнародних відносинах двох наддержав (скажімо, США і СРСР; США і Росія; США і Китай) або ж суспільно-політичних систем (напр. капіталізму і соціалізму).

Боумен Ісайя (1878-1950) – американський географ, що здобув вищу освіту в Гарвардському університеті (1905). З 1915 по 1935 рр. очолював Американське географічне товариство, а з 1935 по 1948 рр. був президентом університету Джона Гопкінса. **Б.** – автор відомої праці “Новий світ” (1921), в якій піддав ревізії традиційну геополітику на основі поєднання ліберального інтернаціоналізму з реальною політикою. Держдепартамент США розіслав цю працю в усі американські представництва за кордоном. **Б.** був одним із найвідоміших американських геополітиків, що поєднували теорію з практичною діяльністю. Американський президент Вудро Вільсон залучав **Б.** до

підготовки і проведення Паризької мирної конференції 1919 р. Важливе місце в роботі конференції займали питання визнання держав, які перебували в процесі утворення. Додамо, що в документі, складеному 21 січня 1919 р. державним департаментом для делегації США на Паризькій мирній конференції, містилася географічна карта, відповідно до якої балтійські країни, Білорусь, Україна, Кавказ, Сибір і всі середньоазіатські області набували статусу самостійності. Покладаючи великі надії на справедливе післявоєнне вирішення національного питання на конференцію держав-переможниць, у Париж приїхали делегації з Прибалтики, Закавказзя і України. Українська делегація на конференції була спільною від Української Народної Республіки і Західної Області УНР, яку очолював Г.Сидоренко (з 22.08.1919 р. – граф М.Тишкевич). Українська делегація отримала інструкції домагатися: визнання незалежності УНР, виводу з української території іноземних військ (польських, румунських та військ Антанти), надання допомоги Антантою в боротьбі проти більшовицької Росії та Добровольчої Армії генерала А.Денікіна. З самого початку роботи конференції впливові російські кола в особі окремих міністрів колишнього Тимчасового уряду, польська делегація провели антиукраїнську кампанію, зображуючи представників України як колишніх австрійських союзників або пробільшовицьки настроєних політиків. Після виступу керівника польської делегації, який вимагав відновити кордони Польщі в межах 1772 р., і протестів української делегації було вислано до Варшави і Львова спеціальні місії для вивчення питання і припинення українсько-польської війни 1918-1919 рр. У Парижі одночасно було створено міжнародну комісію на чолі з генералом Л.Богоюдля для опрацювання умов перемир'я. Уряд ЗО УНР прийняв запропоновані умови перемир'я (13.05.1919), які, однак, були відкинуті польською стороною. Найбільш непримиренну позицію щодо визначення української державності займала французька делегація на чолі з Ж.Клемансо. Його плани про створення в післявоєнній Європі держав, які б були складовою частиною “санітарного кордону” проти більшовизму і одночасно під егідою Франції стали майбутніми союзниками проти Німеччини, збігалися з намаганнями польської, чехословацької і румунської делегацій включити якнайбільше територій у склад своїх країн. Більш виважений підхід до вирішення українського питання займала англійська

делегация, очолювана Ллойд Джорджем, який різко виступав проти анексії українських земель Польщею. В дискусії з Клемансо про визначення кордонів Польщі він висунув принцип: “не віддавати Польщі непольські території”. Щодо намагання включити Галичину в склад Польської держави Ллойд Джордж заявив: “Польща не повинна поглинати населення, яке не є і не хоче бути польським”. За ініціативою британської делегації 8 грудня 1919 р. було прийнято “Декларацію Верховної Ради союзних і об’єднаних держав з приводу тимчасового кордону Польщі”, яка залишала Польській державі землі, населені переважно поляками (за винятком частини українських етнічних територій – Лемківщини, Посяння, Підляшшя, Холмщини; “Лінія Керзона”). Американська делегація формально виступала за надання автономії українському народові в складі новоутворених держав.

Б. протягом тривалого періоду був директором Ради зовнішніх зносин (1917-1950), виступав за відмову від американського ізоляціонізму в міжнародних справах, оскільки унікальне географічне становище європейського воєнного театру є недостатньою умовою для національної безпеки.

Бреттон-Вудські інститути – основа світової валютно-фінансової системи – включають Міжнародний валютний фонд і Світовий банк. Вони були засновані в червні 1944 р. представниками 44 країн на валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вудсі у штаті Нью-Гемпшир (США). Ініціатором створення цих міжнародних фінансових інститутів був знаменитий англійський економіст Джон Кейнс (1883-1946). МВФ і СБ, відомі під назвою як “Бреттон-Вудські інститути”, розташовані у Вашингтоні. Вони заклали основу формування світової валютно-фінансової системи, покликаної підтримувати світовий економічний порядок. Проект погодження про МВФ передбачав започаткування міжнародного співробітництва у сфері валютних відносин, забезпечення стабільності валютних курсів, поступову відміну валютних обмежень і запровадження оборотності валют. МБРР повинен був забезпечити розвиток довготривалих кредитів і позик, у першу чергу країнам, що зазнали значних втрат у Другій світовій війні. Американці в Бреттон-Вуді запропонували післявоєнній Європі “план Маршалла” і долар

як міжнародну платіжну одиницю. Переважно у своїй суті для реалізації цих планів були створені МВФ і Світовий банк.

Буферна держава – одна чи кілька країн, що розділяють центри гео економічної і геополітичної потужності. В минулому Афганістан був **Б.д.** між Російською і Британською імперіями. Буферна зона із невеликих держав, що розділяли Росію і Німеччину, типова для Центрально-Східної Європи. Під час громадянської війни була утворена Далекосхідна буферна республіка. У сьогоднішніх умовах Україна може бути представлена як **Б.д.** між Європейським Союзом і Російською Федерацією.

Бюджет ЄС (EU Budget) – усі надходження та видатки ЄС вносять до бюджету Спільноти на основі щорічних прогнозів. Винятком є фінансування операційних витрат, яке може здійснюватися коштом держав-членів. Комісія готує проект бюджету і направляє його в Раду міністрів, яка розділяє бюджетні повноваження з Європейським парламентом. **Б. ЄС** формується з чотирьох типів власних ресурсів: 1) мито на імпорт з третіх країн сільськогосподарської продукції та збори в рамках спільної організації ринку цукру; 2) митні збори внаслідок застосування спільного митного тарифу на імпорт з третіх країн; 3) “ПДВ-джерело”: відрахування від надходжень податку на додану вартість до національних бюджетів за гармонізованою ставкою, яка з 2004 р. становить 0,5% від рівня гармонізованого базису ПДВ; 4) додатковий ресурс, який спирається на реальну платоспроможність держави-члена й полягає у відрахуванні певного відсотка від ВВП країни.

Існують ще й інші, хоча й менш вагомі джерела наповнення **Б. ЄС**, а саме: надлишок з попереднього року; податки на прибутки службовців Євросоюзу; штрафи, які стягує Комісія, за порушення законів ЄС. Починаючи з 1988 р. річний **Б. ЄС** визначається згідно із середньотерміновими фінансовими перспективами терміном на 7 років, які обмежують річні витрати. На Брюссельському саміті в грудні 2005 р. глави держав та урядів ухвалили нову фінансову перспективу розвитку **Б. ЄС** на період 2007-2013 рр., згідно з якою річний **Б. ЄС** не повинен перевищувати 1,045% від сукупного ВВП держав-членів.

В

“Вашингтонський консенсус” – термін, що був уведений у 1989 р. у політичний обіг американським економістом Дж. Уільямсоном. **“В.к.”** – тип макроекономічної політики, яку ряд економістів рекомендують застосовувати в країнах, що постійно перебувають у стані фінансово-економічної кризи. **“В.к.”** включає 10 рекомендацій: підтримка фіскальної дисципліни (мінімальний дефіцит бюджету); пріоритетність охорони здоров’я, освіти, інфраструктури в структурі державних видатків; зниження граничних ставок податків; лібералізація фінансових ринків для підтримки реальної кредитної ставки на невисокому, та все ж позитивному рівні; вільний обмінний курс національної валюти; лібералізація зовнішньої торгівлі (в основному за рахунок зниження ставок імпортного мита); зниження обмежень для прямих іноземних інвестицій; приватизація; дерегулювання економіки; захист прав власності.

По суті, – це один із проєктів світового економічного порядку, що реалізується з кінця ХХ ст. через МВФ та інші міжнародні фінансові інститути щодо країн незахідної орієнтації. В основу проєкту покладено заміну неоліберальної монетарною моделлю “застарілої” кейнсіанської моделі державного регулювання економіки. Політика монетаризму ґрунтується на максимальному відкритті національних ринків для транснаціонального капіталу. Реалізація цієї політики дасть змогу прискорити перерозподіл світового багатства в інтересах ТНК і країн “золотого мільярда”. Очевидним є факт, що застосування моделі **“В.к.”** призведе до усунення держави від управління економікою і її подальшої криміналізації.

Велика депресія (1929-1933) – жорстока економічна криза світової господарської системи, включаючи капіталістичну і соціалістичну її складові. Криза супроводжувалася спадом вироб-

ництва і масовим безробіттям. У результаті державного втручання кремлівського керівництва і їх підручних у Харкові (столиці України до 1934 р.) для України, яка потрапила в епіцентр світової кризи, крім зазначеного стало характерним закінчення т.зв. українізації, в результаті якої були винищені рештки національно-культурних прошарків інтелігенції; репресії, голодомори, які винищили українське селянство як національну базу українського народу; політика “ножиць”, у результаті якої відбувся штучний перерозподіл ВВП, створеного в сільському господарстві, на користь індустріалізації промисловості, міста й пролетаріату.

В.д., як правило, пов’язується з ім’ям американського президента Ф.Рузвельта, що запровадив програму “Нового курсу”, який передбачав державне регулювання виробництва і трудових відносин, проведення соціальних реформ. У результаті втручання держави вільні ринкові відносини трансформувалися в державно-монополістичний капіталізм.

Велика каспійська нафта. Такою назвою супроводжується вирішення великої гео економічної проблеми Великого Каспію, навколо якого точиться боротьба за геополітичний вплив у регіоні. Каспійські запаси енергетичних ресурсів становлять щодо розвіданих світових запасів приблизно 4-6% по нафті і 7-10% по газу. Найперспективніші родовища були відкриті в 90-х рр. ХХ ст. на північному сході Каспію. Казахстанське морське родовище Кашаган відносять по запасах нафти до найбільших у світі. Тут зосереджено 75% запасів каспійської нафти. Разом з тим Каспій не є конкурентом Персидської затоки, де нафти на порядок більше. Спостерігається гостре суперництво в питаннях видобутку й транспортування нафти, насамперед між США, ЄС і Туреччиною, з одного боку, і Росією, з другого. Казахстанський проект “Тенгіз” оцінюється в 20 млрд дол. США, і в його реалізації бере участь американська компанія Шеврон. На основі азербайджанського “контракту століття” (8 млрд дол. США) створено міжнародний консорціум, п’ять американських компаній отримали 44% акцій. Виділяється кілька напрямків транспортування каспійської нафти, в тому числі російський, грузинський до чорноморських портів, турецький – до портів Середземномор’я, іранський – до Персидської затоки, східний – до країн Азійсько-Тихоокеанського регіону і в Пакистан.

Враховуючи, що на можливих напрямках транспортування нафти зосереджені вогнища регіональних конфліктів на Північному Кавказі, Нагорному Карабасі, Курдистані, перевага у майбутньому буде віддана маршрутам, що контролюються США і їх союзниками по НАТО. На південно-європейському театрі НАТО у Середземномор'ї зосереджена найбільша група військово-морських сил Північно-Атлантичного блоку, спроможного захистити “життєві інтереси” країн-учасниць інвестиційних проектів у Каспійському регіоні.

Для України вигідною є участь у транспортуванні нафти морським маршрутом до Одеси з подальшим її перегоном по нафтопроводу “Одеса-Броди” в Європу.

“Велика сімка” (Great Seven) – міжнародний політичний інститут “великих держав”, що проводять регулярні зустрічі на високому рівні для обговорення стратегічних проблем. У “сімку” входять США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія і Канада. Ці країни, за винятком Канади, володіють значною політичною, економічною, демографічною потужністю.

Історія питання. Своєю назвою **“В.с.”** завдячує трансформації з абревіатури G7 (Group of Seven – група семи) в “Great Seven – велика сімка”. Спочатку була G6, яка виникла на нараді держав Франції, США, Великої Британії, ФРН, Італії і Японії в палаці Рамбуйє 15-17 листопада 1975 р. (до початку 70-х подібні зустрічі проходилися на рівні міністрів фінансів). У 1976 р. “шістка” перетворилася в “сімку”, прийнявши до свого складу Канаду. Ідея проведення зустрічей керівників розвинутих країн виникла у зв'язку з економічною кризою і загостренням відносин між США, Західною Європою та Японією з економічних і фінансових питань.

На першій нараді (15-17 листопада 1975 р.) було прийнято Спільну декларацію з економічних проблем, в якій міститься заклик щодо незастосування агресії у торговельній сфері і відмови від установа нових дискримінаційних бар'єрів. **“В.с.”** не є міжнародною організацією, вона не заснована на міжнародній угоді, не має статуту і секретаріату. Рішення “сімки” не мають обов'язкової сили. Як правило, йдеться про констатацію намірів сторін дотримуватися погодженої лінії або ж про рекомендації іншим учасникам дотримуватися певних підходів до вирішення тих чи інших питань.

З кінця 90-х рр. ХХ ст. у засіданнях “сімки” бере участь і Росія, макроекономічні показники якої не відповідають вимогам “великої держави”.

“Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи” – книга американського політолога Збігнева Бжезинського (1997), в якій викладається відвертий і спрощений погляд на євразійську геополітику США. Тектонічні зрушення на політичній карті світу вперше в історії висунули на роль світового лідера не євразійську державу, а США, що стали головним арбітром у відносинах держав Євразії. Після розвалу СРСР Євразія прагне зберегти попередній статус щодо геополітичного розміщення з певним зміщенням акцентів з появою нових потужних гравців (Китай, Індія). Тут наряду із Західною Європою у Східній Азії формується новий центр економічного розвитку і зростання політичного впливу.

На великій євразійській “шахівниці” триває боротьба за світове панування. Головними фігурами тут, на думку З.Бжезинського, виступають Росія, Німеччина, Франція, Китай та Індія. Ці великі держави зі значними зовнішньополітичними амбіціями мають власну геостратегію і їх інтереси можуть стикнутися з інтересами США. Американська могутність в Євразії має покласти край амбіціям інших країн щодо світового панування. Геополітичною метою США залишається контроль над Євразією, аби не допустити на політичну арену суперника, спроможного кинути виклик Америці. Євразія, що займає вісьове становище в геосвіті та має у своєму розпорядженні 80% світових запасів енергоресурсів, є головним геоекономічним призом США. Але Євразія надто велика і немонолітна в політичному зрізі і тому, за задумом З.Бжезинського, являє собою шахівницю, на якій водночас грають більше трьох гравців, змагаючись за глобальне панування. Провідні гравці перебувають на західній, східній, центральній та південній частинах шахівниці. На західній периферії Євразії як головний гравець виступає Захід на чолі з США, на сході – Китай, на півдні – Індія, що, відповідно, представляють три цивілізації. У серединній Євразії, за образним висловлюванням З.Бжезинського, – “чорний дирі”, лежить “політично анархічний, але багатий енергетичними ресурсами регіон”, що потенційно є важливим для Заходу і

Сходу. Мова йде про території, які перебувають під Росією, і саме остання претендує на регіональну гегемонію.

Величина території, значна чисельність населення і різноманітність культур Євразії обмежують глибину американського впливу, а тому, як це прийнято в шахах, можливі різні комбінації. Наприклад, якщо Захід на чолі з США прийме Росію в “Європейський дім від Лондона до Владивостока”, то на півдні Індія, а на сході Китай не зможуть наростити свою могутність, а відтак Америка отримає перемогу в Євразії. Але якщо Середина Євразія на чолі з Росією дасть відсіч Заходу, то стане єдиним геополітичним і гео економічним простором, або ж укладе союз з Китаєм, то американська присутність на континенті значно звужиться. У такому контексті є небажаним об’єднання зусиль Китаю і Японії.

Євразійська геостратегія США включає цілеспрямований контроль над суперконтинентом. Тільки в такому разі можна забезпечити свою виключну глобальну владу і не допустити появи суперника.

Великий простір (Large space). Карл Шмітт (Karl Schmitt, 11.07.1888-7.04.1985) – німецький юрист і політичний філософ вперше запровадив термін “великий простір” – (Grossraum), що означає об’єднання кількох держав в єдине стратегічне утворення. Виникнення **В.п.** обумовлено гео економічними та геополітичними процесами, які знайшли своє пояснення в теорії “просторової прогресії”.

К.Шмітт разом з Г.Фрайєром (Hans Freyer), О.Шпенглером (Oswald Arnold Gottfried Spengler), Е.Юнгером (Ernst Jünger) та ін. належав до групи консервативних політологів антропологічної орієнтації, для яких політика була вищим модусом людського існування. Найдетальніше концепція “**В.п.**” була розроблена К.Шміттом у 1922-1933 рр., коли його основні теоретичні переконання характеризувалися десізіонізмом (від decisio-рішення). Саме в авторитетному рішенні джерелом виступало право. На десізіоністській основі він конструює поняття “політичне”. К.Шмітт вважав принцип імперської інтеграції логічним прагненням до синтезу. У своїх ранніх працях він розвивав концепцію “прав нації”, що була протиположною ліберальній доктрині прав людини. **В.п.** перебуває під впливом (пануван-

ням) держави, що має ідею-силу. Як приклад **В.п.** він розглядав Північну і Південну Америку, об'єднану доктриною Монро. Скажімо, метою нацистської Німеччини було утворення світової імперії (Третього рейху). І на сьогодні ще не зникли та є актуальними для багатьох країн ідеї Великої Польщі, Великої Румунії, Великої України. У сучасних міжнародних відносинах ідея **В.п.** здебільшого проглядається у створенні державцивілізацій, але вже з домінуванням ліберально-демократичної ідеї (Американська цивілізація, Об'єднана Європа тощо).

Великий шовковий шлях – найбільша світова торговельна комунікація на Євразійському континенті у стародавньому світі і в середні віки. Наймасштабніший матеріальний пам'ятник відкритості цивілізації до зовнішнього світу і міжнародних економічних відносин. Шовковий шлях забезпечував не тільки торговельний, інформаційний, культурний обмін, а й послуговував гарантом миру на рубежах євразійських цивілізацій. По суті назвою “шовковий” цей проект має завдячувати конвертабельності того товару (шовк), що здатен був покривати економічні видатки довгого й небезпечного шляху. Китайський шовк, що прирівнювався за своєю ціною до золота, був міжнародною валютою, що викачувала з Римської імперії величезні кошти.

В.ш.ш. – назва караванних торговельних шляхів, що сформувалися у 2 ст. до н. е. (заг. довжина до 12 тис. км) та проіснували до XVI ст. і являли собою “коридори”, по яких відбувався інтенсивний обмін товарами, ідеями та людьми між цивілізаціями Сходу і Заходу. Починався в центральних районах Китаю, далі йшов через м.Ланьчжоу на Дуньхуан (Китай), де розгалужувався на південний і північний шляхи. Південний шлях проходив через м.Хотан, м.Яркенд (обидва міста в Китаї), м.Балх (нині Афганістан), м.Мерв (нині м.Мари, Туркменія); північний шлях прямував із м.Дуньхуан на м.Турфан, м.Кашгар (Каші; обидва міста в Китаї), м.Самарканд (нині в Узбекистані), далі через м.Ніса (руїни поблизу м.Ашгабад, Туркменія), Гекатомпіл (давнє місто на пн. сх. Ірану), м.Екбатан (нині м.Хамадан, Іран) та Багдад (Ірак) і до портів Середземного моря – м.Тір (нині м.Сур, Ліван) та м.Антиохія (нині м.Антак'я, Туреччина). У середні віки було два генеральних напрямки з Китаю через Балх і Самарканд в Індію і Візантію (південніше і північніше Каспію). За всю історію **В.ш.ш.** лише Монгольській імперії вдалося

заполучити контроль над трансконтинентальною трасою. Кілька відгалужень цього шляху сягали Північного Причорномор'я. У китайських джерелах є відомості про те, що купці зупинялись у місцевостях, де потім виникли міста Тана (нині Азов) та Судак. Варто зазначити, що м.Судак, перші відомості про яке відносять до 212 р., в період розквіту **В.ш.ш.** був його західною столицею. Тут закінчувалася караванна стежка з Китаю та Індії й починався морський шлях до Західної Європи. Внаслідок воєн і усобиць руйнувалися міста й країни, виникали нові держави, але **В.ш.ш.** незмінно відроджувався. Прагнення до спілкування, розумної вигоди, до зростання добробуту завжди брало гору над усіма протистояннями – і релігійними, і воєнними, і політичними.

У сьогоденних умовах Китай і сім держав Центральної Азії, а також прилеглих регіонів пришли до попередньої угоди про будівництво сучасного еквівалента знаменитого “Шовкового шляху” – торгового маршруту між Китаєм і Європою. Вартість проекту – 19 млрд дол. США (9 млрд фунтів).

План підтримали Азійський банк розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Ісламський банк розвитку, Міжнародний валютний фонд, Програма розвитку ООН і Світовий банк. Азійський банк розвитку (ADB) стверджує, що менше 1% товарообміну між країнами Європи і Азії здійснюється по маршруту, що проходить країнами Центральної Азії – регіону, що колись розташовувався в центрі торгових шляхів.

Програма інвестицій у будівництво сухопутних доріг і залізниць узгоджена урядами Афганістану, Азербайджану, Китаю, Казахстану, Киргизстану, Монголії, Таджикистану і Узбекистану. Реалізація проекту повинна завершитись у 2018 р.

План не є точною копією Шовкового шляху, що складався з безлічі сухопутних доріг і караванних шляхів. Замість цього передбачається прокласти шість коридорів, які включають сухопутні і залізничні шляхи з Китаю до Європи, а також з Росії до Південної Азії і на Близький Схід. У європейській частині ці коридори на півдні замикатимуться на Туреччині, а на півночі – на Росії. Росія отримала запрошення приєднатися до проекту, але поки не дала відповіді.

Майже третина інвестицій, мабуть, буде вкладена в китайську частину проекту, тому очікується участь у фінансуванні Пекі-

на, який спрямовує всі великі ресурси у свої віддалені східні регіони.

Казахстан, що представляє найбільш динамічну економіку Центральної Азії, також, ймовірно, стане активним учасником проекту, оскільки він претендує на роль центрального оператора на контейнерних перевезеннях між Китаєм, Азією, країнами Персидської затоки і Європою. Казахстан уже запланував витратити 26 млрд дол. на створення транспортної інфраструктури до 2015 р. і намагається реконструювати 14 тис. км залізничних колій, що пролягають по його території, а також розширити каспійський порт Актау.

Механізми фінансування ще не повністю узгоджені, проте “майже половина” коштів буде компенсована за рахунок ресурсів Азійського банку розвитку і інших банків.

Центральна Азія не перший регіон, де докладаються зусилля з кардинальної модернізації транспортних комунікацій. Члени Європейського Союзу витратили роки на дискусію про те, як слід розподілити 20 млрд євро (28 млрд дол. або 13 млрд фунтів) серед 30 європейських транспортних мереж, три чверті яких включають залізничний транспорт.

Важливість відродження **В.ш.ш.** як зв'язку між азійською, європейською, середньо-східною, північно-центральною та південноамериканськими економіками зачіпає і українські національні інтереси в частині організації транспортування, інфраструктури, доріг, туризму.

Відаль де ла Блаш (Vidal de la Blache) Поль (1845-1918) – французький географ. Засновник французької географічної школи, в якій особливе значення відводилося дослідженню географії людини. Де ла Блаш, розвиваючи ідеї взаємодії соціальних груп з природним середовищем, стверджував, що ландшафт є продуктом не лише природних явищ і подій, але й праці, діяльності людини. Його перу належать праці: “Картина географії Франції” (1903), “Східна Франція” (1917), великий атлас з географії й історії світу (в якому розміщені карти стародавньої, середньовікової і новітньої історії, географії материків і країн). Засновник (1891) географічного французького журналу “Annales de géographie”. Основні теоретичні роботи вченого вже після його смерті були узагальнені під редакцією Е.Мартонна в книзі

“Принципи географії людини” (1922). За ідеєю П. де Ла Блаша і під його керівництвом була розпочата підготовка багатотомного видання зі світової географії.

Французька школа геополітики представлена як найменш експансіоністська і найбільш гуманна. Її засновник Поль Відаль де ла Блаш різко критикував німця Ф.Ратцеля за його географічний детермінізм і висував принципово важливий для тогочасної геополітики принцип “посибілізму”, відповідно до якого той чи інший простір (економічний, політичний, соціальний, гуманітарний тощо) лише надає людині можливості потенційної реалізації і не більше. Все решта залежить від самої людини як суб’єкта вольових відносин. Провідним, визначальним процесом він вважав цивілізаційний процес – поступову інтеграцію невеликих соціальних ланок у все більші і складніші механізми – країни, народи, раси, цивілізації. Відаль де ла Блаш передбачав у майбутньому створення світової держави, але не шляхом завоювання, як це бачили інші геополітичні школи, а шляхом мирної цивілізаційної інтеграції. Важливе значення для французької геополітики мала ідея конвергенції, взаємопроникнення протилежних геополітичних сил – Суші й Моря, великих держав. Розв’язання пограничних територіальних проблем Франції і Німеччини бачилося ним у створенні об’єднання, що в майбутньому отримало назву вільної економічної зони, і таким чином перетворення Уельсу й Лотарингії із зони конфлікту в зону співробітництва.

На геополітичних та гео економічних ідеях де ла Блаша та його послідовників багато в чому ґрунтується геополітична ідеологія ЄС; ідеї глобалізації в їх інтернаціоналістському аспекті також по багатьох аспектах були зав’язані на впливові французької школи, якій належить велика заслуга, скажімо, у розробці ідеї гнучкості та мінливості в геополітиці. Власне, французька школа геополітики корисна нам і тим, що вона розробляє надзвичайно важливу для України проблему геополітичних кордонів. На думку французького геополітика Мішеля Фуше (директора Центру аналізу й прогнозування МЗС Франції, автора багатьох публікацій (“Європа і майбутнє світу” (2009); “Європа: географія і геополітика” (2009); “Навала кордонів” (2007); “Фронт і межі, геополітичний світовий огляд” (2004), будь-який кордон є “штучним” у тому сенсі, що він відображає

співвідношення конкретних сил на даний момент. Кордони не є тільки міждержавним явищем; всередині самої держави пролягає величезна кількість кордонів між регіонами, соціальними і культурними групами. М.Фуше стверджує, що не існує вічних кордонів – вони встановлюються, переносяться і уточнюються виходячи як з історичних передумов, так і балансу сил у регіоні. Характерно, що французька школа геополітики відкидає традиційну проблематику “геополітичної потуги”, сприймаючи її як тоталітарну. Натомість французи пропонують розглядати проблему геополітичних конфліктів, які можна оцінити як зіткнення саме соціальних інтересів.

Звужуючи предмет геополітики і локалізуючи його в межах однієї держави, ми отримуємо інструментарій, який більше орієнтований на методи державного регулювання на власній території, ніж на проектування геополітичної могутності назовні. З огляду на це внутрішня геополітика орієнтована на розгляд низки проблем, які пов’язані із системою функціонування державної влади, регіональної політики і системи соціальних відносин, які притаманні даній території. Відтак, зробивши величезне коло – від географічного детермінізму, через геополітичні схеми планетарного масштабу до великої геополітики – ми знову повертаємося до оригінального розуміння геополітики, до “малої” геополітики, яка орієнтована саме на внутрішні ресурси держав.

Відкрита економіка (Open economy) – економіка країни, що пов’язана з іншими країнами інтенсивним рухом товарів і капіталів, тобто економіка, яка експортує й імпортує товари та послуги. Поняття “**В.е.**” протиставлялося замкненій (автаркічній) економіці. Це поняття пройшло певний шлях розвитку у міру поглиблення інтернаціоналізації господарського життя. В перші післявоєнні два десятиліття під відкритістю розуміли певне значення (як правило, більше 10%) експортної та імпоротної квоти (у% від ВВП). При цьому спільної думки про країни, які можна включити в аналіз, не існувало. Хоча суворої закономірності немає, та все ж, якщо інші умови є рівними, чим країна менша, тим у неї більша відкритість господарства. Це пояснюється як незначною порівняно з великими за чисельністю населення та площею країнами диверсифікацією галузевої структури їх господарства, так і вузькістю національного ринку збуту (за однакового рівня платоспроможності населення

порівнюваних країн). За порівняно однакового рівня розвитку відкритість економіки країни тим більша, чим менший економічний потенціал країни, приміром, сумарний ВВП. Серед факторів відкритості економіки важливу роль відіграє диверсифікованість галузевої структури господарства. Значна питома вага базових галузей призводить до меншої залученості такого господарства в міжнародний розподіл праці, якщо ж провідними галузями є, наприклад, машинобудування та хімічна промисловість, залученість до МРП зростає. Необхідно відзначити, що поняття відкритості поширюється не тільки на зовнішню торгівлю. Усього виділяють 3 ключових канали, що пов'язують національні економічні системи зі світовим господарством: зовнішня торгівля, рух капіталу та взаємообмін національних валют. Для визначення відкритості через канал “рух капіталу” запроваджено показник “фінансової відкритості” економіки – це відношення припливу (імпорту) та відпливу (експорту) капіталу до ВВП. Іншим важливим напрямом виміру відкритості економіки є коефіцієнт еластичності зовнішньоторговельного обігу відносно ВВП. Коефіцієнт еластичності дає оцінку тенденцій зростання відкритості. При цьому, оскільки показник зростання зовнішньоторговельного обігу не відображає різноспрямованих зсувів у експорті та імпорті, окремо досліджуються коефіцієнти для експорту та імпорту. Якщо протягом тривалого часу значний експорт не доповнюється відповідним великим імпортом, що впливає на структуру господарства та економічне зростання країни, то це є проявом скоріше автаркічної тенденції. Значне переважання імпорту над експортом протягом тривалого часу також не завжди свідчить про відкритий характер економіки, оскільки це може бути досягнуто завдяки кредитам, субвенціям, переведенню прибутку з-за кордону тощо. За динамічного підходу величина коефіцієнта еластичності експорту/імпорту більше одиниці свідчить про збільшення відкритості економіки, менше одиниці – про збереження відкритості у незмінному стані. Зазначений показник слід розглядати в сукупності з абсолютним рівнем зовнішньоторговельного обігу, приміром, на душу населення. Якщо цей показник досяг величини, з якої зовнішньоекономічні зв'язки починають стимулювати економічне зростання та впливати на структуру виробництва, то навіть за коефіцієнта еластичності дещо більше за одиницю відкритість економіки збільшується порівняно

швидко. Якщо ж вихідний рівень зовнішньоторговельного обігу ще не досяг цього рівня (границі), то розвиток зовнішньоекономічних зв'язків країни йде повільно, що затруднює отримання користі, яку дає **В.е.** У період подолання економічної відсталості та створення мінімального промислового комплексу з точки зору **В.е.** важливо, щоб коефіцієнти еластичності експорту та імпорту (особливо експорту промислових товарів по відношенню до валової продукції промисловості) були вище одиниці. Окремий напрям аналізу відкритості господарства країни становить дослідження її впливу на формування структури виробничої та невиробничої сфери, стимулювання економічного та соціального розвитку. В цьому контексті є цікавим приклад досягнення високої експортної квоти за рахунок інтенсивної розробки природних ресурсів, високі ціни на які дають змогу країні отримувати прибутки на світовому ринку. В результаті може виникнути проблема, що отримала назву “голландської хвороби”. Історія проблеми така: зі зростанням видобутку та експорту природного газу у Північному морі в період швидкого зростання цін на газ Голландія потрапила у ситуацію, коли значне зростання прибутків за рахунок видобувної галузі призвело до падіння виробництва та експорту обробної промисловості. Вважається, що “голландська хвороба” вразила свого часу Велику Британію, Австралію, Мексику та ряд інших країн, де відбувалася інтенсивна розробка нових родовищ. Сировинний експорт відтягує ресурси з промисловості та призводить до деіндустріалізації. Проблема відкритості тісно пов'язана з проблемою втручання держави в зовнішньоекономічну сферу.

Вільна економічна зона (Free economic zone; Free economic area) – територія з преференційним (пільговим) митним, торговельним або ж виробничим режимом. У сучасних умовах поняття “**ВЕЗ**” відображає різноманітні форми лібералізації економіки, пріоритетні напрями якої історично змінювалися. Коли основою міжнародних економічних відносин була торгівля, то це сприяло розвитку зон безмитної торгівлі (порто-франко), вільних міст і торговельних союзів (Ганза), де створювалися умови для високої оборотності капіталу. Наприклад, зона порто-франко Трієст (Італія) – довгожитель у Європі, що нараховує понад 270 років. В нинішніх умовах найбільший у світі вільний порт розташований у м.Гамбурзі.

Із середини ХХ ст. у міжнародних економічних відносинах на перше місце вийшло спільне підприємництво, що зумовило створення **ВЕЗ**, що здійснювали виробничу діяльність, у т.ч. і експортно-промислових зон. Змішаний капітал посилює взаємозв'язок національних економік і послугує гарантом мирного співіснування держав. Експортно-промислові зони створюються, як правило, в країнах, що розвиваються, де основними факторами розміщення є низька орендна плата за землю, дешева робоча сила і відсутність екологічних обмежень. У зв'язку із зростанням ролі фінансового капіталу в міжнародних економічних відносинах отримали розвиток банківські зони і офшорні центри, в яких на першому місці було вже не виробництво, а комерційна, фінансова, управлінська, страхова діяльність.

В епоху науково-технічного прогресу з'явилося наступне покоління **ВЕЗ**, що поєднало науку і виробництво високих технологій – науково-технічні зони або ж технополіси (технопарки, інноваційні центри). Перший технополіс було створено в США поблизу Сан-Франциско (Силіконова долина).

У **ВЕЗ** відпрацьовуються моделі світогосподарської інтеграції на основі преференційного режиму. Це рубежеві полюси лібералізації міжнародних економічних відносин, локальні моделі світогосподарської інтеграції, де в першу чергу проявляються тенденції майбутнього зростання. Поняття “вільна економічна зона” трансформується відповідно до змін пріоритетних форм лібералізації економіки. У великих **ВЕЗ**, як правило, присутні всі основні функціональні типи лібералізації економіки.

В сьогоденних умовах найбільше економічне зростання спостерігається у **ВЕЗ**, що формуються в єдиному етнокультурному просторі, в якому домінує або ж складає значну частку капітал співвітчизників. Наприклад, зони Шеньчжень (Китай), Шеннон (Ірландія), Джебель-Алі (Об'єднані Арабські Емірати), Ізмір (Туреччина), Бомбей (Індія). Зростає роль **ВЕЗ** на рубежах основних етнокультурних регіонів: Західна Європа, Євразія, Китай, Індія, Афрозія (арабський світ), Чорна Африка, Малайзія, Північна і Латинська Америка, Австралія. На цивілізаційних розломах створення вільних зон і економічне зростання, у міру можливостей, запобігає етнонаціональним та етноконфесійним конфліктам.

У сучасному світі **ВЕЗ** стали полігоном ділових контактів і взаєморозуміння партнерів з різними соціокультурними традиціями. **ВЕЗ** – це свобода підприємців від бюрократії, коли забезпечується висока оборотність капіталу і зростає добробут. Якщо перше зростає, а друге занепадає, то є всі підстави для закриття **ВЕЗ**. **ВЕЗ** – це висока відповідальність місцевої влади перед громадянами. На шляху до відкритого суспільства **ВЕЗ** були і залишаються активною формою руйнування консервативних (традиційних) форм відтворення. Відповідно до чинного законодавства (Закон України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” (ст. 1), 199, № 2673-ХІІ) вільна економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території вільної економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб. Напр., на території Одеського морського торговельного порту у 2000 р. створена спеціальна (вільна) економічна зона “Порто-франко”.

“**Вісь зла**” (Axis of evil) – геополітичний термін для визначення країн, режимів, що спонсорують, на думку США, тероризм або ж причетні до розробки зброї масового враження і спроможні, готові до передачі його терористам. Вперше цей термін був використаний президентом США Дж.Бушем у щорічному зверненні до Конгресу США 29 січня 2002 р. для характеристики режимів, що причетні до виробництва і передачі зброї масового знищення терористам. До цієї “вісі” насамперед віднесені Ірак, Іран, КНДР. Трохи пізніше заступник Держсекретаря США Джон Болтон долучив до “вісі” ще три держави: Кубу, Лівію і Сирію. У 2005 р. К.Райс виступила з промовою, в якій віднесла Кубу, Білорусь, Зімбабве і М’янму до “оплоту тиранів” і найбільш “антиамериканським режимам”. Своєю етимологією “**В.з.**” зобов’язана терміну “вісь”, що в роки Другої світової війни визначав країни нацистсько-фашистського блоку (Берлін-Рим-Токіо); у 1980 рр. президент США Р.Рейган ввів в обіг термін “Імперія зла”, яким визначалася система Радянського Союзу.

Г

Гаврилишин Богдан – відомий український економіст та громадський діяч, громадянин Канади, – народився 19 жовтня 1926 р. у селі Коропець (тепер Тернопільська область, Україна). Під час Другої світової війни у 1943 р. його забирають до Німеччини. Після 1945 р. він перебуває у таборі для переміщених осіб, а у 1947 р. його сім'я виїжджає до Канади, де Г. спочатку працював лісорубом, організував вечірні класи для українців та займався діяльністю у профспілках.

У 1952 р. здобуває ступінь бакалавра, а 1954 р. – магістра за спеціальністю “інженер-механік” в Університеті Торонто. У 1954-1960 рр. займає посади з дослідництва, інженерної справи та менеджменту в Канаді. З 1960 р. – мешканець Швейцарії. 1972 р. його обирають членом Римського клубу. 1976 р. здобуває ступінь Ph. D. з економіки в Женевському Університеті.

З 1988 р. працює на громадських засадах в Україні. Після здобуття Україною незалежності, Г. був радником кількох президентів України, прем'єр-міністрів та голів Верховної Ради (у різний час він був радником Л.Кравчука-президента, прем'єрів В.Ющенка, А.Кінаха і В.Януковича, спікера І.Плюща).

Майже тридцять років Г. присвятив Міжнародному інституту менеджменту МІМ-Женева. Займав посади директора з навчання (1960-1968 рр.), директора Інституту (1968-1986 рр.), почесного науковця (1986-1989 рр.). У Женеві він викладав дисципліни: “Економічний розвиток”, “Керівництво міжнародними операціями”, “Світове бізнесове середовище”, “Управління державами” та ін. У 1990 р. засновує Міжнародний інститут менеджменту в Києві. У 1996-1997 рр. був директором Міжнародної академії навколишнього середовища у Женеві.

Проводив семінари й головував на конференціях, читав лекції в університетах для груп фахівців та на міжнародних конференціях в більш ніж 70 країнах і продовжує це робити.

Член Пласту – Національної скаутської організації України від 1940 р., належить до куреня Лісові Чорти від 1946 р. У 2006-2008 рр. – Голова Крайової пластової ради – законодавчого органу Пласту. Заслужений діяч науки і техніки України (1992).

Автор понад 100 статей з менеджменту, освіти в галузі менеджменту, економічного та політичного середовищ. В українському інтелектуальному середовищі Г. більш відомий як автор книги “Дороговкази в майбутнє – До більш ефективних суспільств”, Пергамон Прес, Оксфорд, 1980 (англійською мовою), що з’явилася як результат доповіді Римському клубу. Розробки Римського клубу на той час “прикладалися” до радянських реалій і час від часу в московських видавництвах виходили в російському перекладі. При цьому це чи не єдиний текст з-поміж усіх виданих Римським клубом був підданий надзвичайно суворій критиці з боку про-імперськи налаштованих московських ідеологів.

“Дороговкази...” також були видані французькою, німецькою, японською, корейською, іспанською, польською та українською мовами – загалом 12 мовами. 2009 р. книга “До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє” втретє перевидана в Україні із доповненнями.

Певні періоди свого життя автор книги провів у різке відмінних одна від одної за типом соціально-політичного й економічного ладу країнах, відтак назавжди склав собі уявлення про цивілізацію як про систему взаємодоповнюючих/конкуруючих форм і способів організації суспільного буття. Інакше кажучи, ефективні суспільства, на думку науковця, можуть бути організовані дуже по-різному; здавалося б, елементарна річ, та не зовсім тривіальна в добу безоглядної глобалізації й універсальних рецептів порятунку економіки чи від МВФ, чи від Світового банку, чи від Чиказької школи.

По-перше, одними із головних детермінант ефективності суспільства, за Г., виступають ціннісні підвалини соціальної життєдіяльності. Це саме те, що повсякчас ігнорується і західними, і вітчизняними адептами ринкового ультралібералізму.

По-друге, Г. достатньо скептично ставиться до тієї соціально-економічної моделі, яка існує у США і наразі багатьма розглядається як взірець для всього іншого світу.

Ключовими вимогами до економічних реформ у США, як зазначав автор доповіді 25 років тому, стали б, власне, соціально-екологічні вимоги в усьому своєму розмаїтті включно з прагненнями “збільшувати потік ресурсів на такі суспільні потреби, як якісна освіта, охорона здоров’я, громадський транспорт, чисте навколишнє середовище, здоровий спосіб життя громад”. А ще, зауважує Г., “максимізація прибутків не прийнятна як єдина мета і виправдання діяльності будь-якого підприємства”, вищою метою має стати те, що зветься наразі якістю життя.

По-третє, “Дороговкази в майбутнє” містять глибокий аналіз ситуації в тодішньому СРСР. Автор наголошував, що “якщо істотна перебудова не буде здійснена протягом кількох наступних десятиліть, остаточним наслідком матимуть повний розпад Радянського Союзу як політичної реальності”.

Згідно з світобаченнями Г., успішне функціонування суспільства залежить від міри згармонізованості трьох головних елементів усякого суспільства: політичного устрою, економічного ладу і системи національних культурних цінностей. Немає універсальних моделей розвитку, як і немає цінностей, спільних для суспільств, які перебувають на різних етапах економічного, політичного, культурного розвитку. У третьому, доповненому виданні “Дороговказів...”, порівнюючи Україну з Швейцарією, дає рекомендації щодо зміни Конституції України з переходом до федерального устрою із більшою децентралізацією. В ідеальній теорії цього питання лежить принцип гармонії, відповідно до якого всі частини суспільства (держави) повинні між собою гармоніювати (традиції, культурно-філософська та історична спадщина, географічне положення, природні умови, релігія), але підкреслимо, в ідеальному. В одному із своїх виступів (8.09.2009, Львів) Г. зробив два, можливо, втішні, а, можливо, й невтішні, прогнози: процес трансформації України розпочнеться лише через 8-10 років, а стане вона найкращою серед кращих держав лише через 20 років. “Можливо, тоді Україна і не матиме необхідності вступати в ЄС”, – зазначив науковець.

Гаск Фрідріх Август фон (нім. Friedrich August von Hayek; 1899, Відень 1992, Фрайбург) – австрійський економіст. Поруч зі своїм вчителем Людвігом фон Мізесом (1881, Львів – 1973, Нью-Йорк) – основний представник Австрійської економічної школи в ХХ ст.,

лауреат Нобелівської премії, один з найважливіших представників лібералізму в ХХ ст., конкурент Дж. Кейнса в Лондонській школі економіки. Г. приклав основну теорію австрійської школи економічної теорії до проблем економічних циклів. Хоча він не в усьому був згоден із Мізесом стосовно економічних і політичних підходів, критична праця Мізеса “Соціалізм” справила на нього величезний вплив.

Усі його публікації спрямовані проти соціалізму. Не піддавав сумніву, що деякі соціалісти прагнуть досягнення правильних цілей, але вважав запропонований ними шлях небезпечним, який передбачав державні втручання в економіку. Він аргументував, що в економіці, де існує поділ праці, децентралізовано розподілена також інформація. Звідси неможливим є ефективне централізоване (державне) планування, оскільки воно зумовлює всю потрібну інформацію щодо можливостей та потреб окремих людей, а також ресурсів та цін. Пізніше розвивав свої теорії в антропологічних, культурних та інформаційно-теоретичних напрямках. Г. був також противником кейнсіанства. Згідно з його тезою, велика економічна депресія 1929-1933 рр. була викликана помилковими інвестиціями підприємств та банків, які, у свою чергу, були спричинені помилковою грошовою та економічною політикою. Як його однодумець виступав М. Фрідман (1912-2006). Г. вважав, що будь-яка форма соціалізму, колективізму та планової економіки суперечать ліберально-індивідуальним правам людини та принципам правової держави. Варварство та верховенство насильства не є результатом злобливості як риси характеру окремих народів, зокрема, німецького, а спричинене реалізацією соціалістичних вчень. Пізніше він зазначав, що навіть державні втручання, які не ставлять під сумнів існування ринкової економіки, можуть серйозно зменшити індивідуальну свободу людини. Він пропагував індивідуальну готовність до ризику. На його думку, лібералізм не є ні догматичним, ні субститутом релігії, але демократія без капіталізму є неможливою. Отже, економічна свобода є передумовою для будь-якої іншої свободи.

Федералізм вважав кращою моделлю з метою уникнення тиранії наддержави. Г. підтримував думку ліберальних класиків Адама Сміта та Джона Локка, що економічний порядок є результатом людської діяльності (принцип “невидимої руки”). Розгорнута теорія Г. побудована на переконаннях, що дотри-

муються всіма лібералами (від прихильників класичної школи до adeptів австрійської школи). Метафора “невидимої руки”, яка в теорії А.Сміта забезпечує відповідність попиту і пропозиції на різних ринках, прекрасно ілюструє спільну для всіх лібералів передумову, яку вони прагнуть довести різноманітними постулатами: загальна теорія рівноваги Вальраса, правило Парето; спонтанний порядок або ж каталаксія (система добровільного обміну) в австрійській школі. Ринковий порядок, на думку Г., не є зумисним та заздалегідь спланованим, він спонтанний. Ця економічна концепція послугує виправданням критики політики втручання держави в економічні питання, що породжує диспропорції і потрясіння на ринку.

Гантінгтон Самуель Філіпс (Samuel Phillips Huntington; 17.04.1927-24.12. 2008) – американський політолог, директор Інституту стратегічних досліджень у Гарвардському університеті. Автор теорії зіткнення цивілізацій у сучасну епоху. Фахівець у галузі порівняльної політології та транзитології – розділу політології, який вивчає перехід від авторитаризму до демократії. Г. закінчив Єльський університет, служив в армії, отримав докторський ступінь у Гарварді, займався викладацькою діяльністю. За своє життя брав участь у роботі в цілому над 17 книгами, частину з яких написав сам, а частину – в співавторстві з іншими ученими. Ідейним лейтмотивом геополітичної монографії “Зіткнення цивілізацій” (1996) став розгляд сучасного – “після закінчення холодної війни” – світу крізь призму складних взаємостосунків наднаціональних культурних спільнот, які вчений окреслює як світові “цивілізації” (і виділяє їх 7 чи 8: китайську, японську, індуїстську, ісламську, західну, православну, латиноамериканську і, можливо, африканську), кожна з яких має свою “стрижневу” державу (як-от США в межах Заходу). Г., зокрема, передбачив майбутній конфлікт між Заходом і ісламським світом. На його думку, для нашого часу є характерною тенденція до десекуляризації – повернення до релігійної ідентичності великих регіонів, а відтак, провідна роль віднині відводиться локальним цивілізаціям, що протистоять західній цивілізації. Звідси основний посыл – у майбутньому світі конфлікти матимуть не ідеологічну, а релігійну природу. Наочною моделлю для ілюстрації теорії Г. є зростання ісламського фундаменталізму. В цих умовах Заходу знадобиться докласти вели-

ких зусиль для збереження свого домінуючого становища у протистоянні. За Г., основний критерій розвитку – інституціоналізація. Високий рівень політичної інституціоналізації є основою політичної стабільності та стійкості в перехідних суспільствах.

Його концепція зіткнення цивілізацій активно використовувалась для пропаганди війни в Афганістані (2001) і Іраку (2003).

Інституціоналізація геополітичних і гео економічних процесів та інститутів, що справляють на них вплив, – склала основний синтезуючий напрям (теорії, політики та практики) Г. “Існує надзвичайно висока залежність між рівнем демократії та рівнем економіки”, – писав учений. Він виділяв основні три причини такої залежності:

п розвиток економіки зумовлює високий рівень урбанізації, грамотності та освіти (що допомагає людям організовувати профспілки, партії та різні громадські об’єднання);

п розвиток економіки забезпечує суспільство більшими суспільними та приватними ресурсами (що зменшує кількість незадоволених status quo і перетворює їх на прихильників існуючої демократії);

п розвиток економіки призводить до ускладнення економічної системи, яку повністю контролювати державі стає все важче (відбувається децентралізація економіки, власності, що є необхідним для розвитку ринкових відносин, а також політичної децентралізації).

Один з розділів своєї книги Г. присвятив характеристикам Росії та України. Посилаючись на ранні факти відносно ліберального та неагресивного правління Б.Єльцина часів 1992-1994 рр., автор стверджував, що Росія будуватиме блок із колишніх православних республік Радянського Союзу і що світ погодиться з цією системою. Стосовно України, поділеної автором на дві частини – європеїзовану та русифіковану, – Г. передбачив три можливих варіанти розвитку подій:

п збройний конфлікт з Росією (малоймовірний з погляду автора);

п поділ України на дві окремі державні одиниці з приєднанням східної частини до Росії;

н найбільш імовірний сценарій – Україна зберігає свою єдність і незалежність і тісно співпрацює з Росією.

Сьогоднішня дійсність спростовує теоретичні схеми Г. Його інтуїція, передбачення не допомогли спрогнозувати сценарій розвитку державно-імперської політики Росії першої декади ХХІ ст. – декади В.Путіна. Конфлікт з непримиренними ісламськими рухами, жорстоке “замирення” північного Кавказу, повномасштабні терористичні акти на території Росії, односторонні експортно-імпорتنі війни з Україною – все це парадоксальним чином сублімувалося у ворожнечу і ненависть до православних сусідів – Грузії та України. Війна Росії проти Грузії та безпрецедентна ворожість Кремля проти “націоналістичної” України повністю суперечить гантінгтоновій ідеї “зіткнення цивілізацій”. Підтвердженням правильності теорії Г. могло б послужити твердження, що Росія – це країна дуже і дуже далека від православних канонів, і тоді агресивно-експансіоністська політика щодо православних країн останньої (Росії) вписувалася б у його схему.

Гаусхофер Карл (Karl Haushofer; 27.08.1869-13.03.1946) – німецький географ і соціолог, засновник німецької школи геополітики, у 1922 р. Відкрив Німецький інститут геополітики. Його погляди формувалися під впливом соціального дарвінізму й теоретиків американського імперіалізму. Концепцією держави як біологічного організму, що прагне до розширення, цікавилися багато вчених – Шарль-Луї де Монтеск'є (1689-1755), Юхан Рудольф Челлен (1864-1922), Фрідріх Ратцель (1844-1904), Гелфорд Джон Маккіндер (1861-1947), Альфред Тєєр Мехен (1840-1914) та багато ін.

Г. на основі попередніх теорій розробив власні принципи геополітики, пропагуючи ідеї реваншизму та експансії. Він надавав геополітиці тих форм, якими вона реалізувалася як частина офіційної доктрини Третього рейху.

У його працях поєднувалися географічний детермінізм, расова теорія і соціальний дарвінізм. За часи нацистської Німеччини геополітика Г. була надзвичайно модною і набула певних містичних рис. Фундаментом для побудов Г. було мальтузіанське поняття “життєвого простору”, причому завдання кожної держави він вбачав у розширенні цього простору. Звідси виводилися

необхідність економічної самодостатності (автаркії), культурної експансії і поглинання невеликих держав, які, будучи неспроможними проводити самостійну зовнішню політику, лише дестабілізують міжнародні відносини. Г. розробив особливий варіант євразійства – воєнно-геополітичну доктрину “Континентального блоку (союзу)” (Kontinentalblocke, “Вісь: Берлін – Москва – Токіо”), до якої мали долучитися держави Євразії як східна противага й альтернатива західному англосаксонському світу (тобто Британській імперії і США), але яка так і не реалізувалася. У своїй знаменитій статті “Континентальний блок” Г. писав: “...Євразію неможливо задушити, поки два найбільших її народи – німці і росіяни – всіма фібрами прагнуть уникати міжособісного конфлікту, на кшталт Кримської війни або ж 1914 р.: це аксіома європейської політики...”

Генеральна угода по тарифах і торгівлі (ГАТТ), General Agreement of Tariffic and Trade, (GATT) – укладена в 1948 р. багатостороння угода, що містить правила міждержавних торгових контрактів і здійснення міжнародних торгових операцій. Сесії ГАТТ проводилися двічі на рік. Керівний орган – Рада. Місцеперебування робочого Секретаріату – Женева. Учасники угоди надавали один одному сприятливі умови взаємної торгівлі (режим найбільшого сприяння в торгівлі). Угода покликана була усунути зайві обмеження і дискримінацію у зовнішній торгівлі. Вона сприяла ліквідації багатьох обмежень у торгівлі, зняттю митних бар’єрів. Метою укладення ГАТТ було сприяння міжнародній торгівлі через зниження тарифів та інших міжнародних торгових бар’єрів.

Останній (восьмий) раунд переговорів у рамках ГАТТ (так званий “Уругвайський”) продовжувався сім років аж до моменту їх завершення у 1993 р. Саме цей раунд торговельних переговорів був найконструктивнішим і багатостороннім з усіх, які мали місце. Він розглянув як традиційні сфери (зниження тарифів, уточнення правил і ліквідацію нетарифних перешкод), так і нові – торгівлю послугами й торговельні аспекти, пов’язані з правами інтелектуальної власності, а також сфери торгівлі товарами, які тривалий час не лібералізувалися (сільське господарство і легка промисловість).

У рамках Уругвайського раунду для проведення багатосторонніх переговорів було створено складну організаційну структуру. До

її складу увійшли Комітет з нагляду (спеціальний орган, призначений для спостереження за виконанням зобов'язань учасниками не вводити нових торговельних обмежень, що суперечать ГАТТ), а також 15 переговорних робочих груп. Крім того, в рамках Уругвайського раунду працювали численні неофіційні робочі групи.

За результатами цієї роботи 15 грудня 1993 р. прийнято Заключний акт переговорів і Угоду про створення Світової організації торгівлі (СОТ. Підписання і ратифікація Заключного акта відбулися 15 квітня 1994 р. в Марракеші (Марокко) 120-ма країнами – учасницями багатосторонніх переговорів у межах ГАТТ. ГАТТ планувалася як частина Світової торговельної організації (СОТ), але угода з СОТ не була ратифікована, і ГАТТ діяла як тимчасовий орган. З метою підвищення статусу міжнародних торговельних правил і забезпечення відкритості торговельної системи Уругвайський раунд прийняв рішення, що ГАТТ-СОТ стає постійним органом, який займається загальною процедурою міжнародної торгівлі товарами і послугами та правилами інтелектуальної власності.

СОТ – це нова міжнародна організаційна структура, яка заснована на ГАТТ, результатах попередніх погоджень, а також домовленостях, досягнутих під час Уругвайського раунду, інакше кажучи, – це об'єднання держав, спрямоване на створення і підтримку системи юридичних норм міжнародної торгівлі.

Геоeкономiка (geoeconomics) – сукупність наукових методів і практичних заходів, що забезпечують державний курс країни на виживання і розвиток.

Г. – це геополітика з позицій економічної потуги держави чи блоку на досягнення зовнішньоекономічних цілей, світової або регіональної могутності. **Г.** – це політика перерозподілу ресурсів і світового доходу. Основні наддоходи (ренту пограничної енергетики) отримують світові полюси економічного і технологічного розвитку. Ми вважаємо, що **Г.** – галузь науки на перетині предметів економіки і політики в системі географічних координат, яких об'єднує або роз'єднує інновація, власне сам спосіб мислення і прийняття владного, управлінського рішення. В рамках геоeкономiки світогосподарські процеси досліджуються з позицій прагматичних вигід від застосування геополітичних

концепцій. Аналіз державних вигід і втрат у рамках Г. здійснюється з урахуванням таких складових, як просторове розміщення держав, їх клімат, природні ресурси, демографічний стан, інтелектуальна сировина, інтелектуальні технології тощо. Більше того, навряд чи комусь вдасться найближчим часом підмінити закони географії. Україна, як відомо, розташована між одним із найбільших у світі регіоном видобутку сировинних матеріалів (газ, нафта, руди, ліс) – Росією й одним із найбільших регіонів споживання – Європейським Союзом. Хоча намагання змінити просторово-географічні назви й по сьогодні не втратили політичної актуальності. Особливо чітко ця тенденція проглядає в запереченні російським істеблішментом самого факту існування Української держави. Г. як напрям суспільних наук сформувалася в 90-х рр. ХХ ст. як реакція на практичні зміни, що відбулися і були зафіксовані у цілому ряді явищ, організацій, фондаций. У предметі Г. можна виділити кілька аспектів, що об'єднують в єдиний комплекс питання економічної теорії, економічної політики, економічної географії, ідеології і політології, національної безпеки, конфліктології, теорії систем управління. Вона тісно пов'язана з питаннями інтелектуальної і соціальної гегемонії, коли знання стають визначальним фактором. Геоекономічна політика – це війна за виживання у різних сферах життєдіяльності держави.

Г. вивчає:

- п географічний імператив, який проявляється в органічному зв'язку економіки і простору, у впливі кліматичних і ландшафтних особливостей на форми і закономірності господарської діяльності;

- п “сильні” і “слабкі” сторони географічних, економічних, політико-ідеологічних факторів розвитку держави. Розглядаючи сильні і слабкі сторони Української держави, слід зазначити, що політико-інституційна її організація обумовлена дією певних чинників (структурою економіки; державним устроєм; відсутністю політичної еліти тощо);

- п політику, стратегію та тактику підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобалізації економічних процесів;

- п просторову локалізацію (географічну, трансгеографічну) в новому глобальному універсумі різноманітних видів економічної діяльності, нову типологію світового розподілу праці;

п злиття політики і економіки у сфері міжнародних відносин, формування на даній основі системи стратегічних взаємодій та засад глобального управління;

п трансформацію міжнародних економічних відносин, світогосподарську інтеграцію і створення конкурентоспроможних регіональних умов господарювання під впливом факторів глобалізації.

У коло проблем Г. входять також аспекти розвитку колоніальних і неокolonіальних систем, що перебувають під контролем держав-метрополій.

Геоекономічні дослідження передбачають як позитивний, теоретичний, так і нормативний, прагматичний характер, що відображається у формулюванні пропозицій щодо проведення реальних заходів, спрямованих на корекцію зовнішньої і внутрішньої державної політики, довгострокової стратегії з метою поліпшення геоекономічного позиціонування певної держави (України) або ж наднаціонального блоку (ЄС, НАТО), зокрема підвищення їх конкурентоспроможності.

У перелік заходів, що пропонуються в рамках геоекономічної науки, включаються як оборонні (протекціонізм, меркантилізм, що, здавалося б, відійшли у сферу досліджень історичної науки), так і наступальні дії, пов'язані, зокрема, з економічними (торговельними, технологічними, валютними) війнами, економічною розвідкою і контррозвідкою тощо. Відтак можна дати визначення геоекономічній політиці як державній політиці, що визначає курс діяльності уряду для використання потенційних можливостей з метою задоволення національних потреб.

Якщо геополітику як поняття визначив Рудольф Челлен, то творцем Г. у цьому сенсі вважають американського вченого Едуарда Люттвака. Засадничі підходи щодо нової галузі науки було закладено в його статті “Від геополітики до геоекономіки: логіка конфлікту, граматики торгівлі”, опублікованої в журналі “National Interest” влітку 1990 р.

Прийнято вважати, що цією статтею покладено початок як дискусіям навколо нової науки, так і запровадженню самої назви цієї науки: Г. Першопочатково Е.Люттвак вважав, що місія Г. полягає в переорієнтації мобілізаційних сил із зовнішніх на внутрішні фактори. “Якщо внутрішнє згуртування (нації) повинно бути підтримано консолідуючою загрозою, то сьогодні такою

повинна стати загроза економічна”. Різницю між Г. і геополітикою Е.Люттвак виводить із очевидного для 90-х рр. ХХ ст. факту щодо втрати монопольності військово-силових аргументів у вирішенні світових проблем. І, по-друге, тим фактом, що до останнього часу держави були не тільки суб’єктами світового змагання, а й самі водночас творили поле змагальності. А тому акценти звернені на економічні аргументи. Пізніше Е.Люттвак у роботі “Турбо-капіталізм: переможці і невдахи в глобальній економіці” розвинув тезу щодо “консолідованої економічної загрози”. Він висунув нині популярні поняття “турбокапіталізму”, що рухаються по траєкторії фінансових потоків, і “привида бідності”, що з’являється перед країнами із-за норавливості, як їх сьогодні вже називають, геофінансів. Певною мірою висловлені раніше ідеї Е.Люттвака знайшли відображення у статтях італійських дослідників Карла Жана, Паоло Савони, Бруні Рочча Фульчері, Освальдо Кукуцця, Серджо Фіоре, що увійшли до книги “Геоелекономіка”.

Геоелекономічна архітектура світу. Розвиток інформаційних технологій та інших комунікацій послабив роль і обмеження географічного чинника у міжнародних відносинах. Нова географія зумовлена, насамперед, процесами глобалізації і появою нових транснаціональних “гравців” у геоелекономічному просторі. Це викликало потребу в регіоналізації і створенні нових конструкцій “великих просторів”. Відбувалася трансформація міжнародних відносин, яка змінила принципи побудови міжурядових систем управління. Утворилися Світова Північ і Глибокий Південь, перехідне становище між якими належить, за твердженнями Олександра Неклесси, пострадянському простору. Світова Північ – це геоелекономічний макрорегіон, світовий Центр, що включає США, Канаду, Західну Європу та інші розвинуті країни (Японія, Ізраїль, Австралія і Нова Зеландія). Глибокий Південь – геоелекономічний макрорегіон, глибока світова Периферія з характерними процесами демодернізації і криміналізації соціальних і економічних відносин. До цього макрорегіону належать багато країн, що розміщені переважно у тропіках і субтропіках (Центральна Африка, Індоканська дуга). Для більшості країн, особливо мусульманських, характерний видобуток сировинних ресурсів. Держави цього макрорегіону виступають за перегляд існуючої системи розподілу природної

ренти. Під впливом економічної глобалізації відбувається деградація соціальних організацій за рахунок корумпованої влади і орієнтованих на неї корпоративних угруповань.

Серединний (трансформаційний) прошарок поміж Світовою Північчю і Глибоким Півднем складає гео економічний квартал, що складається з країн, які формально є членами глобальних утворень, зорієнтованих на європейські цінності, і країн, які перебувають у сфері імперсько-колоніальних інтересів Росії.

Гео економічна війна – боротьба без застосування військової сили за вигідні регіональні позиції (ринки сировини і збуту, транспортні коридори) у світовій економіці. Широко використовується економічна блокада противника. Наприклад, в епоху Наполеона – континентальна блокада Великої Британії.

Гео економічна експансія – сукупність економічних, фінансових, інвестиційних, “інноваційних”, міграційних, товарних чинників, що руйнівним чином впливають на зміну економічної структури з наступною прогресією (арифметичною, географічною) в соціально-гуманітарній сфері умовного противника. Поряд з геофінансовою, геокредитною чи геоінвестиційною експансією досить очевидно-показовою є геотоварна (газова) експансія Росії щодо України. Транспортування енергетичних ресурсів і військова потуга залишаються найважливішими джерелами гео економічного і геополітичного впливу (експансії) Росії на Україну. Росія намагається відігравати стратегічну роль у світовому газовому комплексі; розвитку набувають три напрями транспортування газу з Росії – західний, південний та східний. На т.зв. російський газ зорієнтовано більшість країн Західної, Центральної і Південно-Східної Європи. Активна експансія на західноєвропейському ринку забезпечує основні доходи від експорту газу. Тут найпріоритетнішим для Росії є підпорядкування газотранспортних систем у Західну Європу через Білорусь і балтійські порти. Цей напрям стає перспективним не тільки з огляду на геополітичні причини, але й у зв’язку з тенденціями зміщення основних районів видобутку на крайню північ Росії. Росія газовою експансією переслідує багато цілей, у тому числі кілька стратегічних. Створюючи проблеми із забезпеченням газу в Україні і Європі, Росія впливає на стабілізацію/зростання ціни на нафту. Збільшення попиту на

нафту може вплинути на світовий ринок нафти. Отож, підвищення цін і отримання додаткових прибутків як від газу (оскільки ціна на газ теж залежна від ціни на нафту), так і від продажу нафти – це перша стратегічна мета.

Друга стратегічна мета – підштовхування ЄС до необхідності будівництва т.зв. обхідних газопроводів, насамперед Nord stream (Північний потік) і South stream (Південний потік). Сьогодні значна кількість країн Балтії, Польща не хочуть, щоб Nord stream будувався. Перекриваючи газ Україні, Росія примушує Європейський Союз брати участь у будівництві обхідного газопроводу, який оминає Україну, щоб не було залежності від українського транзиту. Безумовно, ми бачимо, що видобуток газу Росії стагне. Якщо кілька років будувати нові газопроводи, то для них газу буде недостатньо. Отже, існує ймовірність того, що частина газу, яка йде через Україну, буде перекинута на нові обхідні газопроводи.

І третя мета – тактична – отримання надвидгідних умов продажу газу та його транзиту через територію України. Спеціально для українців Москва з небаченою частотою встановлює нові і нові ціни на своє паливо. Так, від 40 дол. США за 1 тис. кубометрів газу напередодні “помаранчевої революції” до 430-450 на 2009 р. Такий ціновий слалом складно пояснити кон’юнктурою ринку, адже досі не існує ринкової ціни на газ, оскільки ще не сформований ринок газу, подібний до ринку нафти. І кожне підвищення ціни інакше як шантажем навіть у ЄС не називають. Що ж стосується ставки транзиту по території України (яка зараз становить 1,7 дол. на 100 км), то помилкою України є її фіксація, а не перманентний перегляд і прив’язка до європейських стандартів і норм.

Геоелекономічна потужність – сукупність матеріальних, природних, економічних, фінансових, демографічних ресурсів держави, які відповідно до розмірів власної території і території, якої сягають національні інтереси, реалізують геоелекономічний код і політичну волю.

Геоелекономічна стратегія – мистецтво досягати (добиватися) економічних цілей на світовому ринку та запобігати потенційним конфліктам за допомогою геоелекономічних технологій. Методи контролю над комунікаційними матеріальними потоками енер-

гетичних та інших ресурсів з метою участі суб'єктів міжнародних економічних відносин у створенні і перерозподілі світового валового продукту. **Г.с.** держави може полягати в транснаціоналізації економіки.

Гео економічне становище – відношення до основних комунікаційних напрямків руху капіталу, виробництва, товарів та послуг.

Гео економічний код – багатовекторна система економічних відносин із зовнішнім світом, що склалася на основі балансу національних інтересів. Вона містить міжнародний і міжкорпоративний розподіл праці та забезпечує ефективне функціонування комунікаційного каркасу економіки.

Гео економічний полюс. У кінці ХХ ст. сформувалися три світових полюси економічного і технологічного розвитку: північноамериканський (НАФТА), Західноєвропейський (Європейський Союз) і Азіатсько-Тихоокеанський. Абсолютною економічною потужністю володіють США, значно випереджаючи Японію, яка займає друге місце у світі за макроекономічними показниками. У Західній Європі лідируюче становище займає Німеччина. У Азіатсько-Тихоокеанському регіоні динамічно розвивається Китай, який, за прогнозами експертів, стане згодом другою світовою державою. За даними міжнародної статистики, глобальна економіка вступила в третє тисячоліття з найкрупнішими центрами сили, на які припадає більше половини світового ВВП, розрахованого на основі офіційних курсів і паритетів купівельної спроможності національних валют. Частка лідерів у світовому ВВП розподілилася наступним чином: США – 21%, Західна Європа – 20%, Китай – 12% і Японія – 7,5%.

Кожен з трьох полюсів економічного і технологічного розвитку має різну ідеологію формування. Північноамериканський полюс (США) є зразком вільного підприємництва, Західноєвропейський (ЄС) прикладом економічної інтеграції у межах єдиної цивілізації, Азіатсько-Тихоокеанський – демонструє вмиле використання західних технологій у поєднанні з місцевими соціокультурними традиціями. Між гео економічними полюсами йде постійний цивілізаційний діалог, заснований на порубіжній енергетиці багатовимірною простору. Матеріальними ретрансля-

торами виступають транспортні комунікації і вільні економічні зони. Геоекономічні полюси не завжди збігаються з геополітичними полюсами. У військово-політичному відношенні Західна Європа не є світовим полюсом (90% потужностей НАТО припадає на США), водночас Росія зберігає позиції другої світової ядерної держави. Поляризація характерна для світового фінансового простору. Близько половини обсягу капіталізації світового фондового ринку припадає на 25 великих міст. Більше половини світових валютних операцій здійснюється в Лондоні, Нью-Йорку і Токіо.

Геополітика – особлива інтелектуальна парадигма, що охоплює відразу і визначений вид відносини до світу, і разом з тим рід занять, орієнтований на класичні для нього взірці, що ставить перед собою характерні лише для нього проблеми та володіє специфічною технікою їх вирішення. Нормативний зміст терміна визначається тим, що елемент “гео” у його складі співвідноситься з поняттями “географії”, “географічного”. За своєю словесно-понятійною структурою “Г.” є певна зустріч або синтез уявлень про “географічне” і “політичне”. Таку етимологічну внутрішню форму вклав у це поняття його творець Р.Челлен, назвавши геополітикою гіпотетичну “науку про державу як географічний організм, втілений у просторі”. Фундаментальні положення Г. кінця XIX – початку XX ст. базувалися на принципі географічного детермінізму. Цей принцип пояснював, чому саме одні держави займають домінуюче становище, а інші є об’єктом геополітичних впливів. Зокрема, “біогеографічна” концепція німецького геополітика Ратцеля трактувала державу як органічний результат взаємодії “Грунту” і “Народу”. Для стабільного функціонування і розвитку держава потребує “життєвого простору” (Lebensraum), в межах якого формується основа для подальшого геополітичного впливу.

Геополітична наука є відносно молодою. Загальновизнано, що геополітична думка у власному розумінні цього явища бере початок від німецького географа Фрідріха Ратцеля (1844-1904), який здійснив першу серйозну спробу створення просторового підходу до пояснення змісту політичних явищ. Першим ученим, який увів поняття “Г.” – “географічна політика”, був шведський державознавець та географ Рудольф Челлен (1864-1922). Серед основоположників Г. також слід назвати амери-

канського історика та адмірала морського флоту Альфреда Тайера Мехена (1840-1914) та британського географа Хелфорда Макіндера (1861-1947), автора вражаючої своєю довговічністю серцевинної теорії. Прямим послідовником останнього є Ніколас Спідмен (1893-1943), який розглядав Г. як найважливіший інструмент конкретної міжнародної політики, аналітичний метод та систему формул, що дають змогу виробити найефективнішу стратегію. Відаль де ля Бланш (1845-1918) вважається засновником французької географічної школи та творцем особливої геополітичної концепції – “посибілізму”. Карл Гаусхофер (1869-1946) та Карл Шмідт (1888-1985) були представниками німецької геополітичної школи, а їхні розробки значним чином впливали на політику нацистської Німеччини.

Геополітичний ідеалізм – спроби встановлення світового порядку на основі міжнародного права без війни і домінування великих держав. Видатним державним діячем, що висунув ліберальну програму світового порядку, був американський президент Вудро Вільсон (1856-1924). Пропонувався світовий контроль з допомогою колективної діяльності всіх країн. На цій ідеології після Першої світової війни була створена Ліга Націй. Однак Версальський світовий порядок і новий міжнародний інститут проіснували недовго. Друга світова війна перекреслила наївні вірування в домінування дружніх почуттів державних лідерів і “дружби народів” над силовою політикою.

Певним чином упродовж усіх років незалежності держави такі вірування і світобачення (**Г.і.**) властиві майже для всіх політиків і державних діячів України.

Геополітичний регіон – простір, що утворюють ряд держав на основі різноманітних критеріїв сусідства і єдності з метою забезпечення та отримання певних вигід (колективна безпека, військово-політичне і стратегічне кооперування); це – політико-географічний багатовимірний простір з підвищеною конфліктністю, що небезпечна своїми серйозними наслідками для решти світу.

Геополітичний простір – багатовимірний комунікаційний простір (військово-політичний, демографічний, соціальний, гуманітарний, інформаційний тощо), що об’єднує політичну, соціальну,

духовну сфери спільною пан-ідеєю. Визначається межами поширення військово-політичної і культурно-духовної сфери держави.

Геостратегія (Geostategy) – сукупність напрямів зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності держави на світовій арені. Складає стрижневу частину доктрини національної безпеки, що містить технологію поведінки держави для досягнення поставлених цілей у геополітичному і геоekonomічному просторі. За своєю суттю Г. – це мистецтво нейтралізації руйнівних (для соціуму) наслідків зовнішнього чи внутрішнього викликів (негативної порубіжної енергетики) багатовимірного комунікаційного простору; це – використання сили держави для досягнення поставлених цілей, враховуючи реалії міжнародної силової гри – тобто сутність, інтереси і наміри противника, союзника, національних і транснаціональних груп, які входять до світової спільноти. Г. створює основу для розробки технологій реалізації національних чи регіональних пріоритетів, запобігання соціальним і екологічним катастрофам, що зароджуються на енергонасичених рубежах. На відміну від стратегії (мистецтво керувати сучасною політичною чи громадською боротьбою) виділяється метастратегія (довготривала стратегія). На геостратегічному рівні відносини України і Росії вплетені в контекст відносин великої трійки Росія-ЄС-США, а також Китаю. На рівні геоekonomіки і Україна, і Росія щільно інтегровані у світосистему і чутливо реагують на всі її зміни. У цьому контексті визначальну роль відіграє світова економічна криза, яка має фундаментальний характер і справлятиме величезний вплив на майбутнє як України, так і Росії. Тому потрібно розуміти її суть. Вона полягає в переході від моделі фінансово-спекулятивного капіталізму до якоїсь нової моделі. У сфері міжнародних відносин суперкриза остаточно добиває систему Ялтинсько-Потсдамських угод, що свого часу поклали початок формуванню нового світового порядку. На глобальному рівні можливості України є вкрай обмеженими, враховуючи значне зниження її економічного і військового потенціалу, та те, що вона позбавилася ядерної зброї. Внаслідок глобального геостратегічного програшу Україна на цьому рівні є об'єктом тиску з боку глобальних силових потуг – США та міжнародних фінансових структур, РФ, яка зберігає статус глобальної військово-стратегічної потуги, Європейської спільноти та інших.

У ситуації геостратегічної ізоляції, що склалася нині, Україна може зберігати свій геоекономічний статус суб'єкта, якщо балансуватиме на глобальному рівні між інтересами світових потуг, в очікуванні сприятливішої для себе ситуації. Україна неодмінно програватиме як суб'єкт, коли глобальні потуги порозуміються поміж собою в українському питанні. Жорстока дійсність полягає в тому, що коли країна падає в прірву, це часто не зачіпає інтереси інших, але коли вона прагне зробити хоч малий крок щодо підвищення власного статусу суб'єкта, неодмінно посилюється зовнішній тиск. Ми можемо це бачити на прикладі ситуації навколо будівництва іранської АЕС, танкового контракту з Пакистаном, контракту з південнокорейською фірмою ДЕУ в галузі автомобілебудування, газотранспортною системою України тощо. Очевидним є те, що і Росія, і США у своїх геостратегіях прагнуть змінити баланс сил. Причому Росія швидше перебуває в позиції того, хто обороняється. Тим більше, що світова криза зараз істотно погіршує її економічну потужність, ставлячи під сумнів досягнення тих великих і амбітних цілей, які розглядалися на порядку денному т.зв. путінським режимом. Звідси така важлива роль України, яку всі основні гравці розглядають як важливий геостратегічний майданчик. Контроль над нею дає змогу реалізувати свої цілі як США, так і Росії з Європою. Якщо Україна буде нездатна стабілізувати ситуацію, то рано чи пізно її могутніші сусіди – Росія і ЄС – ухвалять рішення про розподіл країни. Німеччина і Росія неодноразово доводили, що можуть знайти компроміс щодо розподілу сфер впливу в Східній Європі. При цьому необхідно враховувати спроби США запобігти можливості континентального союзу Німеччини і Росії. Вашингтону критично важливо, щоб Східна Європа залишалася буфером між ЄС і Росією, щоб запобігти зазначеній вище загрозі. Ось чому США прагнуть зіграти свою партію в Україні, роль якої в проекті “Розділена Європа” є критичною. Відповідно, це викликатиме протидію Росії, для якої перетворення України на американський плацдарм смерті подібно. Тому війна за Україну вестиметься в найжорсткіших, найрадикальніших формах, якщо США і Росія не домовляться між собою. А це означає, що обидві сторони через своїх гравців прагнутимуть радикалізувати ситуацію в Україні. Тому на сьогодні найбільш оптимальною формою зовнішньої політики є активний, наступальний нейтралітет, спря-

мований на інтенсифікацію дрібніших геоекономічних векторів, що сприяли б розбудові зовнішньоекономічних зв'язків і зміцненню внутрішньої інфраструктури. Необхідно з геостратегічних міркувань зняти з порядку денного фобії Росії щодо вступу України в НАТО. З історичних прикладів відома роль і участь Старої Європи щодо спроб реанімування Української держави, а тому й нині вона не вступатиметься за Україну. Показовою в цьому аспекті є негативна реакція Франції і Німеччини щодо вступу України в НАТО. А тому історичні традиції Мюнхена не слід викидати на смітник історії.

Як і будь-яке глобальне утворення, НАТО, ЄС теж розпадуться, а тому вступати в такі організації останньою за принципом “фінансової піраміди” було б для України необачним, недоцільним, хибним. Тому необхідний активний нейтралітет (передішка) на роки 10-15, який би дав змогу стабілізувати ситуацію (економічну, політичну, соціальну) в країні. Знімаючи з порядку денного проблему НАТО, ми можемо перевести відносини з Росією в більш-менш конструктивне русло з подальшими можливостями, підключаючи свій транзитний потенціал, сільськогосподарські, виробничі ресурси, брати участь у формуванні нового континентального порядку, до якого прагнуть Франція і Німеччина, – з одного боку, а з другого – Росія.

Глобалізація (Globalization) – процес зростаючого впливу окремих держав на соціальну реальність, яка супроводжується втраченою частини суверенітету (економічного, політичного, ідеологічного, інформаційного, духовного тощо). **Г.** – це процес, що штучно набув імунітету об’єктивності для просування конкретних прагматичних проєктів панування однієї або кількох супердержав над іншими, нав’язування однієї або кількох ідеологій (ліберальної або ліберально-демократичної), за якими стоять конкретні національні інтереси конкретної нації. Коли говорять про **Г.**, то припускають, що вона веде до єдиного світу, рівноцінно інтегрованого у світову економіку. Проте сьогодні торгівля між 25-ма найрозвиненішими країнами становить понад 80% їх сукупного зовнішньоторговельного обігу. На частку “самовизначених” припадає понад 90% інвестицій та 98% науково-технічних розробок, відкриттів і патентів. Очевидно, в реаліях йдеться про подальшу не глобалізацію, а про поляризацію/диференціацію на багаті і бідні нації, на багаті і бідні держави.

Ще на початку ХХ ст. незалежних, самостійних держав нараховувалося всього 42, а в сьогodнішніх умовах (через 100 років) їх кількість підбирається до 200, а згодом передбачається, що ця цифра сягне на всі 500. В оцінці глобалізаційних процесів враховуються інформаційно-технологічні і екологічні підходи до пояснення цього явища. Як суб'єкт глобалізації виступає процес регіоналізації, що дає потужний кумулятивний ефект формування світових гео економічних полюсів. Г. є феноменом, який несе в собі значну кількість як позитивних, так і негативних наслідків: фундаментально змінює наше економічне, політичне і соціокультурне буття, спричинює велику кількість нових проблем і викликів. Час і простір в їхньому традиційному розумінні в епоху глобалізації змінюють свою форму, проте руйнація і розмивання ціннісних систем і соціальних структур, що склалися віками, викликає глибоке занепокоєння. Триумф ліберальної демократії (виразником якого є американський учений Ф.Фукуяма з його тезою про “кінець історії”) зумовив не стільки “вічний мир” (адже ліберальні демократії не воюють одна з одною), скільки потужний вибух етнічних і соціальних конфліктів. Не можна погодитися з твердженням С.Гантінгтона у його відомій роботі “The clash of civilisations?” про те, що процеси Г. обов'язково ведуть до виникнення широкомасштабних цивілізаційних конфліктів. Важко не бачити, що радикальні зміни світового порядку в епоху Г. неминучі. Нині, коли глобалізаційні процеси набули розвитку, піддаються сумніву численні класичні парадигми теоретичної думки, стереотипи, засадничі принципи і постулати міжнародно-політичної практики. Виникла нагальна потреба переосмислення багатьох базових концепцій і понять, зокрема концепцій і понять нейтралітету та позаблоковості. Як стверджує державний секретар Великої Британії Робін Кук: “Ми маємо діяти за принципом, що держава – член ООН не може посилатися на свої суверенні права, щоб приховати випадки або дії, несумісні з її зобов'язаннями як члена ООН. Ми повинні досягти розумної рівноваги між суверенними правами держав та гуманітарним правом міжнародної спільноти втручатися там, де це необхідно, як було у Косово”. Відповідно, подібно до того, як організації типу ООН чи НАТО здійснюють міжнародний військово-політичний контроль, Світова організація торгівлі та Світовий банк здійснюють міжнародний політико-економічний контроль. По суті, під

модними гаслами Г. і міжнародного співробітництва в економічній та гуманітарній сфері ми можемо спостерігати утвердження світової ліберальної тоталітарної системи.

Глобалізація і державний суверенітет – суперечливий процес, що супроводжує розвиток сучасних міжнародних відносин. Захід на чолі з США виступає за глобалізацію (тотальне розмивання особливостей) в галузі політики, економіки, фінансів, інформації і культури, яка (глобалізація) супроводжується обмеженням національних, державних суверенітетів. Водночас зустрічних обмежень по найважливіших світових проблемах міжнародного співтовариства (стратегічна стабільність, ядерні озброєння, протиракетна оборона, подальша лібералізація торгівлі, глобальна екологія тощо) з боку наддержав (США, Росія, Китай) не спостерігається.

Глобалізація неоліберальна – інтернаціоналізація економічного, політичного, культурно-духовного життя людства, що супроводжується ігноруванням багатьох цивілізаційних імперативів. По суті, йдеться про вчення західних фундаменталістів, основу якого складають доктрини всесильності ринку і світової справедливості. Віра в неолібералізм виявилася небезпечною ілюзією, що становить для багатьох новоявлених політиків загрозу для національної безпеки. Неоліберальна глобалізація сприяла “розбазарюванню” національного багатства пострадянських держав і вивозу капіталу за кордон.

ГУУАМ – міжнародне об’єднання держав (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан і Молдова), створене з метою реалізації геополітичних та гео економічних проєктів. Україна, виходячи з політичних і економічних потреб, прагнула до створення багатосторонньої регіональної системи міжнародного співробітництва. Така система мала б забезпечити посилення національної безпеки держави за рахунок розширення міжнародних контактів, що повинні не тільки стимулювати інтеграцію України у світове співтовариство, але й сприяти зростанню впливу країни в різних регіонах, розвитку торгівлі й виробництва, пошуку перспективних ринків. Важливим кроком у цьому напрямі стала б участь у транспортно-енергетичних проєктах у регіонах Південного Кавказу і Центральної Азії, реалі-

зації яких сприяла б активізації діяльності міжнародного утворення **ГУУАМ**. Страсбурзька декларація, що підписана 10 жовтня 1997 р. пострадянськими державами – Грузією, Україною, Азербайджаном і Молдовою, оформила створення політико-консультативного союзу – **ГУУАМ**. У ній було зафіксовано збіг позицій підписантів щодо оцінки процесів, які відбуваються на пострадянському просторі, наявність високого рівня політичного взаєморозуміння, міждержавного зближення і бажання налагодження плідного багатостороннього співробітництва групи “чотириох”. Під час ювілейного Вашингтонського саміту НАТО 24 квітня 1999 р. до групи “чотириох” приєднався Узбекистан. Щоправда в 2002 р. він, очевидно під впливом вступу в ШОС, вийшов із організації. Розширене об’єднання держав отримало абревіатуру **ГУУАМ**. У прийнятій у Вашингтоні Заяві президентів країн **ГУУАМ** визначено принципи й основні напрями взаємодії держав-членів коаліції. Зокрема, в ній відзначається, що сторони вбачають загальний інтерес у необхідності спільних дій для здійснення глобальних економічних проєктів, сприятимуть мирному врегулюванню конфліктів і криз, розвиватимуть співробітництво в рамках Євроатлантичного партнерства і програми НАТО “Партнерство заради миру”.

Утворенню **ГУУАМ** сприяли такі об’єктивні обставини:

- п подібність внутрішньополітичної ситуації та близькість рівнів соціально-економічного розвитку країн-учасниць, потреба модернізації суспільства і прагнення до зменшення рівня залежності від опіки Москви;
- п тотожність поглядів керівництва країн **ГУУАМ** на політичні процеси, які відбуваються на пострадянському просторі, глобальному та регіональному рівнях;
- п взаємне прагнення до пошуку серед держав СНД партнерів і союзників щодо розвитку прагматичних міждержавних зв’язків, формування альтернативних зовнішньополітичних орієнтацій;
- п намагання використовувати переваги власного географічного розташування, зокрема з метою формування транзитних транспортних і енергетичних маршрутів з Європи в Центральну Азію і Китай;
- п реальна потреба в організації взаємодії для розвитку й експлуатації транспортних коридорів, співробітництво в забезпе-

ченні їхньої безпеки, зокрема через розвиток військово-політичного партнерства.

Стратегічним завданням участі України в **ГУУАМ** має стати не тільки прагнення до спільної взаємодії держав щодо відстоювання власних інтересів у рамках СНД, але й важливим механізмом реалізації українських інтересів на Кавказі.

Доводиться констатувати, що стрімке зближення партнерів у рамках структури **ГУУАМ** не призвело поки що до їх реальної кооперації і не дає якихось помітних політичних та економічних результатів. Проте співробітництво у військовій та енергетичній галузях, хоча й є критично важливим для країн **ГУУАМ**, має бути максимально диверсифікованим і поширюватися на такі сфери, як боротьба з організованою злочинністю, нелегальними трансферами, наркомафією, міжнародним тероризмом тощо.

Бажаними учасниками **ГУУАМ** могли б бути Польща, Туреччина і Румунія.

Входження до коаліції Польщі сприяло б не тільки підвищенню динамізму співпраці, але й створенню цілісної субрегіональної Балто-Чорноморської зони безпеки та співробітництва. Польща підтримала проект спорудження нафтового мосту Баку-Одеса-Броди-Гданськ, але поширенню її участі у чорноморських проєктах, очевидно, заважатиме необхідність виконання Варшавою функцій, пов'язаних з діяльністю євроатлантичних структур.

Туреччина прагне до посилення свого впливу в регіоні й зробила перші кроки в цьому напрямі. Після підписання в листопаді 1999 р. в Стамбулі рамкової домовленості щодо будівництва нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан і Транскаспійського газопроводу з транспортування туркменського газу завершився політичний етап оформлення енергомосту Каспій-Туреччина-Європа. Не випадково після реалізації енергетичних домовленостей виникла турецька ініціатива щодо створення Кавказького пакту з встановлення миру і стабільності. Наполегливе прагнення Туреччини до одноосібного лідерства в реалізації ініціативи зі створенням Кавказької загальнорегіональної системи безпеки свідчить і про те, що структуру **ГУУАМ** Анкара поки що ігнорує. Реалізація турецької ініціативи не несе в собі загрози національній безпеці України, але водночас знижує зацікавленість Азербайджану у співробітництві в рамках **ГУУАМ**.

З огляду на взаємну зацікавленість в остаточному вирішенні Придністровської проблеми трьох держав-сусідів України, Молдови та Румунії, уявляється досить бажаним залучення до співпраці у форматі **ГУУАМ** Бухареста. Це сприяло б прискоренню стабілізації, міжрегіональному співробітництву, формуванню клімату довіри в регіоні. Отже, можливості ГУУАМ як міжнародного дорадчо-консультативного органу варто активно використовувати для узгодження і вироблення спільної позиції держав-членів коаліції під час вирішення спірних питань СНД. Реалізація конкретних економічних завдань має бути основою для визначення форм забезпечення регіональної безпеки. З огляду на подальші перспективи утворення його засновникам варто було б розглянути питання зміни назви, щоб уникнути її невідповідності можливим змінам складу організації (як на випадок його збільшення, так і зменшення).

Д

Давоський світовий форум – щорічна світова зустріч представників ділових кіл, які позиціонують себе з діловою, політичною елітою, прихильників економічної глобалізації. Давоський економічний форум, як його ще називають, – це неформальна зустріч найвпливовіших глобалістів, “людей Давоса”. Форум був започаткований у 1977 р. німецьким бізнесменом К.Швабом. Засідання відбуваються на зимовому курорті в м. Давос (Швейцарія). Зустрічі традиційно проходять наприкінці січня кожного року, порядок денний чітко не окреслюється, що дає можливість проведення дискусій з різних актуальних питань політики та економіки. Найперші збори мали назву “Європейський симпозіум з менеджменту”, а до 1987 р. він називався “Європейський форум з менеджменту”. Україна бере участь у роботі форуму з січня 1992 р. Саме тоді там відбулася презентація незалежних держав, утворених на теренах колишнього СРСР. Під час роботи форуму було досягнуто домовленості про вступ України до Міжнародного валютного фонду, велися переговори про умови сплати зовнішнього боргу, залучення іноземних інвестицій. 1995 р. у Давосі розпочалися переговори про вступ України до Світової організації торгівлі. У наступні роки обговорювалися питання, зокрема, про перетворення ЧАЕС на екологічно безпечну зону, про можливість реалізації проектів розбудови транспортних комунікацій “Європа-Азія” по території України, вирішувалося питання фінансування об’єкта “Укриття” ЧАЕС як передумови закриття станції тощо.

Демпінг (Dumping) – імпорт товару за ціною, заниженою порівняно з нормальною вартістю даного товару в країні-експортері; нормальна вартість встановлюється на основі ціни, що фактично сплачується або має бути сплачена за аналогічний товар у ході нормальної торгової операції між незалежними сторонами в країні-експортері. Правове визначення демпінгу базується на

ознаці цінової дискримінації на двох різних ринках, а не на ознаці заниження експортної ціни нижче собівартості товару. Встановлення факту демпінгу полягає у порівнянні ціни продукту, що експортується в країну, і “нормальної вартості” аналогічного продукту.

Ден Сяопін (1904-1997) – голова Військової Ради ЦК КПК (1981-1989), один з прагматичних китайських керівників, що піддавався гонінням і повертався до вершин влади. “Великий архітектор китайських реформ”, що ґрунтувалися на поступовій конвергенції капіталізму і соціалізму під керівництвом комуністичної партії. Один з небагатьох у світовому комуністичному русі, хто довів, що реальна влада обумовлена не посадою, а особистістю. Протягом останнього десятиліття свого життя С. не мав ніякого офіційного статусу в державі, був почесним президентом китайської асоціації гравців у бридж. Відмовившись від партійних посад, зберіг виключний авторитет, був одним із найвпливовіших людей у світі.

Держава (State) – основна політична організація суспільства, що здійснює охорону його економічної, соціальної і гуманітарної структури на визначеній державній території. Д. – структура панування, що постійно відновлюється у результаті спільних дій людей.

Держава-нація (State-Nation) – державне утворення, в якому титульний етнос визнається державотворчим, генератором розвитку суспільства і гарантом забезпечення соціально-гуманітарних прав національних меншин. Держави завжди були схильні до змагальності, збройних конфліктів, аби вирішити питання, що зайшли в глухий кут. Держава, аби зберегти свої інститути, забезпечити повноцінний державний устрій, застосовує і застосовуватиме інструменти насильства щодо окремих громадян, груп населення. Держава – єдина форма об’єднання людей, відома у світі, яка має легітимне право на здійснення насильства щодо своїх громадян.

Національна держава за своїм визначенням вирішує, по-перше, стратегічну національну місію, за якою стоїть більшість населення, і, по-друге, сприяє реалізації основних функцій громадянського демократичного суспільства, включаючи питання гармонійного розвитку національних меншин.

Ретроспективно оглядаючи історичні шляхи формування **Д.-н.**, можна зазначити, що ця ідея найповніше розглядалася в ХІХ ст. такими німецькими класиками національної економіки, як А.Мюллер (1779-1829), Й.Г.Фіхте (1762-1814), Ф.Ліст (1789-1846). Книгою “Національна система політичної економії” (1841), політичною публіцистикою та своїми лекціями у Тюбінгенському університеті (1818-1819 рр.) Ф.Ліст започаткував дискусії навколо предмета “Національне державне управління та адміністрування”. За словами Р.Шпорлюка, – дослідника творчого шляху Ф.Ліста, він (Ф.Ліст) був першим, хто запровадив в університетській освіті ці дисципліни.

Очевидно, що ідеї, які були викладені в творчості А.Мюллера та продовжені Ф.Лістом, знаходять своїх прихильників і послідовників у сучасних умовах глобалізації світогосподарських зв’язків. Наріжним каменем тут виступає ідея, відповідно до якої вільне підприємництво і конкуренція викликають “безладдя і послаблюють традиційні міжособові зв’язки”, вільна ж торгівля, на думку А.Мюллера, руйнувала “ідеал економічної самостійності, незалежної держави”.

Ф.Ліст не відкидав традицій, відповідно до яких держава підноситься до уособлення моральності, стає втіленням моральних цінностей. Але його підхід, за визначенням Р.Шпорлюка, є “якісно відмінним: державу він вважав провідною силою процесу інтелектуальних, політичних, економічних і соціальних змін”. Доречно в контексті досліджуваної теми згадати ще одного зі “стовпів” формування **Д.-н.** Йогана Готліба Фіхте. Він також підпорядковував економіку державі, оскільки вважав, що особистість має підпорядковуватися інтересам своєї спільноти.

Національна (за мовою) держава – явище непоодиноке в історії державотворення. Але в суто ідеальному розумінні зазначеного “**Д.-н.**” простежується в Японії, Ісландії, Португалії тощо. Теоретично, **Д.-н.** – це держава або країна, яка має певні території і їх кордони; одне й те саме населення етнічного походження, національності, раси, історії, традицій, культури, мови, релігії (не менше 75%). Термін “**Д.-н.**” означає, що нова якість утворилася завдяки географічному накладанню (злиттю) нації і держави, що власне і вирізняє останню з-поміж інших видів держави, які історично передували їй. До формування **Д.-н.** звертаються представники “третього світу”, які шукають ідеаль-

них моделей держави. Очевидно, що такі механізми, як суперництво, змагальність, протистояння, солідарність та інші відіграватимуть значну роль у формуванні Д.-н. і сприятимуть самореалізації як держави, так і нації.

Державна політика (Public Policy, State Policy) – дії системи органів державної влади згідно з визначеними цілями, напрямками, принципами для розв’язування сукупності взаємопов’язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності. Під координацією розуміється така організація діяльності органів влади, в якій існує чіткий поділ компетенцій. Д.п. – пропонуванний курс діяльності уряду для задоволення потреб чи використання можливостей, сформульований із зазначенням очікуваних результатів і їх впливу на наявний стан справ та конкретне розв’язання проблем. У контексті політичного процесу потрібно: чітко сформулювати державне бачення майбутнього (ідеал, ідея, ідеологія); сформувати механізми реалізації; визначити цілі (довгострокові, середньострокові, короткострокові); здійснити стратегічне планування; розробити різні варіанти політики; прийняти політичне рішення; провести кампанію на підтримку політики; реалізувати політику відповідно до зазначених термінів; оцінити вплив політики.

Вироблення Д.п. є послідовним процесом виокреслення складових гуманітарної, соціальної, економічної мозаїки, які логічно поєднуються і доповнюють одна одну. Отже, ефективність Д.п., як і державного управління, полягає в поліпшенні якості життя громадян, у гарантуванні соціальної стабільності, в забезпеченні національної безпеки країни.

Державна територія в широкому сенсі – територія, що належить певній державі. Від території інших держав Д.т. визначається державним кордоном. До складу Д.т. входять: суша (материкова частина держави з анклавами та острови); територіальні води (прибережна смуга моря певної ширини); надра у межах технічної досяжності і повітряний простір.

Державне управління (Public Administration) – практичний, організуючий і регулятивний вплив державних органів на суспільну життєдіяльність людей з метою збереження історичної, інституційної пам’яті, упорядкування і розвитку конститу-

ційних інститутів. **Д.у.** є способом функціонування і реалізації державної влади як виразника національних інтересів народу. Ідеологією державного управління виступає цілісна сукупність моральних, соціальних, економічних ідей, спрямованих на утвердження національної держави через особисту свідомість людини. **Д.у.** України повинно мати свою ідеологічну палітру, до якої слід віднести системне формулювання і вирішення проблем державної політики; національної безпеки, геополітики й геоekonomіки, глобалізації.

Д.у. – це процес реанімації і реалізації ідей, започаткованих попередніми школами й окремими представниками українського державотворення, та ідей, що генерують сучасники для збереження й утвердження України.

Державний борг (Public debt) – загальний розмір накопиченої заборгованості уряду власникам державних цінних паперів, який дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів за вилученням бюджетних надлишків. **Д.б.** складається із внутрішнього та зовнішнього боргу держави. Внутрішній державний борг (D) – заборгованість держави домогосподарствам і фірмам даної країни, які володіють цінними паперами, випущеними її урядом. Зовнішній державний борг (DI) – це заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями. Основними причинами створення і збільшення **Д.б.** є: збільшення державних витрат без відповідного зростання державних доходів; циклічні спади й автоматичні стабілізатори економіки; скорочення податків з метою стимулювання економіки без відповідного коригування (зменшення) державних витрат; вплив політичних бізнес-циклів – надмірне збільшення державних витрат напередодні виборів з метою завоювання популярності виборців та збереження влади. Існує позитивний взаємозв'язок між розмірами бюджетного дефіциту і державного боргу. Бюджетний дефіцит збільшує державний борг, а зростання боргу, у свою чергу, потребує додаткових витрат бюджету на його обслуговування і тим самим збільшує бюджетний дефіцит. На обсягу бюджетного дефіциту відчужаються всі зміни у величині державного боргу, у тому числі обумовлені впливом інфляції. Саме тому важливо, щоб державна заборгованість вимірювалась також у реальних, а не лише в номінальних величинах.

Державний контроль (Public control) – одна з форм здійснення влади, що забезпечує дотримання законів та інших нормативно-правових актів, що видаються органами держави. **Д.к.** здійснюється різноманітними державними органами: парламентами, рахунковими палатами, судами, уповноваженими з прав людини, виборчими комісіями, контрольно-інспекційними, контрольно-ревізійними органами уряду чи міністерств. Відповідно виділяють парламентський, конституційний, судовий, фінансовий тощо контроль.

Державний лад або державний устрій – історична форма політичного устрою країни, держави, структура та відносини суспільних (соціальних) та політичних інститутів: класи, прошарки, партії, з одного боку, та ієрархічна структура державної політичної влади – парламент (законодавча влада), уряд (виконавча влада), суд (судова влада), суспільні організації – з другого.

Форма державного устрою – це національна й адміністративно-територіальна будівля держави, що розкриває характер взаємин між його складовими частинами, між центральними місцевими органами державного управління, влади. На відміну від форм правління, організація держави розглядається з погляду поділу державної влади і державного суверенітету в центрі і на місцях, їх поділ між складовими частинами держави.

Форма державного устрою показує: з яких частин складається внутрішня структура держави; яке правове становище цих частин і які взаємини цих органів; як будуються відносини між центральними і місцевими державними органами; у якій державній формі виражаються інтереси кожної нації, що проживає на цій території.

За формою державного устрою всі держави можна розділити на три основних групи: унітарна; федеративна; конфедеративна.

Унітарна держава – це єдине цільне державне утворення, що складається з адміністративно-територіальних одиниць, що підкоряються центральному органам влади й ознаками державної незалежності не володіють.

Унітарна держава характеризується такими ознаками:

• унітарний устрій припускає єдині, загальні для всієї країни вищі виконавчі, представницькі і судові органи, що здійснюють верховне керівництво відповідними органами;

п на території унітарної держави діє одна конституція, єдина система законодавства, одне громадянство;

п складові частини унітарної держави (області, департаменти, округи, провінції, графства) державним суверенітетом не володіють;

п унітарна держава, на території якої проживають невеликі за чисельністю національності, широко допускає національну і законодавчу автономію;

п усі зовнішні міждержавні відносини здійснюють центральні органи, що офіційно представляють країну на міжнародній арені;

п має єдині збройні сили, керівництво якими здійснюються центральними органами державної влади.

Розходження в ступені і формах контролю центральної влади над місцевими органами управління дає змогу говорити про централізовану і децентралізовану унітарну державу, але ці розходження стосуються вузької сфери управління.

До унітарних держав належать такі держави, як Франція, Туреччина, Японія, Фінляндія, Україна.

Принцип унітарності Української держави означає її єдність, соборність у політичному, економічному, соціальному, культурному (духовному) та інших відношеннях. Вузловим елементом єдності держави є її територіальна єдність. Конституція України визначає, що територія держави у межах існуючих кордонів є цілісною і недоторканою (ст. 2). Поділ України є адміністративно-територіальним поділом і не має політичного характеру. Окремі адміністративно-територіальні одиниці мають адміністративну автономію і певні атрибути держави (Автономна Республіка Крим) або спеціальний статус міст республіканського значення (міста Київ та Севастополь), але це не впливає і не може впливати на визначення форми державного устрою України як унітарної держави. Тривалий час у процесі підготовки нової Конституції перед Україною стояла проблема вибору форми держави за характером державного устрою. Пропозиції щодо федералізації України, поділу на землі за рахунок об'єднання ряду областей були відкинуті. Це закономірно. Адже в умовах, коли наша держава і суспільство, економіка й культура переживають кризу, вкрай необхідне об'єднання на загальнодержавному рівні всіх ресурсів і зусиль.

Федерація – являє собою добровільне об'єднання раніше самостійних державних утворень в одну союзну державу.

Федеративний державний устрій неоднорідний. У різних країнах він має свої унікальні особливості, що визначаються історичними умовами утворення конкретної федерації і насамперед національним складом населення країни, своєрідністю побуту і культури народів, що входять у союзну державу.

Разом з тим можна виділити найбільш загальні риси, що характерні для більшості федеративних держав:

- п територія федерації складається з територій її окремих суб'єктів: штатів, кантів, земель, республік та ін.;

- п у союзній державі верховна виконавча, законодавча і судова влада належить федеральним державним органам;

- п суб'єкти федерації мають право прийняття власної конституції, мають свої вищі виконавчі, законодавчі і судові органи;

- п у більшості федерацій існують союзне громадянство і громадянство федеральних одиниць;

- п за федерального державного устрою в парламенті є палата, що представляє інтереси членів федерації;

- п основну загальнодержавну зовнішньополітичну діяльність у федераціях здійснюють союзні федеральні органи. Вони офіційно представляють федерацію в міждержавних відносинах (США, Бразилія, Індія, ФРН і ін.).

Федерації будуються за територіальною і національною ознакою, що значною мірою визначає характер, зміст, структуру державного устрою. Територіальна федерація характеризується значним обмеженням державного суверенітету суб'єктів федерації. Національні федерації характеризуються більш складним державним устроєм. Основне розходження між територіальною і національною федерацією полягає в різному ступені суверенності їх суб'єктів. Центральна влада в територіальних федераціях має верховенство стосовно вищих державних органів членів федерації. Національна держава обмежується суверенітетом національних державних утворень. Право виходу із складу федерації за їх суб'єктами в теперішніх конституціях не визнається. Наприклад, спроба південних штатів із складу США призвела до громадянської війни 1861-1865 рр. і до утвердження принципу неподільності федерації, який отримав підтверджен-

ня в рішенні Верховного Суду, що Сполучені Штати є неподільним союзом, який складається з неподільних штатів. Аналогічним прикладом може бути намагання Чечні вийти зі складу РФ, що призвело до першої і другої чеченських війн.

Конфедерація – це тимчасовий юридичний союз суверенних держав, створений для забезпечення загальних інтересів. При конфедеративному пристрої держави – члени конфедерації зберігають свої суверенні права як у внутрішніх, так і у зовнішніх справах.

На відміну від федеративного устрою, конфедерація характеризується наступними рисами:

- п конфедерація не має своїх загальних законодавчих, виконавчих і судових органів;

- п конфедеративний устрій не має єдиної армії, єдиної системи податків, єдиного державного бюджету;

- п зберігає громадянство тих держав, що перебувають у тимчасовому союзі;

- п держави можуть домовитися про єдину грошову систему, про єдині митні правила, про міждержавну кредитну політику на час існування союзу.

Як правило, конфедеративні держави не довговічні, або вони розпадаються, або перетворюються у федерацію: Німецький союз (1815-1867), Швейцарський союз (1815-1848) і США, коли в 1781 р. була законодавчо затверджена конфедерація.

Державний орган – складова, відносно самостійна частина апарату держави із встановленою законом структурою, що здійснює функції держави і наділена для цього владними повноваженнями. **Д.о.** також характеризується певною економічною і фінансовою самостійністю. Державні органи відрізняються за приналежністю до гілок влади (законодавчі, виконавчі і судові); за способом формування (представницькі і сформовані представницькими органами); на постійні і тимчасові; на органи загальної і спеціальної компетенції тощо.

Державний суверенітет (Sovereignty – вищий, верховний) – верховенство держави в межах власних кордонів і її самостійність у міжнародних справах. **Д.с.** не сприймає стороннього втручання.

Державний фінансовий контроль (Public financial control) – державний контроль за своєчасним виконанням державного бюджету і місцевих бюджетів; за організацією грошового обігу; за використанням кредитних ресурсів; за станом державного внутрішнього і зовнішнього боргу, державних резервів; за наданням фінансових і податкових пільг і переваг.

Дефолт (Default) – невиконання зобов'язань, неспроможність здійснювати своєчасні процентні й основні виплати за борговими зобов'язаннями або ж неспроможність виконувати умови договору щодо випуску облігаційної позики.

Децентралізація (Decentralisation) – процес широкого перерозподілу ролей та відповідальності з метою створення сприятливих умов для участі нових гравців (органи місцевого самоврядування, недержавні організації) в процесі вироблення, здійснення та застосування законодавства і політики.

Доктрина відкритого суспільства (Open society) – суспільство, яке базується на визнанні того факту, що ніхто не має монополії на істину, що різні люди мають різні погляди та інтереси, і що існує потреба в установах, які б захищали права усіх людей і давали б їм змогу жити разом в мирі і злагоді. Термін “відкрите суспільство”, введений в обіг Анрі Бергсоном (1859-1941) у книзі “Два джерела моралі і релігії”, 1932, активно використовувався К.Поппером у виданні “Відкрите суспільство і його ворог” для подолання методологічних установок “історизму” як (на його думку) адекватного теоретичного обґрунтування цінностей тоталітаризму.

Основними рисами, що характеризують відкрите суспільство, є верховенство права, демократично обрана влада, інститути громадянського суспільства, захист прав меншин. Відкрите суспільство – це суспільство демократичного типу, що характеризується плюралізмом в економіці, політиці, культурі, розвиненими соціальними структурами і правовою державою. Для членів відкритого суспільства характерні типові раціонально-критичне мислення й відповідна установка поведінки, можливість свідомо управляти соціальним розвитком і формувати державні інститути відповідно до демократичних принципів. “Відкрите суспільство”, в розумінні К.Поппера, повністю де-

мократичне. Воно не необмежене капіталізмом, але й не засновано на марксизмі або анархії: це самостійний варіант демократії. Поппер ставить завдання обмеження вільного ринку й одночасно завдання зменшення впливу держави; видиме протиріччя між цими завданнями він називає “парадоксом держави”. Для зменшення сваволі державних структур він пропонує перевести суспільство на наукову організацію, а для цього він пропонує реформувати соціальні науки таким чином, щоб вони були відкриті для критики й опиралися на соціальний досвід. При цьому передбачається, що всі зміни потрібно робити поступово й що держава має займатися запобіганням стражданням і несправедливості, але не повинна здійснювати тотальний контроль за діяльністю людини. Ліберальне суспільство, на словах заперечуючи такий контроль, широко впроваджує його під приводом того, що цим захищається основний принцип лібералізму: “свобода однієї людини не повинна суперечити свободі іншої людини” та що “базові свободи можуть бути обмежені, якщо вони конфліктують одна з одною, жодна з них не є абсолютною”. А оскільки свобода будь-якої людини потенційно суперечить свободі іншої людини та будь-яка свобода певним чином обмежує іншу, то поступово, у процесі взаємоузгодження цих свобод, відбувається їх скорочення до мінімальних розмірів, а у процесі боротьби за дотримання цих мінімальних “базових” свобод поступово вибудовується репресивне “суспільство контролю” (термін Жіля Дельоза). Становленню такого суспільства сприяє розвиток сучасних інформаційних та біотехнологій.

Відкрите суспільство К. Поппер розглядав як найкращу форму громадського життя, ідеал, до якого варто прагнути. Відтак, зважаючи на реалії 1945 р., коли власне з’явилася ця праця, і реалії XXI ст., можна констатувати, що ми маємо гарну “упаковку” для здійснення все тих самих конкретно-прагматичних цілей сильних світу цього. Робота, що межує з утопією й ідеально бажаним, заявленим, як потреба чим далі відійти від гіршої альтернативної моделі, а це наявні на той час капіталізм і марксизм у спотворених формах не може бути оптимальною моделлю, якою представляється “відкрите суспільство”. Заявлені цінності, а це приватна власність, демократичні свободи особистості будуть автоматично сприйняті державними органами

до виконання, звучить непереконливо, оскільки не передбачено взаємодії і гармонійності розвитку трьох інститутів: особистості, нації-держави і суспільства.

Відкрите суспільство, в розумінні К.Поппера, значно менше стосується держави та її економіки, чим особистості та її волі. “Держава повинна існувати для людської особистості – на благо її вільних громадян та їх вільного суспільного життя, для вільного суспільства, а не навпаки”.

Доктрина К.Поппера актуальна для українців у тому сенсі, що допомагає зрозуміти: якому загалові потрібен цей ідеал, що і в який спосіб набуває/втрачає українець – українська держава – українське суспільство. Зважаючи на ліберальну заідеологізованість позицій автора доктрини “відкритого суспільства”, його абстрактно викладених понять, усе ж таки простежується конкретна тенденційність щодо розвитку націй-держав. К.Поппер писав: “Фіхте, як ми бачили, дав націоналізму теорію, згідно з якою він спирається на мову. Гегель запровадив історичну теорію нації. Націю, за Гегелем, об’єднує дух, який діє в історії. Вона об’єднана спільним ворогом і дружбою у війнах, які вона веде”. І далі в примітках до книги: “Ідеї Фіхте і Гегеля привели до принципу національної держави й національного самовизначення, реакційного принципу, в який, одначе, щиро вірив такий борець за відкрите суспільство, як Масарик, і який прийняв демократ Вільсон... Цей принцип явно незастосовний на нашій землі, й зокрема, в Європі”.

Сьогодні великим прихильником ідей К.Поппера про відкрите суспільство є Джордж Сорос, який заснував у Нью-Йорку 1979 р. Фонд відкритого суспільства, першу Східно-Європейську фундацію – в Угорщині 1984 р. Сьогодні Дж.Сорос фінансує мережу фундацій, які працюють у 31 країні Центральної та Східної Європи і колишнього Радянського Союзу, а також у Південній Африці, Гаїті і США. Діяльність фундацій спрямована на реалізацію ідеї “відкритого суспільства”. Ці фундації орієнтовані на розбудову відкритого суспільства. З цією метою вони підтримують програми та ініціативи у сфері освіти, громадянського суспільства, незалежних засобів масової інформації, розвитку мережі Інтернет та електронної пошти, видавництва, прав людини, мистецтва і культури, реформування соціальної, правової і економічної систем.

Доктрина “відчинених дверей” (The doctrine of “open door”) – геоекономічна стратегія США на Далекому Сході, що спрямована на збереження інтересів американського бізнесу в Китаї. У 1899 р. США звернулися до великих європейських держав щодо визнання сфер впливу в Китаї і встановлення в них економічних преференцій. Доктрина була офіційно визнана великими державами на Вашингтонській конференції 1921-1922 рр. У подальшому використовувалася США в інших регіонах світу.

Доктрина Медведєва-Путіна (МП) (The Doctrine of Myedvyedeva-Putin) – прообраз доктрини Монро в конкретних умовах сучасного російського експансіонізму.

Д.М.-П. містить п’ять визначальних критеріїв, завдяки яким відбувається легалізація неоколоніальної політики Росії з елементами пристосування до вимог міжнародного права.

1. Росія визнає примат засадничих принципів міжнародного права, які визначають відносини між цивілізованими країнами.
2. Світ має бути багатополярним. Однополярність – неприйнятна. Домінування “одного полюса” – недопустиме.
3. Росія не хоче конфронтації з жодною країною. Росія не збирається ізолюватися, а тому буде розвивати дружні відносини з Європою, США та іншими країнами.
4. Безумовним пріоритетом є захист життя і гідності громадян Росії, хоч де вони перебували. Саме з цього виходить у зовнішній політиці російське керівництво. Захист інтересів російського підприємництва за кордоном є конкретно-провокуючою тезою для втручання у внутрішні справи будь-якої країни.
5. У Росії, як і в інших країн, є регіони, в яких зосереджуються привілейовані інтереси. В цих регіонах перебувають країни, з якими Росію “традиційно пов’язують дружні добросердечні відносини, історично особливі відносини”.

Доктрина Монро (Monroe Doctrine) – політична доктрина США, частина сьомого Звернення до Конгресу (State of the Union Affairs) тогочасного президента США Джеймса Монро (1817-1825), проголошена 2 грудня 1823 р. У ній було визначено довготривалі цілі зовнішньої політики США. Подібно до

традиції президента Джеферсона, в цій доктрині було закріплено незалежність Американських Штатів від європейських урядів (від “Старого світу”), сформульовано існування двох політичних сфер (two spheres), визначено принцип невтручання (non-intervention) США в європейські конфлікти, запропоновано припинення всіх колоніальних кампаній у західній півкулі (non-colonization).

Д.М. займає особливе місце в політичній історії США. Суть і зміст доктрини часто передають короткою фразою “Америка для американців”, хоча її оригінальна версія цієї суті не містить.

Д.М. з’явилася на світ у контексті суперечностей між Вашингтоном і рядом європейських столиць, викликаних появою в Центральній і Південній Америці нових незалежних держав, що виникли в процесі національно-визвольної боротьби в іспанських колоніях. У березні 1823 р. президент США Дж. Монро (James Monroe) запропонував Конгресу США визнати нові держави й направити туди посланців. На той час європейські держави утримувалися від такого визнання, хоча й не проявляли готовності допомогти Іспанії повернути хоча б частину цих територій. У політичних колах США допускали, що така допомога може бути і сам Монро та його державний секретар Джон Куїнсі Адамс (John Quincy Adams), який у 1825 р. змінив Монро у Білому Домі, вважали їх досить серйозними.

Прийняттям доктрини Монро США привласнили собі право втручатися у внутрішньополітичні справи всіх латиноамериканських держав. У **Д.М.** йшлося про те, що будь-яка спроба втручання європейських держав у справи країн латиноамериканського регіону буде сприйматися як зазіхання на національні інтереси США, по суті, проявляти ворожий щодо США політичний акт.

Суть **Д.М.** можна визначити як спосіб експропріації територій і привласнення сфери впливу. Про прагнення США щодо встановлення однополосного світу красномовно сказав МакКіндер: “Хто править Східною Європою, той панує над Хартлендом; Хто панує над Хартлендом, той панує над Світовим островом; Хто панує над Світовим островом, той панує над світом”. Оскільки Хартленд (“heartland”, “сердце мира”) в основному збігався з територією СРСР, можна зрозуміти причину теоретичних і практичних колізій навколо проблеми переділу світу і встановлення сфер впливу.

Детально спинилися на історичній **Д.М.** лише тому, що на початку ХХІ ст. у ревних апологетів проведення такої агресивної, експансивної політики з'явилися послідовники в Росії.

Доктрина превентивного інтервенціоналізму (Doctrine of Preventing Interventionalism) – американська геополітична доктрина початку ХХІ ст., що поставила своєю метою з допомогою військової сили поширити американський вплив через систему “американських цінностей” і взяти таким чином під свій контроль стратегічні (енергетичні) світові ресурси. Вказана доктрина поклала початок новим перегонам озброювання і створення нових видів зброї. Військові видатки в державному бюджеті збільшені до 400 млрд дол. США (2003). Доктрина передбачає завдання превентивних ударів по країнах, що віднесені до геополітичної “вісі зла”, до якої практично може бути віднесена будь-яка держава.

Допомога ЄС (EU Aid) – Європейський Союз загалом (Комісія та країни-члени) є одним із найбільших донорів гуманітарної та технічної допомоги у світі. Останнім часом надання гуманітарної допомоги як частина зовнішньої діяльності Європейської спільноти набуло особливого значення, що пов'язано зі збільшенням кількості кризових ситуацій на планеті та прагненням Співтовариства відігравати провідну роль у міжнародних гуманітарних місіях. В ЄК існує два окремих управління допомогою ЄС – Управління гуманітарної допомоги Європейської Комісії (ЕЧНО), завданням є надання термінової допомоги (продукти, матеріали та практична участь) жертвам природних і суспільних катастроф і конфліктів за межами Союзу та Управління Європейської Комісії співпраці та допомоги ЄС (EugoreAid), яке займається управлінням європейськими зовнішніми програмами технічної допомоги, спрямованої на завдання розвитку та структурної розбудови.

Дохійський раунд (Дохійська декларація, Дохійські переговори) – (The Doha Development Round) – сучасний раунд переговорів у рамках СОТ, який розпочався в Доха (Катар) у листопаді 2001 р. Його завданням є зниження бар'єрів світової торгівлі для розвитку вільної торгівлі між країнами з відмінним рівнем доходів.

Станом на 2008 р. ці переговори зайшли у глухий кут у зв'язку з відсутністю спільних позицій з цілого ряду питань, що стосуються: сільського господарства, промислових тарифів, нетарифних обмежень торгівлі, послуг та торговельних компенсацій. Найбільші відмінності існують між розвинутими країнами, очолюваними ЄС, США та Японією, й найбільшими країнами, що розвиваються, представленими Індією, Бразилією, Китаєм та Південною Африкою. Існують також суттєві протиріччя між ЄС та США щодо збереження сільськогосподарських субсидій, які створюють ефект торговельних бар'єрів. У рамках **Д.р.** вже відбулася серія міжміністерських зустрічей та переговорів у Канкуні (2003), Гон-Конгу (2005), Женеві (2004, 2006, 2008), Парижі (2005) та Потсдамі (2007).

Е

Економічна ефективність (Economic efficiency) – вид ефективності, що позитивно характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки). Основною особливістю таких систем є вартісний характер засобів (видатків, витрат) досягнення цілей (результатів), а в деяких випадках і самих цілей (зокрема одержання прибутку). Ефективність визначається відношенням результату (ефекту) до витрат, що забезпечили його отримання. **Е.е.** = прибуток/витрати.

Конкретними показниками **Е.е.** є продуктивність і фондомісткість праці, фондівдача і фондомісткість продукції, матеріалівдача і матеріаломісткість продукції, економічна ефективність капітальних вкладень, нової техніки, енергоємність продукції та ін. Основні напрями зростання **Е.е.** в Україні: суттєве зниження енергоємності (витрати енергії на одиницю продукції приблизно в 2,5-3 рази перевищують аналогічні витрати в розвинених державах світу, нафти – у 8-10 разів), матеріаломісткості (витрати матеріалів та ресурсів в Україні на одиницю продукції в 2-2,5 рази перевищують аналогічні показники у країнах Заходу), зростання фондівдачі тощо.

Економічна інтеграція (Economic Integration) – об'єктивний процес, що супроводжується розвитком тісних економічних зв'язків на базі міжнародного поділу праці та факторів виробництва, який спостерігається між країнами з близьким рівнем економічного розвитку та охоплює всі без винятку сфери міжнародного виробництва й обміну, приводить до формування єдиних господарчих комплексів та встановлення тісних зв'язків між його учасниками.

Е.і. – це вищий ступінь міжнародного розподілу праці; процес розвитку глибоких і сталих взаємозв'язків груп країн, що ґрун-

тується на проведенні узгодженої міждержавної економіки і політики. У процесі **Е.і.** відбувається зрощування процесів відтворення, наукового співробітництва, утворення тісних господарських, науково-виробничих і торговельних зв'язків.

Економічний союз (єдиний економічний простір), Economic Union (Single Economic Space) – форма економічної інтеграції, для якої характерні ознаки всіх попередньо перерахованих форм, крім того, формується механізм координації та гармонізації різних сфер національної економічної політики, в т.ч. і зовнішньоекономічної, валютної та грошово-кредитної політик. Відзначається необхідністю створення єдиних наднаціональних органів управління та контролю, оскільки країни спільно втілюють економічну політику, координують соціальну політику, відбувається контроль за виконанням прийнятих рішень, формується єдиний економічний, інформаційний, правовий простір. Інтеграція поширюється на такі сфери, як наука, освіта, охорона навколишнього середовища тощо.

Економічний та монетарний союз (рідше Економічний та валютний союз – ЕМС, ЕВС), Economic and Monetary Union (EMU) – форма економічної інтеграції, що передбачає введення єдиної валюти та проведення єдиної валютної політики, створення єдиного Центрального банку, який сумісно з центральними банками країн-членів формує систему центральних банків країн, які входять до союзу. Передбачається також розробка механізмів узгодження зовнішньої політики. Це – процес гармонізації економічної та монетарної політики країн-членів Союзу з метою запровадження єдиної валюти – євро. У Договорі про ЄС (Маастрихтський договір) передбачалося досягнення **ЕМС** трьома етапами:

1 етап (1.07.1990-31.12.1993): вільний рух капіталу між країнами ЄС, тісніша координація економічної політики та співпраця центральних банків;

2 етап (1.01.1994-31.12.1998): зближення економічної та монетарної політики країн-членів (заради забезпечення стабільності цін і систем державних фінансів), і створення Європейського валютного інституту та Європейського центрального банку (1998);

3 етап (з 1.01.1999): остаточне визначення обмінних курсів та запровадження єдиної валюти на валютних ринках і в безготівкових розрахунках; від 1 січня 2002 р. введення готівкового євро. Згідно з Договором про ЄС для участі в третьому етапі ЕМС держави-члени повинні відповідати кільком критеріям, так званім “критеріям конвергенції”. Три “старі” держави ЄС поки що залишаються поза межах зони євро, скориставшись з права на неприєднання: Сполучене Королівство, Швеція та Данія. Десять нових членів, які вступили до ЄС 1 травня 2004 р., автоматично стали членами ЕМС, але з обмеженим статусом – до зони євро вони поки що приєдналися лише Словенія, Кіпр та Мальта. Данія, Естонія, Литва, Латвія та Словаччина на сьогодні беруть участь у Європейському механізмі обмінних курсів (ERM II) – завершальній стадії узгодження обмінних курсів перед приєднанням до євро.

Ерхард Людвіг (Ludwig Erhard, 4.02.1897-5.05.1977) – німецький економіст і державний діяч, професор економіки, батько “економічного дива” в Німеччині. У 1928-1942 рр. працював науковим співробітником і директором Інституту кон’юнктурних досліджень у Нюрнбергу, а після війни – директором управління господарством англо-американської зони окупації (Бізонії). З 1949 по 1963 рр. був міністром народного господарства і три роки (1963-1966) – федеральним канцлером ФРН. Модель “соціального ринкового господарства” містила актуальну і водночас тривіальну думку професора Е.: соціальна спрямованість економіки реалізується не через удосконалення механізму розподілу, а через нарощування виробництва. Ця концепція викликала шквал несприйняття як з боку окупаційних властей, так і соціал-демократичної партії Німеччини, що виступала за централізоване планове господарство. Американська військова адміністрація вбачала в соціальному ринковому господарстві комуністичні ідеї. Е. – перший у світі ліберальний реформатор такого масштабу і нового типу. Йому знадобилося працювати в умовах, коли державне втручання в економіку стало реальністю. Він розумів, що в умовах значного впливу соціалістичних ідей не обійтися без використання механізму соціального захисту населення і без застосування етатистської риторики. Але важливим для Е. було збереження підприємницької свободи та фінансової стабільності. По суті, йшлося про активізацію мо-

тиваційних механізмів у фінансово-економічній сфері. Жорсткий централізм та інфляція були його головними ворогами. Е. прагнув мінімізувати прояви етатизму, але не боротися з тією силою, яку розумніше було б залучити на свою сторону. У цьому полягала суть стратегії, що в подальшому отримала назву “соціальне ринкове господарство”. Акценти в ньому робилися на “ринкове”, а не на соціальне забезпечення, як це іноді подається. У подальшому модель соціальної ринкової економіки неодноразово коригувалася у пошуках балансу між необхідністю державного регулювання (втручання) і потребою лібералізації підприємницької діяльності. Так, гасло 70-х рр. “Більше ринку, менше держави” змінилося в 90-х на нове “Більше ринку при міцній державі”.

Є

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) – міжнародний фінансовий інститут, створений у 1991 р. для сприяння переходу до відкритої економіки на основі підприємницької ініціативи у країнах Центральної і Східної Європи. Банк заохочує самофінансування, прямі іноземні капіталовкладення з приватних і державних джерел, допомагає мобілізувати вітчизняний капітал, а також забезпечує технічне співробітництво у відповідних сферах. До складу акціонерів Банку входять Європейське співтовариство, Європейський інвестиційний банк, а також Сполучені Штати Америки, Японія і країни колишнього радянського блоку. Банк має 20 млрд єврокапіталу і завдяки найвищому кредитному рейтингу надає позики, не звертаючись до грошей акціонерів, а залучає ресурси з міжнародних фінансових ринків. **ЄБРР** є регіональною міжнародною фінансовою установою, що діє в державному і приватному секторах. Банк здійснює пряме фінансування крупномасштабних проектів з мінімальною закладною сумою в 5 млн євро, при цьому частка участі не повинна перевищувати 35% від довготривалої капіталізації наявної компанії. Банк здійснює інвестування в статутний капітал у різноманітних формах. **ЄБРР** відкрив кредитні лінії щодо розвитку малого і середнього бізнесу в країнах Центрально-Східної Європи.

Європейська економічна зона (European Economic Area) – зона вільної торгівлі; включає Європейський Союз та країни Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), крім Швейцарії; не поширюється на риболовлю та сільське господарство. Угода про європейську економічну зону (**ЄЕЗ**) набула чинності 1994 р. (підписана 1992 р.). Згідно з угодою, країни ЄАВТ – **ЄЕЗ** (Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн) запроваджують до національних законодавств правовий доробок Спільноти в усіх галузях, на які поширюється **ЄЕЗ**. В органах ухвалення рішень ЄС

Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн мають лише дорадчий голос; вони беруть участь у фінансуванні структурних фондів ЄС. Керівним органом ЄЗ є Рада, що збирається двічі на рік. Відповідно до угоди про ЄЗ, розширення ЄС потягло за собою і розширення ЄЗ. Таким чином, наразі ЄЗ охоплює 30 країн (Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ісландія, Іспанія, Ірландія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Угорщина, Чехія, Швеція).

Європейський економічний простір (ЄЕП), European Economic Area (EEA) – територія, що складається з країн-членів ЄС і усіх країн Європейської організації вільної торгівлі (ЕФТА), крім Швейцарії. Угода ЕЕА впроваджена 1 січня 1994 р., дозволяє Ісландії, Ліхтенштейну і Норвегії користуватись вигодами спільного ринку ЄС без привілеїв та обов'язків, які випливають з членства у ЄС. Метою угоди є заснування динамічного та однорідного ЄЕП, який базується на застосуванні відповідних *acquis* внутрішнього ринку ЄС до рівних умов, спільних правил конкуренції та чотирьох свобод. Нове законодавство спільноти, яке підпадає у сферу регулювання Договору про ЄЕП динамічно інкорпорується у статті Договору та поширюється на всі країни ЄАВТ. Договір про ЄЕП застосовується як Європейською Комісією, так і Наглядною радою Асоціації вільної торгівлі (СНР).

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), European Investment Bank (EIB) – фінансова установа Європейського Союзу. Створений 1958 р. відповідно до ст. 129 Римського договору (нині ст. 266 та 267) з метою фінансування проектів, що сприяють європейській інтеграції, збалансованому розвитку, економічному й соціальному вирівнюванню та розвитку інноваційної економіки. Проекти, в які Банк вкладає гроші, мають відповідати певним критеріям, а саме: сприяти виконанню завдань ЄС, зокрема підвищувати конкурентоспроможність європейської промисловості та малих підприємств, стимулювати розвиток інформаційних технологій, захищати довкілля, поліпшувати освіту й охорону здоров'я; здійснюватись переважно на користь найбільш відсталих регіонів; залучати інші джерела фінансування. Переважну більшість (близько 90%) позик Банк надає

всередині ЄС (зокрема й заморським територіям країн Союзу); значна частина позик спрямована на допомогу майбутнім членам. Поза межами ЄС він підтримує розвиток у країнах Середземномор'я, Африки та Карибського і Тихоокеанського басейнів, а також Латинської Америки й Азії. **ЄІБ** розташований у Люксембурзі; персонал Банку становить близько 750 працівників; головний керівний орган – правління керівників з міністрів (зазвичай, фінансів) усіх країн ЄС.

Європейський інвестиційний фонд (ЄІФ), European Investment Fund (EIF) – створений 1994 року для фінансування інвестицій у малі й середні підприємства (МСП). Головний акціонер **ЄІФ** – Європейський інвестиційний банк. **ЄІФ** працює з МСП не безпосередньо, а через фінансових посередників; його діяльність зосереджена в галузі ризикового капіталу та надання гарантій. **ЄІФ** інвестує МСП у межах ЄС та у країнах-кандидатах.

Європейський Союз (ЄС), European Union (EU) – об'єднання країн Європи, які через створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики й діяльності мають на меті забезпечити безперервне економічне зростання, соціальний розвиток і згуртованість країн-учасниць. Держави ЄС створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можуть ухвалюватись демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні. ЄС не спирається на жодну з моделей національної держави: не є ні федерацією, ні конфедерацією, а винятковим зразком об'єднання, в якому держави-члени виступають як незалежні та суверенні суб'єкти, що об'єднують свої можливості в багатьох сферах, де мають спільні інтереси. Поняття “Європейський Союз” запроваджено 1993 р. в Маастрихтському договорі про Європейський Союз як поєднання наднаціональної (Європейська Спільнота) і міжурядових складових. ЄС, на відміну від Європейських спільнот, не є юридичною особою. Після останнього розширення до ЄС входить 27 країн.

Європейський фонд розвитку, European Development Fund (EDF) – головний фінансовий інструмент, за допомогою якого Спільнота сприяє розвитку країн Африки та Карибського і Тихоокеанського басейнів (АКТ), а також заморських країн і територій

(ЗКТ). Створення такого фонду було передбачено Римським договором з метою надання технічної і фінансової допомоги африканським країнам, які мали тісні історичні зв'язки з окремими країнами Спільноти. **ЄФР** не є частиною бюджету Спільноти. Він наповнюється коштом держав-членів, керується власними фінансовими правилами і управляється спеціальним комітетом. Щоденне управління **ЄФР** здійснює Європейська Комісія разом з установами, створеними в рамках угод про партнерство. Починаючи з 1964 р., з першої Яундеської конвенції, черговий бюджет **ЄФР** безпосередньо пов'язаний з договором чи конвенцією про партнерство з відповідними країнами.

Європейські транспортні коридори (European Transport Corridors) – стратегічні сполучення, здатні прискорювати та забезпечувати прискорений розвиток усіх форм соціальних і економічних організацій. Після зняття “залізної завіси” особливо актуальними стали проблеми загальноєвропейської транспортної інтеграції. Цей стратегічний курс ЄС зумовлено новими перспективами для торгівлі й економіки, покращення транспортного сполучення між Заходом і Східною Європою.

У 1994 р. на о. Крит друга Загальноєвропейська конференція визначила дев'ять пріоритетних транспортних коридорів з урахуванням основних напрямків вантажоперевезень і пасажиропотоків. Передбачувана вартість розвитку комунікаційних коридорів оцінювалася приблизно в 70 млрд євро. Проект планувалося реалізувати до 2010 р. за умови досягнення взаєморозуміння зацікавлених країн. Реалізація проектів потребує створення преференційного режиму в основних комунікаційних вузлах, збільшення пропускної спроможності прикордонних переходів, прискорення й синхронізації проходження вантажів і документації, удосконалення систем зв'язку і підготовки персоналу, прийняття загальних стандартів безпеки та багато іншого. Для східноєвропейських держав нові транспортні коридори надавали реальну можливість міжгосподарської інтеграції.

Європейські угоди (Угоди про асоціацію), Europe Agreements – двосторонні асоціативні угоди, які було укладено між Європейськими Спільнотами та їх державами-членами, з одного боку, та, з другого – з окремою країною-кандидатом Центральної та Східної Європи: Болгарією, Чеською Республікою, Естонією,

Латвією, Литвою, Угорщиною, Румунією, Словаччиною, Словенією та Польщею. Є.у. визнають той факт, що кінцевою метою держав-учасниць асоціативних договорів є вступ до Європейського Союзу. Є.у. включають започаткування політичного діалогу, створення зони вільної торгівлі, зобов'язання держав-учасниць адаптувати своє право до права Спільноти, а також положення щодо економічного, культурного та фінансового співробітництва. У торгівлі між Спільнотами та державою-учасницею договору про асоціацію застосовуються правила конкуренції, подібні до тих, які передбачені Договором про заснування Європейського Спільноти.

Єврорегіон (Euroregion) – форма співпраці прикордонних територій суміжних держав. Мета створення єврорегіонів – зміцнення добросусідських відносин, культурних і господарчих контактів, спільні інвестиції, боротьба з наслідками стихійних лих, охорона історико-культурної спадщини тощо. Найважливішими правовими документами, що регулюють співпрацю в рамках єврорегіонів, є ухвалені Радою Європи Мадридська конвенція про прикордонне співробітництво (1980) та Європейська хартія про місцеве самоврядування (1985). Транскордонна співпраця в єврорегіонах може здійснюватись між органами влади одного рівня, як, наприклад, у Карпатському Є. з українськими областями співпрацюють відповідні адміністративні одиниці Польщі, Румунії, Угорщини й Словаччини (воєводства, провінції тощо). Приклад різнорівневого транскордонного партнерства – Є. Маас – Рейн, в якому бельгійські й голландські провінції співпрацюють з асоціацією німецьких муніципалітетів “Regio Аахен” та німецькою комуною Бельгії. Рада Європи розробляє типовий статус єврорегіонів, але не нав'язує жодних готових рішень. Європейський Союз заохочує транскордонне співробітництво, зокрема через програми “ФАРЕ”, “Інтеррег” тощо.

Єдиний економічний простір (СЄП), (Common Economic Area) – проект економічного простору, який об'єднує митні території держав-учасниць (Білорусь, Казахстан, Росія та Україна) для забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили, здійснення єдиної зовнішньоторговельної політики та проведення узгодженої податкової, грошово-кредитної та валютно-фінансової політик.

Ж

Життєвий простір (Living area) – термін К.Гаусхофера – мінімальний територіальний обсяг, що дає змогу народу досягти реалізації історичних і політичних прагнень. Теорія **Ж.п.** є основоположною для традиційної геополітики. Вона обґрунтовувала процвітання держави за рахунок динамічного територіального зростання, що веде до світового панування. Теорія була опрацьована Ф.Ратцелем у його праці “Політична географія” (1897 р.). Учений порівнював державу з організмом, щоправда зазначав, що цю аналогію не слід сприймати в буквальному розумінні. Така аналогія всього лише порівняння, а не наукова гіпотеза. Та все ж учений намагався показати, що держава, подібно до живих організмів, зобов’язана або ж зростати, розвиватися, або ж загинути. Розширення кордонів за рахунок інших держав є, на його думку, відображенням внутрішньої напруги. Сильні держави повинні мати простір для свого зростання.

Відомий німецький учений-нейрофізіолог Еріх фон Хольст (Erich von Hoist, 1954), праці якого лягли в основу головних положень кібернетики, проводив досліди над білками в замкненому просторі. До певного часу його піддослідні жили мирно, але “зростання населення” породжувало кризу життєво необхідних ресурсів і в абсолютно мирних істот починався психоз, що супроводжувався порушеннями функцій нервової та інших систем. Організація в зграї, дикі бійні до останньої краплі крові, пожирання спочатку потомства, а потім самців самками, катастрофічні втрати – і нарешті при падінні чисельності нижче за норму – повернення тих, що вижили, до нормального життя. Оперуючи теорією **Ж.п.**, можна без зусиль і зайвих суперечок сформулювати ключові терміни політології, що нині є предметом всіляких спекуляцій. Наприклад: революція – акт масового перерозподілу **Ж.п.**; переворот – той самий акт,

здійснений у вузькому колі привілейованих осіб. Привілей – патент якої-небудь особи на певну частку **Ж.п.**; окупація – привласнення значної частини життєвого простору іноземцями. З одного боку, з цією теорією можна нескінченно довго сперечатись, але з другого – це єдино можливий знаменник, що позбавляє нас нескінченних суперечок.

3

“Золотий мільярд” (“Golden billion”) – термін, за яким стоїть населення розвинених країн із досить високим рівнем життя в умовах обмеженості ресурсів. Чисельність даного населення в мільярд пов’язана з чисельністю сумарного населення таких країн і регіонів, як США, Канада, Австралія, Західна Європа, Нова Зеландія, Японія, Ізраїль на початок третього тисячоліття. У 2000 р. на ці країни припадало приблизно 15% населення Землі і 80% світового ВВП. Теорія **“З.м.”** – сучасне європоцентристське вчення “обраного народу”, якому вже гарантовано привілейоване існування на Землі. Мільярду громадян постіндустріальних країн протистоїть решта людства, що обслуговує інтереси транснаціонального капіталу. Теорія **“З.м.”** доводить, що ресурсів Землі вистачить для підтримання досягнутого Заходом рівня життя лише для мільярда осіб. Можна запропонувати теорії “двох срібних мільярдів” і “трьох бронзових” – але на всіх ресурсів все одно не вистачить. Ідея обмеженості ресурсів вперше з’явилася у працях Т.Р.Мальтуса (Thomas Robert Malthus, 1766-1834). Він передбачав глобальну кризу із-за того, що населення зростає в геометричній прогресії, а ресурсні галузі – в арифметичній, і згодом у майбутньому мають себе вичерпати. Цей напрям у науці отримав назву “мальтузіанство”.

Очевидним є факт, що за терміном **“З.м.”** стоїть чітко вибудована цілісна геополітична, гео економічна та геокультурна концепція: розвинуті країни, зберігаючи для свого населення високий рівень споживання, будуть з допомогою правових, економічних, політичних та силових механізмів утримувати решту світу в промислово нерозвинутому стані як сировинний придаток, як санітарну зону для відпрацьованих технологій, продуктів, для утилізації шкідливих речовин, як джерело дешевої робочої сили та “гарматного м’яса” для стабілізації ситуації в регіонах підвищеної терористичної напруги.

Усі теорії, концепції, доктрини, що мають цивілізаційний лоск, є не що інше як система маніпулювання глобальною суспільною свідомістю заради збереження стабільного зростання в країнах “**З.м.**” та перемикання “сировинних придатків” від можливостей незалежного розвитку.

Зона вільної торгівлі (Free Trade Area) – форма міжнародної економічної інтеграції, територія кількох держав з ліквідованими тарифними та іншими бар’єрами; форма інтеграції, що передбачає повну ліквідацію митних бар’єрів та/чи кількісних обмежень у торгівлі певними товарами. Міжнародні угоди, що встановлюють режим вільної торгівлі, завжди є взаємними, однак вони бувають асиметричними, можуть передбачати перехідні періоди у скасуванні митних чи кількісних обмежень у торгівлі та поряд з питаннями лібералізації товаропотоків можуть торкатися ряду інших сфер торговельно-економічної співпраці. Угоди, що поряд з впровадженням режиму вільної торгівлі певними товарами лібералізують інші сфери економічних відносин, прийнято називати поглибленими **З.в.т.**, або **З.в.т.** плюс. Під час формування зон преференційної та вільної торгівлі кожна з країн-учасниць зберігає повну автономію у торговельній політиці щодо третіх країн. Між країнами-учасницями зберігаються митні кордони та пости, які контролюють походження товарів, що перетинають державні кордони. У світі існує кілька **З.в.т.**: Mercosur у Південній Америці, Nafta – у Північній Америці і EFTA – у Європі.

Зона вільної торгівлі між південно-східними азійськими країнами (ASEAN Free Trade Area (**AFTA**)) – торговельна угода між країнами, що входять до Асоціації Південно-східно-азійських країн (ASEAN), створена з метою підтримки промислового виробництва у країнах-членах. Угоду про створення було підписано 28 січня 1992 р. у Сінгапурі. Зараз до складу зони входить 10 країн. Всі країни, які приєдналися до **AFTA** останнім часом, спочатку змушені були приєднатися до ASEAN, хоча й отримали більш тривалий перехідний період для пристосування до умов зниження тарифів у рамках **AFTA**. Основним механізмом економічної інтеграції в рамках **AFTA** є Спільний ефективний преференційний тариф, Common Effective Preferential Tariff (CEPT).

I

Ізоляціонізм (Isolationism) – термін, що зазвичай використовують для позначення напрямку в зовнішній політиці, в основу якого покладена ідея невтручання у справи інших держав, націй, народів, етносів. Стосовно економіки **I.** призводить до автаркії, коли зовнішній товарний оборот зводиться до мінімуму. **I.** як політичне поняття почало активно використовуватися (із середини XIX ст.) для позначення напрямку у зовнішній політиці США, в основі якого лежала ідея невтручання в європейські справи взагалі і у збройні конфлікти зокрема. Теорія і практика тогочасного **I.** склалися під впливом низки факторів: географічна відособленість Американського континенту, створення в США ємного внутрішнього ринку, яке сприяло тому, що значна частина буржуазії мало цікавилася заокеанською експансією; відносна військова та економічна слабкість США в перші десятиліття після їх створення. На ранній стадії **I.** був своєрідним відображенням американського націоналізму, він відіграв суттєву роль від втручання монархічної Європи, передусім Великої Британії, яка прагнула до відновлення втрачених позицій на Американському континенті. Застосовувані фактично тільки щодо Європи, принципи **I.** не означали політичної, а тим більше економічної ізоляції США загалом. Керівники американської зовнішньої політики вбачали практичний зміст **I.** в тому, щоб з вигодою для себе використати суперечності між європейськими державами, відмовившись від укладання з ними довгострокових військово-політичних союзів і проголосивши нейтралітет США у війнах в Європі (вперше у 1793), але відходячи від нього у найбільших світових збройних конфліктах. Звідси практика **I.** породжувала політику “свободи рук”. Ізоляціоністські принципи і пов’язана з ними доктрина Монро стали коліскою панамериканізму, вони стали ширмою для прикриття експансіоністських прагнень США в Латинській Америці. Зі вступом

США в епоху імперіалізму монополістичні кола намагалися використати принципи **I**. для розширення експансії на інші райони світу, вживаючи в цих цілях нові можливості.

У ХХ ст. багато соціалістичних країн також проводили політику обмеження міжнародних контактів, хоча це ніколи не декларувалося офіційно. У СРСР самоізоляція досягла піку в післявоєнний період правління Сталіна: неможливість неслужбових поїздок громадян за кордон, жорсткі обмеження на пересування іноземців по країні, зведення до мінімуму зовнішньої торгівлі, протекціоністські заходи щодо економіки.

Свого часу яскравим прикладом **I**. була японська політика сакоку – стан і політичний курс міжнародної ізоляції Японії від країн Заходу, що проводилась сьогунатом Токугава у XVII – першій половині XIX ст. з метою забезпечення міцності влади сьогунату, ліквідації іноземних впливів, насамперед християнства, та монополізації міжнародних торгівлі, кореспонденції і відносин самурайським урядом).

В наш час прикладом ізоляції слугує Північна Корея – політика Чучхе (північнокорейська ідеологія, проголошена в 1955 Кім Ір Сенгом).

Імперія (з лат. *imperiūm*, букв. влада) – один із типів держави поряд із національною державою. **I**. – наддержавне утворення, що об'єднало (приєднало, загарбало) кілька народів і країн під егідою, як правило, силовими методами нав'язаної універсальної ідеї релігійного, етичного чи ідеологічного характеру. Імперії Середньовіччя і Нового часу загалом мало чим відрізнялися одна від одної за своєю внутрішньою політикою. Для **I**. характерне жорстко централізоване управління і затратна економіка, марне витрачання трудових, природних, фінансових, інтелектуальних ресурсів, реалізація багатовартісних проектів століття, величезні витрати на утримання репресивного апарату (війська, поліції, спецслужб), репресії щодо цілих народів, скажімо, Британська колоніальна імперія поряд з Іспанською, Французькою чи Німецькою, була найобширнішою у світі з населенням колоній у 1945 р. в 450 млн осіб. Британська імперія поступово трансформувалася у Співдружність держав, що зберегли тісні економічні і культурні зв'язки. Крах Австро-Угорської, Німецької, Російської і Радянської імперій був стрімким

та неочікуваним і загалом призвів до зміни державного устрою. Австро-Угорщина вистояла в наполеонівську епоху і витримала потужний натиск Бісмарка, але в 1918 р. розвалилася на окремі, у т.ч. й багатонаціональні держави (Югославію і Чехословаччину).

Російська-Радянська-Російська **I.** з певними історичними модифікаціями прагнула вирізнятися від класичного типу імперій тим, щоб сформувати одну націю (російський народ – радянський народ – російський народ) у межах загарбаних територій та поширити свій вплив на мегапростори аж до утворення єдиної на землі червоної **I.** Радянська **I.** (СРСР) після розвалу в 1991 р. трансформувалася в Російську Федерацію, що, по суті, є історичним прообразом Російської **I.** зі всіма майже державними атрибутами, цінностями та ідеологією. Особливістю Російської **I.** була і потенційно залишається потреба в забезпеченні відносного миру і стабільності за рахунок зовнішньої експансії при всій захланності власних територій.

Індекс (коефіцієнт) покриття експортом імпорту (Index (ratio) covering the export import) – результуючий показник, який розраховується за формулою: $I_n = E / I * 100\%$, де E – експорт, I – імпорт.

Індекс транснаціоналізації країни (Index transnationalization country) – середній процентний показник із середньої за три останніх роки частки ПІІ у капіталовкладеннях у основний капітал та трьох показників у період, що розглядається, – співвідношення притоку ПІІ до ВВП, співвідношення доданої вартості, яка виробляється іноземними компаніями, до ВВП та частка зайнятих на філіях іноземних компаній у загальній зайнятості.

Індекс “чистої торгівлі” (Index of “pure trade”) – результуючий показник, який розраховується за формулою: $I_{CT} = (E - I) / (E + I)$, де E – експорт, I – імпорт та демонструє рівень перевищення експорту над імпортом, показує та характеризує стан зовнішньої торгівлі за критерієм збалансованості експорту та імпорту, ефективності та місця країни у світовій торгівлі.

Інноваційна модель розвитку (Innovation Development Model) – модель розвитку організацій, підприємств чи установ, яка ба-

зується на вивченні, засвоєнні та впровадженні у свою діяльність технологічних, операційних чи комерційних інновацій. Один із ключових компонентів побудови ефективної економіки знань (knowledge economy), заснованої на інноваційному тристоронньому партнерстві (бізнесу, наукового середовища та урядових організацій). **І.м.р.** це, по суті, економічна модель розвитку, що заснована на високих технологіях, які сприяють створенню конкурентоспроможної продукції на зовнішньому ринку. Історичний досвід реалізації “атомних проєктів” в США і ЄСРП засвідчив, що насамперед для реалізації будь-якого проєкту потрібна політична воля й задіяні механізми мотивації.

Інноваційні інкубатори (Innovation Incubators) – центри підтримки малого інноваційного підприємництва, де створюється благодатне середовище для підготовки кадрів нових конкурентоспроможних фірм (приміщення, обладнання, засоби комунікацій, маркетинг тощо), надаються фонди венчурного капіталу. У світі функціонують сотні інкубаторів, переважно у високорозвинутих країнах (США, Німеччина, Велика Британія). За джерелами фінансування інкубатори поділяються на державні, університетські, корпоративні та приватні. Середній термін перебування в інкубаторі створюваних фірм сягає від одного до двох років.

Інституціоналізм (Institutionalism) – теоретичні підходи в політичних теоріях, які визнають важливість інститутів, їх спільна теза – “інститути мають значення” (“institutions matter”). У контексті теорій європейської інтеграції ці підходи мають на меті показати, що без інститутів Європейський Союз виглядав би інакше. Розрізняють кілька варіантів **І.**: історичний, раціонального вибору і соціологічний (неоінституціоналізм). Історичний **І.** зосереджений на вивченні довгострокових наслідків інституціонального вибору, зробленого в минулому. Дана теорія говорить про те, що часто сьогоднішня поведінка урядів визначається рішеннями, прийнятими раніше, які вони (уряди) не в змозі скасувати, що, у свою чергу, призводить до розмивання національних суверенітетів. **І.** раціонального вибору намагається з’ясувати причини, що підштовхують уряди до створення наднаціональних інститутів, яким чином уряди контролюють ці інститути і чому в них це погано виходить.

Інтеграція (Integration) – у геоekonomіці представляє багатovidові форми об'єднання кількох просторово-територіальних секторів, утворенню яких передують закладення нормативної бази (угоди, закони тощо) або ж неконтрольована експансія фінансового (банківського, інвестиційного) капіталу, трудових (імігранти), інформаційних ресурсів. Усі форми об'єднань приводять до кінцевого результату – збільшення, нарощування економічно-фінансового потенціалу та стратегічного і територіально-просторового обсягу країни чи групи (блоку) країн.

Інтермодальні транспортні коридори (Intermodal transport corridors) – міжнародні комунікації, що концентруються на генеральних (стратегічних) напрямках транспорту загального користування – залізничному, автомобільному, морському, річковому, трубопроводному, а також телекомунікації. На перетині основних транспортних коридорів будуть формуватися комунікаційні вузли, які в умовах преференційного (пільгового) режиму забезпечать високу якість обслуговування та різноманітність послуг, що надаються. Їх метою є прискорення проходження торговельного, промислового і фінансового капіталу, підсилення інформаційного й культурного обмінів. У згаданому контексті зростає роль міжнародного співробітництва, об'єднання зусиль для подолання митних і податкових бар'єрів, узгоджених дій при встановленні портів та інших транспортних зборів. Прогнозується значне зростання вантажоперевезень, що зумовлено не тільки збільшенням торговельного обороту, але й деконцентрацією промислового виробництва у зв'язку з об'єднанням національних компаній у міжнародні корпорації і розвитком складальних потужностей у третіх країнах. Наслідком цього є зростання ролі транспорту у виробничо-технологічному циклі. Для різних за своїм розвитком країн постають спільні проблеми пропускної спроможності наявних транспортних систем, питання оподаткування, мита, різноманітних екологічних та інших обмежень.

К

Кейнс Джон Мейнард (Keynes, John Maynard, 1883-1946) – видатний англійський економіст, що ввійшов в історію як основоположник нової економічної течії, яка згодом отримала назву кейнсіанство. Це одна з теорій, що не втрачає актуальності в контексті прийняття ефективних управлінських рішень з боку держави. Протягом 20-х років **К.** займався дослідженням економічних проблем, які знайшли відображення в його працях “Трактат про грошову реформу” (1923), “Трактат про гроші” (1930). У цей час **К.** завоював репутацію талановитого учасника різноманітного роду дебатів, і Фрідріх фон Гаєк (1899-1992) кілька разів відмовлявся обговорювати з ним питання розвитку економіки. Ф.Гаєк свого часу виступав з різкою критикою ідей **К.**; у суперечках між ними знайшло відображення протистояння англосаксонської й австрійської традицій в економічній теорії. Після виходу “Трактату про гроші” Ф.Гаєк звинуватив **К.** у відсутності у нього теорії капіталу і грошей та в неправильному діагнозі причин криз. Головна ж наукова праця, з якою **К.** ввійшов як основоположник “кейнсіанства”, – “Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей” (1936). **К.** довів безпідставність концепції саморегулюючої економіки й запропонував ряд заходів щодо кредитування, грошового обігу й забезпечення зайнятості населення. Розвивав ідею про психологічне стимулювання попиту і ринкових переваг індивідів як факторів державного регулювання економіки. Він заявив себе як автор доктрини економічної інсоляції (“insula”, лат. – острів), відповідно до якої економічний світовий простір має являти собою не єдиний ринок, а складатися із системи “островів”, для яких властива відносна економічна самостійність.

Під час Другої світової війни **К.** здійснював консультування з більшістю проблем функціонування економіки в умовах військового часу. Розробив план створення міжнародної організації, що згодом отримала назву “Кліринговий союз”. Багато ідей з

цього плану пізніше знайшли своє втілення в статуті Міжнародного валютного фонду (МВФ). У 1943-1944 рр. брав участь у підготовці й прийнятті угоди в Бреттон-Вудсі щодо створення МВФ і Міжнародного банку реконструкції та розвитку.

Кейнсіанська економічна теорія (Keynesian economics) – сукупність макроекономічних концепцій, відповідно до яких сучасна ринкова економіка сама по собі не спроможна забезпечити повне використання своїх ресурсів, і для досягнення їх повної зайнятості необхідно застосовувати фіскальну і кредитно-грошову політику. Кейнсіанство – теорія державного антикризового регулювання економіки, ґрунтується на політиці зростання споживчого попиту за рахунок високої оплати праці. Основні принципи були сформульовані Дж.Кейнсом. Якщо в минулому держава стояла на позиціях невтручання у приватно-підприємницьку діяльність, то відповідно до кейнсіанства суспільство загального блага можливе за активного втручання держави у справи економічної і соціальної політики. Після другої світової війни концепція некейнсіанства отримала свій розвиток в акцентах на економічне зростання і динаміку.

Коган Саул (Saul Cohen) – американський географ, автор відомої праці “Географія і політика в поділеному світі” (1963). Запропонував модель геостратегічних зон і відповідних їм геополітичних регіонів. Політику стримування СРСР у Раймленді (прибережній зоні Євразії) вчений порівнював із зачиненням дверей конюшні після того як коні вибігли звідти на волю. На той час СРСР уже володів океанським ракетно-ядерним флотом (підводними човнами), а наявність радянських ракет на Кубі призвела до небезпечного міжнародного конфлікту. **К.** один із перших обґрунтував можливість розвалу біполярного світового порядку й зростання ролі геополітичних регіонів, що характеризуються порівняно однорідними економічними, політичними й культурними ознаками. Відтак, була зроблена спроба уникнути обмеженості географічного й економічного детермінізму в геополітиці. Виділені геополітичні регіони включалися в дві геостратегічні сфери. У морську сферу були включені Англо-Америка і Кариби, Західна Європа і Магриб, Позаконтинентальна “офшорна” Азія й Океанія, Південна Америка й Африка південніше Сахари. У Євразійську сферу входили Харт-

ленд (СРСР, Східна Європа) і Східна Азія. За межами двох геостратегічних сфер залишилися Південна Азія (Індія), Середній Схід і Центрально-Східна Європа. Геополітичні регіони перебували на різних стадіях свого розвитку і були пов'язані між собою потоками енергії, пересуванням товарів, капіталу, людських ресурсів та ідей. Кожен із регіонів володіє певним рівнем ентропії (за аналогією з фізикою). Підвищення рівня ентропії свідчить про вичерпність внутрішньої енергії, або ж виробничої здатності, спроможності до креативу. Геополітичні регіони із наддержавами характеризуються низьким і середнім рівнем ентропії й визначають рівновагу світової геополітичної системи. Особливу увагу **К.** приділяв поясам нестабільності або маргінальній сфері, наприклад Центрально-Східній Європі. Цей та інші перехідні регіони можуть за умови трансформації їх зі смуги конфліктів у зону компромісного розвитку перейти із стану “каменя спотикання” у магістраль “ворота”, посилюючи таким чином світову стабільність.

Консерватизм (фр. *conservatisme*, від лат. *conservo* – охороняю, зберігаю) – визначення ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій, що спираються на ідею традиції та спадкоємності в соціальному та культурному житті. Для **К.** характерні прихильність до існуючих та усталених соціальних систем і норм, “скептичне” сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революцій та радикальних реформ, обстоювання еволюційного органічного, максимально повільного розвитку. Ідеологічно **К.** протистоїть як лібералізму, так і соціалізму. Уперше термін **К.** вжив у 1891 р. французький політик Франсуа-Рене де Шато-бріан (1768-1848). В західній політиці консерватизмом часто називають школу мислення, започатковану Едмундом Берком та подібними мислителями. Ця ідеологія не виникла в завершеному вигляді, а пройшла певний процес трансформації. Розгляд консерватизму ускладнюється тим, що його часто сприймають негативно як реакцію, спрямовану проти революційного знищення режиму, реакцію на просвітницькі ідеї, на руйнівні ефекти капіталізму, політичного лібералізму тощо. Хоча термін **К.** з'явився лише у XIX ст., його ідеї сягають у середньовіччя. Він пройшов чималий шлях розвитку: від оплоту існуючого режиму до захисту певного типу ринкової економіки. Проблеми також виникають через те, що в **К.** кілька послідовних тра-

дицій. Один тип консерватизму, що стверджував абсолютну монархію, був поширений в Європі аж до XIX ст. і в модифікованій формі навіть у XX ст. Його прикладом може бути французький **К.** з його абстрактною бесідою, безкомпромісністю в політиці. Інший тип **К.** існував у Німеччині. В його основу покладено ідею культурної єдності, яка тісно пов'язана з органічною концепцією держави, не підпорядкованої ніяким моральним законам. На цих двох традиційних типах консерватизму ґрунтується т.зв. авторитарний **К.** Існує також британський варіант **К.**, який з'явився вже після відміни абсолютної монархії, коли розпочалися соціально-економічні реформи. Цей **К.** характеризують в політиці ідеї змішаної форми управління і скептицизм. Можна назвати також американський тип **К.** Погляди на його природу дуже суперечливі. Він може розглядатися як поєднання природного американського традиціоналізму і лібералізму. **К.** виступає проти змін, за збереження існуючих звичаїв, установ та правил. Це проявляється, коли **К.** відчуває якусь зовнішню загрозу. Інакше сам по собі **К.** не виявляє активного захисту існуючого стану. **К.** спирається на все знайоме, загальновідоме чи природне. Проте він не виступає проти будь-яких змін взагалі, лише проти деяких. Незмінним вважається те, що змінюється повільно і не докорінно, тобто залишається знайомим і добре знаним. Іноді протиставляють поняття зміна і реформа: реформа – це повільна, незначна зміна. Реформа вважається проявом мудрості й розважливості. Зміна пов'язана з раціонально-теоретичним підходом до істини. Тому цей світогляд відмовляється від неї. **К.** дуже скептично ставиться до будь-якої ідеї прогресу, оскільки минуле вважається живою частиною сьогоденного, сучасного.

К. набуває різноманітних форм. Ліберальний **К.** є варіантом **К.**, який об'єднує консервативні цінності та політику із певним нахилом до лібералізму. Терміни “**К.**” та “лібералізм” мали різні значення у різні часи й у різних країнах, тож і ліберальний **К.** теж має широкий спектр значень. Історично цей термін використовували для позначення поглядів, які поєднували економічний лібералізм, що відповідав ринковому принципу *laissez-faire*, та класичного консервативного потягу до збереження традицій, поваги до влади і до релігійних цінностей. Цей напрям думки протистояв класичному лібералізму, який вимагав свободи особистості як в економічній, так і в соціальній

сферах. Поступово загальна консервативна ідеологія прийняла позицію економічних лібералів, і термін “ліберальний консерватизм” став просто **К**. Це справедливо для країн, у яких ліберальна економіка є давньою традицією, як наприклад у США, а тому вважається консервативною цінністю. В інших країнах, таких як Італія чи Іспанія, в яких ліберальні консерватори були однією з основних політичних сил, терміни “лібералізм” та “**К**.” можуть вважатися синонімами. Інше значення терміна “ліберальний консерватизм” розвинувся в Європі. Це поєднання сучасних, менш традиціоналістичних, консервативних поглядів із соціальним лібералізмом. Такі погляди виникли як опозиція більш колективістським поглядам соціалізму. Часто такі погляди включають консервативні ідеї щодо економіки вільного ринку та віру в особисту відповідальність з ліберальними соціальними поглядами щодо прав людини, енвайроменталізму та підтримкою добробуту держави. Це філософія шведського прем'єр-міністра Фредріка Рейнфельдта. Ці погляди часто називають соціальним **К**. Консервативний лібералізм є різновидом лібералізму, який об'єднує підтримку ліберальних цінностей та політики із певним нахилом до **К**., тобто складає праве крило ліберального руху. Корені консервативного лібералізму ведуть початок ще з часів зародження лібералізму. До світових воєн політичний клас у більшості європейських країн складався із консервативних лібералів. Консервативний лібералізм більш позитивний і менш радикальний варіант класичного лібералізму.

Конструктивізм (Constructivism) – політична теорія, яка стверджує, що особистість і інтереси політичних акторів не є “даністю”, а навпаки, вони постійно формуються і реформуються в складному процесі соціальної взаємодії. **К**. свідомо відокремлює себе від раціоналістських концепцій, таких як теорія економіки, теорія реалізму, інтерговернменталізм і теорія раціонального вибору, яким він дорікає за аналіз подій винятково в матеріалістичних і утилітарних термінах. Дану теорію критикують за те, що її гіпотези не піддалися емпіричному аналізу й за те, що її представники від початку не схильні визнавати заперечення щодо своїх постулатів. Заслуга **К**. полягає в тому, що він зумів повернути тематику європейських досліджень у бік аналізу ролі ідей, впливу переконань, домінуючих дискурсів і процесу комунікації, які в даному випадку розглядаються не як вторинні явища.

Копенгагенські критерії (Copenhagen Criteria) – у червні 1993 р. Європейська Рада на своєму засіданні в Копенгагені визнала право країн Центральної та Східної Європи вступати до Європейського Союзу після виконання ними низки вимог за трьома критеріями: політичного – стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин; економічного – дійова ринкова економіка; “членського” – зобов’язання, що випливають із факту вступу до ЄС, зокрема визнання його політичних, економічних та монетарних цілей. Т.зв. **К.к.**, або критерії вступу були підтверджені в грудні 1995 р. на Мадридському засіданні Європейської Ради, яка підкреслила, крім того, значення перебудови адміністративних структур країни-заявника і створення умов поступової гармонійної інтеграції в ЄС.

Л

Липа Юрій Іванович (5.05.1900, Одеса – 20.08.1944) – громадський діяч, письменник, поет, публіцист, один із визначних ідеологів українського націоналізму. Батьком Юрія був видатний український письменник, лікар і борець за самостійність України Іван Липа – комісар Одеси від Центральної Ради (1917), міністр культур і віросповідань Директорії УНР та автор проекту її першої Конституції (1918), міністр здоров'я уряду УНР в екзилі (1921).

З 1917 р. **Л.** є редактором часопису “Вісник Одеси”. З огляду на загрозу більшовицького перевороту в м.Одесі вступає до лав організованої полковником І.Луценком та підполковником В.Змієнком Гайдамацької дивізії, у перший курінь. Пізніше вступив до куреня Морської піхоти Збройних сил УНР, бере участь у січневих боях з більшовиками на вулицях Одеси. Після вступу у місто союзних німецько-австрійських та українських частин **Л.** стає заступником командира одеської “Січі” В.Яніва. У той час він редагує українську щоденну газету, видає останню, написану в Одесі, книжку “Табори полонених українців”.

Вступивши 1922 р. до Познанського університету на медичний факультет, він не полишає громадсько-політичної діяльності. Зі студентів, колишніх вояків армій УНР і ЗУНР, за почином **Л.** утворюється таємне товариство, корпорація “Чорноморе”, де **Л.** обіймає посаду ідеологічного референта. В умовах бездержав'я українські емігранти, очолені **Л.**, намагалися не лише зберегти своє національне обличчя, але й думали про майбуття України. Разом з тим **Л.** плідно працює на літературній ниві, здебільшого з суспільно-політичної тематики. В численних виданнях з'являється друком перша поетична збірка **Л.** “Світлість”, одразу помічена критиками, які пророкували авторові велике майбутнє. Після закінчення університету 1929 р. разом з Є.Маланюком **Л.** стає натхненником і організатором

літературної групи “Танк”. Друкувався в альманасі “Сонцецвіт”. Велика віра у вищу ідею України, її традиції, духовні сили, орієнтація на Європу, праця над власним стилем, боротьба з провінційністю, малоросійським шароварництвом і сльозливою ліричністю – ось основні гасла і принципи, за якими творили молоді письменники. Пройнята цими ідеями, переповнена духом боротьби за українську ідею, з’являється 1931 р. друга збірка поезій Л. – “Суворість”. На шпальтах “Вісника” друкуються його літературознавчі статті: “Розмова з порожнечою”, “Розмова з минулим”, “Совіцькі фільми”, “Розмова з наукою”, “Організація почуття”, “Боротьба з янголом”, “Розмова з Заходом”, “Селянський король”, “Сатриз Мапіпз”, “Провідництво письменства”, “Батько дефетистів”, “Сіре, жовте і червоне”, в яких він дає оцінку українській літературі та визначає головні напрями її розвитку в майбутньому.

У Варшаві в 1934 р. вийшов друком роман Л. “Козаки в Московії”, наступного року збірка літературознавчих есе “Бій за українську літературу”. Л. вдалося досягти дивовижної цілісності у виявленні цінностей української культури та накреслити у глобальному плані проблеми і завдання, які стоять перед нею у майбутньому як перед культурою незалежної України – перлини світової цивілізації. У 1940 р. у Варшаві разом із професорами Л.Биковським, В.Щербаківським, В.Садовським, І.Шовгеновим Л. створює Український Чорноморський Інститут, а невдовзі також Український Океанічний Інститут та Український Суходоловий Інститут – науково-дослідні установи вивчення політичних і економічних проблем, що постануть перед Україною після здобуття незалежності. Протягом 1940-1942 рр. ними було видано 40 актуальних праць. Його перу належать брошури “Союз Визволення України”, “Королівство Київське по проекту Бісмарка”, “Носить свої ознаки”, “Гетьман Іван Мазепа”, “Українська доба”, “Українська раса” (1936), в яких проаналізовано політичні доктрини Європи ХХ ст.

Л. писав, що українська раса – це раса солідаристів, яких суспільний ідеал – група, а не індивідуальність. Найприродніше місце українця – це перебування в групі, а ніколи – поза групою. В групі розвивається він найліпше. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин груп. Тому немає іншої дороги до організації української раси, як тільки укла-

дання взаємовідносин українських груп. Ніяка імпровізація, ніякий експромт-історія, лише – договір груп як вияв “одности” характеру раси.

Свої геополітичні та гео економічні погляди **Л.** виклав у трилогії “Призначення України” (1938), “Чорноморська доктрина” (1940), “Розподіл Росії” (1941) та ін. У цих працях автор визначає напрями геостратегії України. У своїх науково-публіцистичних творах **Л.** наполягав на тому, що українці як народ повинні самоідентифікуватися, причому як Великий Народ, що по праву займає своє місце на землі, має свою власну славу історію. Лише після цього інші народи зможуть ідентифікувати українців і не змішувати їх з іншими народами. Із його праць випливає, що українці повинні орієнтуватися на власні сили і ресурси, для чого потрібно розкривати свої можливості – як матеріальні, так і духовні. Усе це допоможе подолати комплекс неповноцінності. Він вірив у велику, нерозкрити силу, що криється в глибинах українського етносу, наводячи як приклад трипільську культуру й “апостольські традиції Києва”. Науковий та політичний авторитет **Л.** стає настільки великим, що на нього звертають увагу нацисти. Німці вважали, що **Л.** як один з провідних ідеологів української державності, незаангажований ні в одній з партійних груп, міг би стати символом єдності українського народу і відтак допомогти зупинити “німецький відкат” шляхом активізації розрізненого українського руху. Виходячи з цього секретар Альфреда Розенберга доктор Георг Лейбрандт запропонував **Л.** очолити маріонетковий уряд України. Однак **Л.** з гідністю відкинув цю пропозицію. 20 серпня 1944 р. **Л.** було по-звірячому замордовано енкаведистами в с.Бунів Яворівського району, що на Львівщині.

Лібералізм (Liberalism) – філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка виходить із положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу. “Червоною лінією” проходить ідея про перевагу колективних інтересів над державними, що в змозі впливати на міжнародні відносини; що створення міжнародних організацій і застосування міжнародного права слугуватиме цілям загального добробуту і захисту прав людини.

Л. проголошує, що ініціативна (активна), вільна, тобто неконтрольована діяльність осіб, головним чином економічна й політич-

на, є справжнім джерелом поступу в суспільному житті. Спрямований на утвердження парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод; обстоює абсолютну цінність людської особистості (“особа важливіша за державу”) та рівність усіх людей щодо прав особистості. Метою Л. є максимальне послаблення (“пом’якшення”) різних форм державного і суспільного примусу щодо особи (контролю особи тощо). Л. відстоює шлях мирного, реформаторського здійснення соціальних перетворень.

Л. почав формуватися наприкінці XVII ст., його джерелом була філософія та соціально-політична думка епохи Просвітництва головним чином стосовно того, що кожна людина наділена певними правами, та ідей гуманізму; розквіт “класичного” лібералізму припав на першу половину XIX ст.

Ідеологічно Л. протистоїть, з одного боку, консерватизму та етатизму (в питаннях про роль держави та щодо допустимої швидкості змін у політиці), а з другого – соціалізму, комунізму, колективізму тощо (в питаннях приватної власності перш за все, а також питаннях соціальної підтримки з боку держави).

До сучасних ліберальних доктрин належать, зокрема неолібералізм, ордолібералізм, лібертаріанізм.

Лібералізація економіки (Economic liberalization) – розширення свободи економічної діяльності, повне або часткове зняття політичних, юридичних та адміністративних обмежень приватної ініціативи. Ці процеси ведуть до підвищення кількості і ролі ефективних, тобто відповідальних власників. На сучасному етапі історичний процес Л.е. набув характеру глобальної світової тенденції, яка охоплює все більшу кількість країн. Відкривається простір для дії механізмів ринкового регулювання. Зменшується втручання держави в економіку в його адміністративних формах, а також у формах прямого державного регулювання. Основною функцією держави стає створення і підтримка конкурентного середовища шляхом прийняття господарського та цивільного законодавства, спрощення та здешевлення заснування нових приватних підприємств, підтримка середнього і малого бізнесу, посилення доступності цивільного судочинства та ін. Розрізняють внутрішньо- і зовнішньоекономічну лібералізацію. До внутрішньоекономічної відносять лібералізацію, в

рамках національних економік якої відбувається приватизація державних підприємств, розширення сфери вільно встановлюваних цін і доходів, процентних ставок, умов надання кредитів тощо.

Лібералізація приймає також форму акціонування державних підприємств, у ході якого частка держави в акціонерному капіталі багатьох підприємств зменшується за рахунок продажу пакетів акцій. Однак приватизація поки не привела до утворення в країні ефективних власників, і тому лібералізація української економіки ще далека від завершення.

Зовнішньоекономічна лібералізація – це розширення безперешкодного міжнародного руху товарів і послуг, капіталів, інформації. Лібералізація світової торгівлі товарами і послугами проявляється в тенденції до розмивання митних бар'єрів, зняття кількісних обмежень у торгівлі між країнами. Якщо в 1947 р. середньозважений світовий рівень імпорتنих мит становив 50-60%, то до початку 1990-х рр. він знизився до 9,6%. З 1986 по 1995 рр. 72 країни, у т.ч. 58 країн, що розвиваються, прийняли рішення щодо лібералізації торговельних режимів. У результаті почала швидко зростати зовнішньоторговельна квота в цих країнах, тобто відношення обсягу імпорту та експорту до їх внутрішнього валового продукту (ВВП). Суттєвою рисою лібералізації міжнародного руху капіталів є зростання обсягів та ролі прямих іноземних інвестицій, тобто інвестицій у реальний сектор економіки. Доктрини **Л.е.** часто програють у публічних дискусіях, оскільки не можуть відобразити етичні аргументи прихильників державного регулювання.

Значна частина економістів-науковців і практиків політики і бізнесу знаходять сенс **Л.е.** в підвищенні ефективності процесів виробництва, товарообміну, оподаткування, управління і т.ін. З теоретичної і емпіричної точок зору, цю позицію складно оскаржити. Скажімо, митні збори. Тарифи на імпортні товари вводяться для того щоб захистити внутрішній ринок, виробника і споживача своєї продукції. Урядове субсидування приватних підприємств. Деякі товари вважаються соціально значущими або мають вплив на національну безпеку (передусім сільсько-господарська сировина і продукти її обробки). Передбачається, що держави, які переймаються загальним благом, покликані протегувати (надавати пряму фінансову допомогу, пом'якшу-

вати умови кредитування, створювати “тепличні” податкові та правові умови тощо) виробникам таких товарів. Контроль за цінами. Встановлюючи цінові максимуми і мінімуми для окремих груп товарів, уряд обґрунтовує свої дії прагненням до соціальної справедливості. Конкуренція. Режим роботи ринку – суперництво фірм, споживачів і товарів – зовсім не сприяє ощадному (економному) витрачанням всіх видів ресурсів. Соціальні гарантії: медицина і освіта. Здоров’я є фундаментальне благо, а пізнання – найкраще з благ. Отже, прагнення до них – це одна з головних чеснот. Втручання у виробничі процеси: ліцензування, контроль якості, планування. Деякі підприємці випускають товар неналежної якості, а іноді в неоптимальному обсязі (дефіцит або “перевиробництво”). Від такого “лиха” громадяни самі не в змозі захистити себе. Отже, вважають етатиристи, уряд зобов’язаний наглядати за безвідповідальними бізнесменами, регулювати якість та обсяги виробництва, тим самим піклуючись про благо населення.

Лібертаризм (з англ. liberty – свобода) – вчення, засноване на ідеях розрізнення права і закону; прихильники **Л.** вказують на помилку представників теорії легізму, які ототожнювали право і закон, оскільки в такому його розумінні право не відрізняється від системи законодавства, змістовно збігатиметься з волевиявленням держави і зрештою не дасть змоги розглядати право крізь призму свободи людини, а закон – як силу, призначену для захисту права. **Л.** як ідейно-політична течія виступає спадкоємцем класичної ліберальної традиції (необмежена конкуренція у всіх сферах життя суспільства, крайній індивідуалізм, абсолютна свобода ринкових відносин, деєтатизація суспільства). **Л.** – це світогляд і водночас панівна ідеологія Заходу, що ставить понад усе права людини й приватну власність. Передбачає невтручання держави в соціально-економічні відносини. Відомий представник інтелектуальної течії лібералізму лауреат Нобелівської премії Мілтон Фрідман (Milton Friedman; 31.07.1912-16.11.2006 – американський економіст, відомий своїми роботами з макроекономіки, мікроекономіки, економічної історії, статистики, та своєю позицією захисту вільного капіталізму. Батьки М.Фрідмана походять з м. Берегове, що на Закарпатті) відстоював свободу в рамках права, рівного для всіх закону. Велика загроза свободі бачилася в концентрації влади.

Захоплення ідеальними формами лібералізації і демократизації суспільного життя на Заході, що буцімто збігається з тенденціями цивілізаційної консолідації й інтеграції, призводить до руйнування культурно-генетичного коду та руйнівних наслідків для соціуму й економіки.

Ліга арабських держав, ЛАД (League of Arab States, LAS) – одна з регіональних організацій арабських держав Південно-Західної Азії, Північної і Північно-Східної Африки. Створена в Каїрі 22 березня 1945 р. Єгиптом, Сирією, Іраком, Ліваном, Йорданією, Саудівською Аравією. Ємен приєднався 5 травня 1945. Наразі нараховується 22 члени. Провідною метою Ліги є виворення тісніших відносин між державами-членами і координація взаємодії між ними для захисту своєї незалежності і суверенітету, вирішення загальних питань й інтересів арабських країн. ЛАД бере участь у політичних, економічних, культурних і соціальних програмах, направлених на сприяння реалізації інтересів своїх держав-членів. Вона виступає як форум для держав-членів з метою координації їх політичних позицій, обговорення питань, що мають загальний інтерес, врегулювання суперечок і вирішення проблем на кшталт Ліванської кризи у 1958. Ліга виступає як платформа для розробки і висунення багатьох епохальних документів сприяння економічній інтеграції. Одним з прикладів є Об'єднана Арабська хартія економічної діяльності, яка визначає принципи економічної діяльності в регіоні. Кожна держава-член має один голос при голосуванні в Раді Ліги, а рішення мають обов'язкову силу лише для тих держав, які проголосували за них. Метою Ліги в 1945 р. було зміцнення і координація політичних, культурних, економічних і соціальних програм її учасників, а також посередництво суперечок між ними або між ними і третіми сторонами. Керівний орган – Рада ЛАД. Вона складається з представників держав-членів Ліги і скликається двічі на рік. Завданням Ради є реалізація цілей організації, нагляд за виконанням угод, укладених між членами Ліги. Рішення Ради, прийняті одногососно, є обов'язковими для держав-членів; рішення, прийняті більшістю голосів, обов'язкові лише для держав, що проголосували за них. На вимогу будь-якої держави – члена Ліги, якщо цього вимагають обставини, скликаються надзвичайні сесії. Рада пропонує свої послуги для вирішення будь-якого спору, що виник між

державами-членами. Під егідою Ради утворюються постійні комітети (з політичних, економічних, соціальних, військових питань тощо) для налагодження співробітництва держав у відповідних галузях. У комітетах представлені всі держави – члени ЛАД. Виконавчий орган – генеральний секретаріат, очолюваний генеральним секретарем, якого призначає на 5 років Рада більшістю у 2/3 голосів. Місцеперебування – м.Каїр.

Ліст Фрідріх (List Friedrich, 1789-1846) – німецький економіст, публіцист, політик, один із основоположників геоekonomіки. Народився в м. Рейтлінгене (Вюртемберг) у родині заможного ремісника. Працював у майстерні батька, перебував на державній службі, закінчивши кар'єру чиновника на посаді рахункового радника в Штутгарті. Навчався в Тюбінгенському університеті на факультеті права, в 1817 р. був призначений професором практики державного управління цього університету. Виявив себе блискучим публіцистом і неабияким оратором, неодноразово виступав за проведення радикальних демократичних реформ. У 1819 р. **Л.** став одним із засновників Загальної асоціації німецьких промисловців і купців, за допомогою якої сподівався домогтися економічного об'єднання Німеччини. У тому самому році змушений був залишити викладацьку діяльність в університеті. Незабаром його обрали до парламенту Вюртемберга, однак за звинуваченням у підриві державної влади він був позбавлений депутатського мандата і засуджений до 10 місяців ув'язнення. У 1825 р. **Л.** під тиском влади емігрував до Америки, де успішно займався підприємництвом і написав для уряду США протекціоністську економічну програму. У 1832 р. повернувся до Німеччини американським громадянином і консулом США в Лейпцигу, а в 1837 р. переїхав до Парижа, де вивчав політичну економію і написав свою головну економічну роботу “Національна система політичної економії” (Das Nationale System der Politischen Oekonomie, 1841), видану в Аугсбурзі. Це була не теоретична політекономія взагалі. Це була конкретна книга про німецьку економіку та шляхи її підйому. **Л.** пропонував не абстрактні теоретично правильні рецепти, а конкретні заходи. Не належачи до жодної теоретичної школи, він робить глибоке теоретичне опрацювання конкретних проблем і конкретних рішень. Практично орієнтована книга **Л.** водночас глибоко систематична. Але це не абстрактно-догма-

тична теоретична системність Гегеля чи Маркса. **Л.** критикує Сміта, але не торкається при цьому понятійної структури його вчення. Він прямо говорить про практику, якій послугує теорія. У **Л.** не можна знайти багатосторінкових теоретичних понять, як у Маркса. Він побіжно згадує чиюсь думку, тільки щоб відштовхнутися від неї і побудувати конкретне рішення конкретної проблеми. **Л.** не критик за природою. **Л.** – творець. Це надає його проловам і його творам того публіцистичного шарму, який відсутній у творах академічних економістів. Суперечка між протекціонізмом і свободою торгівлі в економічній науці не нова. Прихильники свободи торгівлі схильні наголошувати, що їх погляди – істина в останній інстанції. Вони стверджують, що протекціонізм веде до загинання економіки, а свобода торгівлі – до її процвітання. Насправді це питання має різні відповіді залежно від конкретних обставин. В одних умовах переважно свобода торгівлі, в інших – захист національного виробника. Проповідь свободи торгівлі звучала в XIX ст. так само потужно, як і сьогодні.

Л. ніколи не був теоретиком економічної науки в повному розумінні цього слова. Учений практично не торкався фундаментальних проблем політичної економії, обмежившись питаннями економічної політики, особливо зовнішньоторговельної. Неприйняття англійської класичної політичної економії, яку він критикував за ігнорування національних особливостей господарського розвитку окремих країн і називав космополітичною, дало йому змогу на протигагу “теорії мінових вартостей” Сміта виробити власну оригінальну концепцію продуктивних сил. Будучи переконаним прихильником протекціонізму, **Л.** поклав в основу своєї концепції ідею про те, що, оскільки рівень економічного розвитку різних країн різний, повна свобода торгівлі гальмує розвиток продуктивних сил у відсталіх країнах. Розуміючи під продуктивними силами всю сукупність умов, необхідних для економічного розвитку і збільшення “багатства нації”, **Л.** особливо підкреслював необхідність промислового зростання і пропонував стимулювати його заходами “виховного протекціонізму”, тобто захисту від іноземної конкуренції. Крім того, він вважав, що будь-яке економічне рішення слід приймати, не тільки виходячи з його безпосередньої ефективності, але і з урахуванням його довгострокових і непрямих наслідків. Таким чином, **Л.** задовго до А.Маршалла почав досліджувати

побічні ефекти розвитку продуктивних сил, які отримали пізніше назву “зовнішніх ефектів” і “зовнішніх втрат”. Виступав проти крайнощів ринкового лібералізму, що тлумачили відкритість економічних систем як добро, а ізоляціонізм як зло. Із двох відкритих економік найбільші вигоди отримує та, яка першою стала на цей шлях і створила розвинуту ринкову інфраструктуру. Звідси зароджується ідея вибіркової відкритості й протекціонізму: “Вільна торгівля – наша мета, а виховне за характером мито – наш шлях”. Вибіркова відкритість може існувати в масштабах великого економічного континенту, об’єднаного єдиним митним кордоном. “Автаркія великих просторів” повинна містити кілька держав, що розвиваються. Власне по цьому шляху після Другої світової війни пішла Західна Європа. Патерналістський підхід **Л.** було покладено в післявоєнну модель “німецького дива”.

Л. залишив помітний слід в історії розвитку німецької економічної думки. Під впливом його ідей сформувалася німецька історична школа, представники якої слідом за **Л.** негативно ставилися до англійської класичної політичної економії, бачили в політичній економії насамперед науку про національне господарство і надавали великого значення концепції стадій економічного розвитку окремо взятої країни.

Люттвак Едуард (Edward N.Luttwack) – американський історик, спеціаліст з питань міжнародних відносин, історії воєнних конфліктів і стратегії дій збройних сил. Політичний консультант Держдепартаменту і Міністерства оборони США. Народився в 1942 р. у Трансильванії (Румунія). До 11 років жив в Італії та Ізраїлі, навчався в школі-інтернаті у Великій Британії. Вивчав економіку в Лондонському університеті. У 1964-1966 рр. викладав в Університеті м.Баф (Велика Британія), у 1972 р. переїхав у США, де в 1975 р. здобув науковий ступінь доктора в Університеті Джона Хопкінса. Автор книг “США-СРСР – баланс ядерної зброї” (1974), “Велика стратегія Радянського Союзу” (1983), “Пентагон і мистецтво війни” (1984), “Стратегія: логіка війни і миру” (1987), “Турбокапіталізм: переможці та переможені у світовій економіці” (1999). Найвідомішою книгою **Л.** є “Державний переворот: практичне керівництво”, що перекладалася і перевидавалася 14 мовами світу.

М

Макіндер Хелфорд Джон (Makinder Hjeljord Dzhon, 1861-1947) – геополітик, політичний діяч. Викладав в Оксфорді починаючи з 1887 р., пізніше був призначений директором Лондонської економічної школи. З 1910 по 1922 рр. був членом палати громад, а в проміжку (1919-1920) – британським посланником на півдні України. Британській геополітичній школі, до її маргіналізації після втрати Британією своєї імперії, геополітика зобов'язана появою найбільш впливової, незважаючи на шквал критики, глобальної геополітичної концепції. Саме її сформулював у 1904 р. в роботі “Географічна вісь історії” **М.** Згодом концепція **М.** змінювалася під впливом подій світових воєн у роботах “Демократичні ідеали та реальність” (1919) і “Завершеність земної кулі і завоювання світу” (1943). **М.** виходив з уявлення про світ як про географічне і політичне ціле, в якому, особливо після “колумбової ери” великих географічних відкриттів і глобального розширення Європи, ключовим є протистояння сухопутних і морських держав. **М.** стверджує, що для держави найвигіднішим географічним положенням було б середнє, центральне положення. З планетарної точки зору, в центрі світу лежить Євразійський континент, а в його центрі – “серце світу” або “серце”. “Хартленд” – це осередок континентальних мас Євразії. Це найсприятливіший географічний плацдарм для контролю над усім світом. Хартленд є ключовою територією в більш загальному контексті в межах Світового Острова (World Island). У Світовий Острів включає три континенти: Азію, Африку та Європу. Здійснює ієрархію планетарного простору через систему концентричних кіл. У самому центрі – “географічна вісь історії або “вісьовий ареал” (pivot area). Це геополітичне поняття географічно тотожне щодо визначення Росії. “Окидаючи швидким поглядом широкі потоки історії, – писав він, – не можна позбутися думки про певний тиск на неї географічних реальностей. Великі простори Євразії, недоступність

морських суден, але в давнину відкриті для полчищ-кочівників, що покриваються сьогодні мережею залізниць, – чи не є саме вони осьовим регіоном світової політики? Тут існували й продовжують існувати умови для створення мобільної військової та економічної могутності ... Росія замінила Монгольську імперію. Місце колишніх відцентрових рейдів степових народів змінилося на її тиск на Фінляндію, Скандинавію, Польщу, Туреччину, Персію і Китай. У світі в цілому вона займає центральну стратегічну позицію, порівняно з позицією, яку займає Німеччина в Європі. Вона може завдавати ударів по всіх напрямках, але й сама отримувати удари з усіх напрямків ... Малоімовірно, щоб яка-небудь з мислимих соціальних революцій могла б змінити її фундаментальне ставлення до безкрайніх географічних меж її існування... За осьовим регіоном, у великому внутрішньому півмісяці, розташовані Німеччина, Австрія, Туреччина, Індія і Китай; в зовнішньому ж півмісяці – Англія, Південна Африка, Австралія, США, Канада і Японія ... ”.

Незважаючи на те, що в книзі “Демократичні ідеали та реальність” **М.** не виокремлює Україну у самостійну державу, – на вміщеній мапі її назва відзначена тим самим шрифтом, що і назви перерахованої сімки, проте без окреслення лінії кордонів. Він добре розумів реалії і знав справжнє число противників самостійності України, щоб зайвий раз їх дратувати, – створення незалежної України передбачалося його рекомендаціями уряду. Відвідавши за дорученням міністра закордонних справ Д.Керзона Одесу та Новоросійськ з повноваженнями Британського Верховного комісара, він мав зустрічі з провідними політиками та військовиками, зокрема з Денікіним, якого намагався переконати (безрезультатно) визнати де-факто новостворені держави і схилити до співпраці з поляками проти більшовиків. У рапорті урядові та доповіді на засіданні Кабінету міністрів **М.** запропонував створити “альянс прикордонних держав з Україною включно” та ліги цих держав з країнами Східної Європи, а також доводив доцільність створення широкої східноєвропейської антиросійської та антибільшовицької коаліції. План **М.** був відхилений урядом, не отримав він також особистої підтримки військового міністра У.Черчилля. Сучасний дослідник Б.Блаует відзначає в цьому зв’язку, що недалекоглядні політики, які більше непокоїлися очікуваннями майбутніх виборів, були просто нездатні адекватно оцінити зна-

чення пропозиції, яка спиралася на футурологічний аналіз з 25-річним випередженням. Він вважає також, що саме така позиція Англії була однією з причин, які призвели до руйнації молодій Українській державі: “Британія усунулася, разом з нею відійшла й підтримка, на яку сподівалися багато потенційно самостійних регіонів, як, наприклад, Україна”.

Митна політика (Customs policy) – певний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування митних кордонів та захист національних інтересів і національної безпеки держави у зовнішньоекономічній сфері. **М.п.** є органічною складовою митної справи, куди ще належать такі структурні елементи, як порядок переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів; митні режими; митно-тарифне регулювання; митні платежі; митне оформлення; митний контроль; митна статистика; визначення поняття контрабанди та проведення дізнання; порушення митних правил і відповідальність за них; провадження у справах про порушення митних правил; розгляд (судовий) справ про порушення митних правил.

Поняття національних інтересів та національної безпеки в контексті митної політики виступає тією головною категорією, за якою можливе визначення ефективності та актуальності державного впливу на сферу зовнішньоекономічних відносин. Засоби державного впливу на зовнішньоекономічні відносини застосовуються щодо правових відносин, які виникають під час переміщення товарів, інших предметів та транспортних засобів через митний кордон України. Такий спосіб реалізації **М.п.** засновано на критерії територіальної юрисдикції, до складу якої входять права держави обкладати податками будь-яку особу чи підприємство, що розташоване на його території, та вимагати від них виконання вимог правових норм цієї держави (правомірної поведінки).

Митний протекціонізм (Customs protectionism, з лат. Protectio – прикриття) – державна економічна стратегія захисту вітчизняних товаровиробників від іноземної конкуренції шляхом застосування високих ввізних митних тарифів і ліцензування ввезення товарів. **М.п.** уперше був започаткований у XVI ст. в Англії і пов’язувався із промисловою революцією. Для захисту інте-

ресів промисловців та підприємств від конкуренції з боку голландських та французьких товарів було введено високі ставки мита на товари, що вироблялися в Англії. Паралельно було обмежено або заборонено ввезення товарів. Було введено такий порядок, відповідно до якого дозволялося привозити іноземні товари тільки на англійських суднах чи принаймні на кораблях країни походження товарів. При цьому за це стягувався додатковий збір. Із колоній привозилися товари виключно на англійських кораблях. Мета цих заходів полягала також у позбавленні Голландії переваг та сили в торгівлі. Така політика продовжувалася майже 400 років, що дало змогу Англії стати не тільки могутньою морською державою, але й вийти за показниками економічного розвитку на перше місце у світі.

Митний союз (Customs Union) – інтеграційне об'єднання, у якому скасування тарифних і кількісних обмежень у торгівлі між країнами-учасницями доповнюється встановленням спільних зовнішніх тарифів відносно третіх країн. Як правило, країни-учасниці **М.с.** домовляються про створення міждержавних органів, що координують проведення погодженої зовнішньоторговельної політики. Загалом це полягає в проведенні періодичних нарад міністрів, що керують відповідними органами, що у своїй роботі спираються на постійно діючий міждержавний Секретаріат. Фактично справа стосується міждержавної інтеграції, що передбачає утворення наднаціональних (наддержавних) органів. У цьому контексті **М.с.** є значно жорсткішою формою інтеграції, ніж, наприклад, Зона вільної торгівлі.

Митний тариф (Customs tariffs) – 1. Інструмент торговельної політики і державного регулювання внутрішнього ринку країни при його взаємодії зі світовим ринком. 2. Систематизоване згідно з товарною номенклатурою зовнішньоекономічної діяльності зведення ставок мита, що застосовуються до товарів, які перетинають митний кордон. Порядок формування та застосування **М.т.** визначається Законом України “Про єдиний митний тариф” (від 5.02.1992). Єдиний **М.т.** України базується на міжнародно визнаних нормах і розвивається у напрямі максимальної відповідності до загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і правил митної справи. За способом стягнення в Україні застосовуються такі види мита: адвалорне, що нарахо-

вується у процентах до митної вартості товарів; спеціальне, що нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів; комбіноване, що поєднує обидва ці види митного обкладання (кумулятивне). В окремих випадках можуть застосовуватися (незалежно від інших видів мита) особливі види мита. Спеціальне мито як засіб захисту вітчизняних товаровиробників застосовується тоді, коли товари ввозяться на митну територію в обсягах та (або) за таких умов, що можуть заподіяти значну шкоду чи створити загрозу заподіяння значної шкоди національному виробництву: як запобіжний засіб щодо учасників зовнішньоекономічної діяльності, які порушують національні інтереси: як заходи у відповідь на дискримінаційні та (або) недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Антидемпінгове мито застосовується у разі ввезення на митну територію товарів, які є об'єктом демпінгу, що може завдати шкоди національному товаровиробникові, а також у разі вивезення за межі митної території товарів за ціною, значно нижчою за ціни інших експортерів подібних або безпосередньо конкуруючих товарів на момент вивезення, якщо таке вивезення може завдати шкоди. Компенсаційне мито застосовується у разі ввезення на митну територію товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, завдають шкоди національному товаровиробнику, а також у разі вивезення за межі митної території товарів, для виробництва, переробки, транспортування, експорту або споживання яких надавалась субсидія, якщо таке вивезення завдає шкоди. Особливі види мита справляються відповідно до законів України “Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту”, “Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту”, “Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну”. 3. Конкретна ставка мита, що підлягає оплаті при вивезенні або ввезенні певного товару на митну територію країни.

Міжнародний валютний фонд (МВФ), International Monetary Fund (IMF) створено 27 грудня 1945 р. після підписання 28-ма державами угоди, розробленої на Конференції ООН з валютно-фінансових питань 22 липня 1944 р. У 1947 р. фонд розпочав свою діяльність і став органічною частиною Бреттон-Вуд-

ської валютної системи разом зі Світовим банком. **МВФ** є інституційною основою сучасної світової валютної системи. При цьому її базою і основним еквівалентом є долар США. США займають домінуючі позиції в **МВФ**. Основною метою діяльності **МВФ** є сприяння міжнародній співпраці в валютно-фінансовій сфері; сприяння розширенню і збалансованому зростанню міжнародної торгівлі в інтересах розвитку виробничих ресурсів, досягнення високого рівня зайнятості і реальних доходів держав-членів; забезпечення стабільності валют, підтримка упорядкованого співвідношення валютної системи серед держав-членів і недопущення знецінення валют з метою отримання конкурентних переваг; надання допомоги у створенні багатосторонньої системи розрахунків між державами-членами, а також у ліквідації валютних обмежень; тимчасове надання державам-членам коштів в іноземній валюті з метою виправлення порушення рівноваги їх платіжного балансу. Основні функції діяльності **МВФ** полягають у сприянні міжнародній співпраці у грошовій політиці та в розширенні світової торгівлі. Вищий керівний орган **МВФ** – Рада керуючих (Board of Governors), в якій кожна країна-член представлена керуючим і його заступником. Зазвичай це міністри фінансів або керівники центральних банків. До повноважень Ради належить вирішення ключових питань діяльності Фонду: внесення змін до статей Угоди, прийняття і виключення країн-членів, визначення і перегляд їх часток у капіталі, вибори виконавчих директорів. Керуючі збираються на сесії зазвичай один раз на рік, але можуть проводити засідання, а також голосувати через пошту в будь-який час.

У **МВФ** діє принцип “зваженої” кількості голосів: можливість країн-членів впливати на діяльність Фонду через голосування визначається їх часткою в його капіталі. Кожна держава має 250 “базових” голосів незалежно від розміру її внеску в капітал і додатково по одному голосу за кожні 100 тис. СДР суми цього внеску. Такий порядок забезпечує більшість, яка спроможна приймати рішення провідним державам.

Рішення в Раді керуючих зазвичай приймаються простою більшістю (не менше половини) голосів, з важливих питань, які мають оперативне або стратегічне значення, – “спеціальною більшістю” (відповідно 70 або 85% голосів країн-членів). Незважаючи на скорочення питомої ваги голосів США і ЄС,

вони, як і раніше, можуть накладати вето на ключові питання Фонду, для прийняття яких необхідна максимальна більшість (85%). Це значить, що США разом з провідними західними державами мають можливість здійснювати контроль над процесом прийняття рішень у **МВФ** і спрямовувати його діяльність виходячи зі своїх інтересів. Відносно країн, які розвиваються, то за наявності скоординованих дій, теоретично, вони також мають можливість блокувати прийняття рішень, які їх не влаштовують. Але досягти узгодженості великій кількості різнорідних країн досить складно. На зустрічі керівників Фонду в липні 2004 р. прозвучав намір “розширити можливість країн, які розвиваються, і країн з перехідними економіками більш ефективно брати участь у механізмі прийняття рішень у **МВФ**”.

Важливу роль в організаційній структурі **МВФ** відіграє Міжнародний валютний і фінансовий комітет МВФК (International Monetary and Financial Committee, IMFC). З 1974 р. до вересня 1999 р. його попередником був Тимчасовий комітет з питань міжнародної валютної системи. Він складається з 24 керуючих **МВФ** і збирається на сесії два рази на рік. Цей комітет є дорадчим органом Ради керуючих і не має повноважень для прийняття директивних рішень. Але він виконує важливі функції: спрямовує діяльність Виконавчої ради; формує стратегічні рішення, які стосуються світової валютної системи і діяльності **МВФ**; вносить на розгляд Раді керуючих пропозиції про внесення поправок до статей Угоди **МВФ**. Схожу роль відіграє також Комітет з розвитку – Об’єднаний міністерський комітет Рад керуючих Світового банку і Фонду Joint IMF – World Bank Development Committee.

Рада керуючих делегує більшість своїх повноважень Виконавчій раді (Executive Board), тобто директорату, який несе відповідальність за ведення справ **МВФ**, які включають широке коло політичних, оперативних і адміністративних питань, а саме надання кредитів країнам-учасникам і здійснення нагляду за їх політикою валютного курсу.

Виконавча рада **МВФ** обирає на п’ятирічний термін директора-розпорядника (Managing Director), який очолює штат співробітників Фонду (на вересень 2004 р. – близько 2700 осіб з більш ніж 140 країн). Він повинен бути представником однієї з європейських країн. Директор-розпорядник (з листопада 2007 р.) –

Домінік Стросс-Канн (Франція), його перший заступник – Джон Ліпскі (США).

Міжнародні економічні відносини (International economic relations) – комплекс економічних відносин між окремими країнами, їх регіональними об'єднаннями, а також окремими підприємствами (транснаціональними, багатонаціональними корпораціями) у системі світового господарства.

До структури **М.е.в.** входять:

- п міжнародний поділ праці;
- п міжнародна торгівля товарами та послугами;
- п міжнародний рух факторів виробництва (капіталів, робочої сили, технології);
- п міжнародні валютно-фінансові і кредитні відносини;
- п міжнародна економічна інтеграція;
- п деякі інші похідні від них форми.

У сучасних умовах головними суб'єктами **М.е.в.** виступають:

- п національні господарства;
- п регіональні інтеграційні угруповання країн (ЄС, НАФТА та ін.);
- п транснаціональні корпорації (ТНК);
- п міжнародні організації (ООН, МВФ та інші).

М.е.в. виникають між суб'єктами тільки тоді, коли вони уклали міжнародні економічні погодження (МЕП), міжнародні господарські контракти (МГК), інші договори і мають домовленості, які визначають їх права та обов'язки щодо розвитку міжнародних зв'язків. Отже, під суб'єктами **М.е.в.** розуміють фізичних або юридичних осіб, які беруть участь у здійсненні міжнародних господарських контрактів, погоджень та договорів.

Об'єкти **М.е.в.** – це те, на що спрямована господарська діяльність суб'єктів світової спільноти. Об'єктами **М.е.в.** є:

- п експорт (імпорт) товарів;
- п експорт (імпорт) послуг;
- п здійснення господарської діяльності за кордоном;
- п міжнародна спеціалізація виробництв;
- п міжнародне кооперування виробництва;
- п фінансові операції;
- п науково-технічні зв'язки;
- п експорт (імпорт) капіталу;

- n спільне підприємництво;
- n оренда машин та обладнання;
- n зустрічна торгівля;
- n організація та участь у виставках, ярмарках, торгах.

Меркантилізм (Mercantilism) – вчення про джерела багатства суспільства в активному балансі зовнішньої торгівлі, що забезпечують надходження в країну золота і срібла. **М.** – економічна політика періоду становлення капіталізму, яка виявлялася в активному втручанні держави в господарське життя. Головним напрямом державної політики меркантилісти вважали протекціонізм. Багатство вони не відділяли від грошей, тобто в тодішніх умовах від монетарних металів – золота та срібла. Відповідно багатство держави це кількість дорогоцінних металів, що є на її території. Для того щоб багатство збільшувалося, надходження золота та срібла в країну має перевищувати їх відплив. Оскільки більшість країн не мають відповідних копалин (це стосувалося й країн, де **М.** зародився та набув найбільшого поширення: Франції, Англії), то головним джерелом золота та срібла меркантилісти вважали активний торговий баланс. Напевно, значний вплив на такі погляди справив історичний приклад Іспанії, що, незважаючи на багаті родовища в американських колоніях, витрачала своє золото та срібло на оплату імпорту.

М. виник на основі узагальнення первісного нагромадження капіталу. Меркантилістські методи застосовувались державою для розвитку мануфактурної промисловості, для вирішення виникаючих проблем. Вчення захищало торговця, і тому Голландія в результаті розквіту та збагачення за рахунок розвитку судноплавства, зовнішньої торгівлі та колоніальної експансії була проголошена ідеалом **М.** Тобто **М.** не був випадковим явищем в історії економічної думки. Він був однозначно і теорією, і керівництвом до дії тогочасного суспільства.

Ідеї **М.** знайшли поширення серед українських політичних і громадських діячів. Через самостійну економічну діяльність, вважали вони, можна прийти й до незалежності Української держави. Ці ідеї поширювалися викладачами і слухачами Києво-Могилянської академії. Серед викладачів цього навчального закладу були такі визначні вчені, як С.Яворський, Ф.Прокопо-

вич. Тут навчалися гетьмани І.Виговський, Ю.Хмельницький, І.Самойлович, І.Мазепа, П.Орлик, П.Полуботок.

Мондіалізм (з фр. “monde” – світ) – геополітична ідеологія Єдиного Світу, глобалізації, злиття всіх народів і держав в єдине планетарне утворення з єдиним “Світовим Урядом”. Концепція **М.** виникла задовго до остаточної перемоги Заходу в “холодній війні”. Формування “єдиного радянського народу”, асиміляція народностей і націй на базі російського народу; конвергенція (зближення, злиття) капіталізму і соціалізму були одними із етапів такого переходу. Суть **М.** зводиться до постулювання неминучості повної планетарної інтеграції, переходу від множинності, розмаїтості держав, народів, націй і культур до “уніфікованого світу”. Цей процес не закінчено, і він проглядається чітко у формуванні світової господарської системи транснаціональних суб’єктів підприємницької діяльності, входженні країн і держав у міжнародні організації і блоки, в інтеграційних процесах із створенням наднаціональних органів управління.

Мультимодальні транспортні коридори (Multimodal transport corridors) – концентрація на генеральних напрямках транспорту загального користування (залізничного, автомобільного, морського, трубопровідного) і телекомунікацій. Забезпечують прискорене проходження матеріальних, фінансових й інформаційних потоків, високу якість обслуговування та різноманітність послуг, що надаються.

Н

Наддержави (Superstates) – світові держави, що мають у своєму розпорядженні силову перевагу над іншими. У минулому наддержавами були Римська й Китайська імперії, могутність і вплив яких було обмежено переважно субрегіональним рівнем. Наддержавні функції характерні для біполярної системи світового порядку. **Н.** XX ст. (США й СРСР) були не тільки військовими, але й ідеологічними та економічними лідерами двох блоків, що протистояли один одному. Перевага США в економічному та військовому аспектах над СРСР була майже абсолютною. Держави-лідери несли відповідальність за безпеку країн, що входили у сферу їх впливу. Після розпаду СРСР США перетворилися просто в одну велику **Н.** Найбільш ймовірним кандидатом на роль другої **Н.** є Китай. Що стосується Росії, то багато з експертів, аналітиків відмічають, що Росія не зможе стати найближчим часом **Н.** Зокрема, за словами Френсіса Фукуями, “це регіональна **Н.** Вона так залежить від своїх енергоресурсів, що має фактично зв’язані руки”. На відміну від Китаю, що має справді широку промислову базу, ліпший людський капітал і розгалуженішу економіку, Росія насправді є заручницею своєї вузької сировинної економіки. “На жаль, вона ще створить проблеми для України, Грузії і близького зарубіжжя, але я переконаний, що вона вже не досягне рівня **Н.**, якою був Радянський Союз”, – підкреслив американський політолог.

Останні зміни в структурі ЄС змушують дивитися на це глобальне утворення під кутом зору нової **Н.**, нової імперії. ЄС занадто велика і занадто проблемна держава порівняно з окремими його складовими. Аби керувати такою масою людей, відірваним від них політикам у Брюсселі потрібно буде згортати демократію, вже не згадуючи про ефективність управління. В ЄС демократія закінчується повзучим соціалізмом. І це основна проблема, оскільки коли демократія не забезпечує економічне

зростання, вона приречена. Економічне зростання в Європі сповільнюється через величезні пільги та гарантії, видані населенню.

НАТО (Організація Північноатлантичного договору), NATO (North Atlantic Treaty Organization) – (вживається також назва “Північноатлантичний Альянс”) заснована 1949 року, її штаб-квартира розташована в Брюсселі. До складу **НАТО** входить 26 країн: країни-члени ЄС (крім Австрії, Ірландії, Кіпру, Мальти, Фінляндії та Швеції), кандидати до ЄС – Туреччина, а також Канада, США, Ісландія та Норвегія. Головною метою **НАТО** є забезпечення свободи і безпеки країн-учасниць політичними та воєнними засобами. Політика ЄС формується з урахуванням зобов’язань, що мають деякі країни Союзу у зв’язку з членством у **НАТО**, і не суперечить спільній оборонній та безпековій політиці, яку провадить ЄС. Співробітництво України з цією воєнно-політичною організацією започатковано ще в 1992 р. 22-23 лютого 1992 р. відбувся перший візит Генерального секретаря **НАТО** М.Вернера до Києва, в ході якого Україна була запрошена до участі в Раді Північноатлантичного співробітництва (РПАС). З того часу почалися активні контакти і співробітництво з **НАТО**. Президент України Л.Кравчук здійснив візит до штаб-квартири **НАТО** у Брюсселі 8 червня 1992 р. Але широкомасштабним співробітництвом з **НАТО** стало тільки після підписання Україною 8 лютого 1994 р. рамкового документа – Програми “Партнерство заради миру” (ПЗМ). 25 травня того ж року Україна передала **НАТО** свій презентаційний документ. У ньому були визначені політичні цілі участі України в ПЗМ, заходи, які планувалось здійснити для досягнення цих цілей, а також сили і засоби, що виділяються Україною для участі в цій програмі. Перша індивідуальна програма партнерства (ІПП) між Україною і **НАТО** почала реалізовуватися з липня 1995 р. Іншим основоположним документом, на підставі якого базуються відносини військового співробітництва між Україною і **НАТО**, стала Хартія про особливе партнерство, підписана обома сторонами на саміті країн-членів **НАТО** в Мадриді 9 липня 1997 р. Після підписання цього важливого документа постала потреба в корегуванні Індивідуальної програми партнерства відповідно до зафіксованого статусу “особливих” відносин між Україною і **НАТО**. Зокрема, такий рівень

відносин означав посилення політичної взаємодії між Україною та **НАТО** і передбачав впровадження спеціального консультативного механізму, в ролі якого була заснована спільна комісія “Україна – НАТО”. Особливе партнерство між Україною і **НАТО** має бути гарантією уникнення нового поділу Європи та утворення “сірої зони” безпеки в Центральній-Східній Європі. Такий рівень партнерства дійсно дозволяє значно розширити рамки співробітництва України з **НАТО** на всіх рівнях і напрямках – військовому, політичному, економічному, науково-технічному. Пріоритетними напрямками військового співробітництва в рамках особливого партнерства стали: питання оборонної політики і безпеки, обговорення основ стратегічних концепцій та воєнних доктрин, миротворча діяльність, управління кризами. Рівень особливого партнерства також вимагає приведення оперативної сторони ПП у відповідність із політичними цілями, задекларованими Україною в Хартії. В результаті заходи військового співробітництва України в рамках ПЗМ сконцентровані на п’яти основних напрямках:

- п участь спільно з членами **НАТО** у миротворчих операціях;
- п розширення масштабу навчань **НАТО**/ПЗМ з урахуванням усіх нових місій Альянсу, зокрема операції з підтримання миру;
- п залучення до планування та втілення заходів ПЗМ через розташування штабних елементів ПЗМ (PSE) у різних штабах **НАТО**, участь у плануванні та проведенні операцій Багатонаціональних об’єднаних тактичних сил;
- п удосконалення статусу національних представників по зв’язках при штаб-квартирі **НАТО** в рамках офіційно акредитованих при **НАТО** повномасштабних дипломатичних місій;
- п розширення регіональної співпраці в контексті Партнерства заради миру.

Важливим напрямом посилення оперативної ролі ПЗМ є виділення і підтримання в готовності сил, необхідних для участі в операціях під егідою ООН, та участі в багатонаціональних об’єднаннях тактичних сил **НАТО** (БОТС). Участь України в БОТС передбачає визначення кількості сил та засобів Збройних Сил України, які б могли бути задіяні у миротворчих операціях під егідою **НАТО**, та їх цілеспрямовану підготовку для досягнення повної відповідності силам і засобам Альянсу. Основна відповідальність (70%) за виконання цих завдань по-

кладається на Міністерство оборони України. З метою покращення виконання таких заходів миротворчості в Міністерстві оборони створено Центр військового співробітництва та верифікації. На Центр покладено завдання з підбору та підготовки фахівців для участі в миротворчих операціях та заходах у рамках Програми ПЗМ, а також координація дій Збройних Сил, військових округів, управлінь центрального апарату у виконанні відповідних заходів. Планується створити постійно діючі курси з підготовки військових спостерігачів, офіцерів штабів багатонаціональних миротворчих сил. Більш глибокою формою співпраці України і **НАТО** у сфері миротворчості стало створення спільних з країнами-членами Альянсу миротворчих підрозділів. Такі підрозділи сьогодні репрезентують українсько-польський миротворчий батальйон та українсько-румунсько-угорсько-словацький інженерний батальйон, а також спільне військово-морське з'єднання "за викликом" на Чорному морі. Розширення програми партнерства з **НАТО** викликало потребу в розробці та прийнятті відповідної нормативно-правової бази, а також у створенні спеціальних державних механізмів реалізації ПЗМ та Хартії про особливе партнерство. Основу такої нормативно-правової бази склала Державна програма співробітництва між Україною і **НАТО**. Реалізація Державної програми співробітництва між Україною і **НАТО** до 2001 р. дозволила створити внутрішні умови для виконання основних завдань, визначених Хартією, та надати суттєвого імпульсу співробітництву з Альянсом у політичній і оборонній сферах. Логічним продовженням попередньої програми стала Державна програма співробітництва України з Організацією Північно-атлантичного договору на 2001-2004 рр., яка була затверджена Указом Президента України від 27 січня 2001 р. № 58/2001. В ній визначено сфери, цілі та напрями співробітництва, а також механізм реалізації, координації і контролю за виконанням відповідних заходів. Цілями цієї програми є активніше залучення України у загальноєвропейські процеси безпеки й оборони, досягнення максимально ефективного й результативного співробітництва з **НАТО**, визначення пріоритетів, практичних завдань і термінів виконання індивідуальної програми партнерства. Державна програма покликана сприяти налагодженню тісніших зв'язків між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України, що беруть участь у

співробітництві з **НАТО**. Реалізація цієї Програми покладена на Кабінет Міністрів України, міністерства, інші органи виконавчої влади України. Іншим механізмом реалізації Індивідуальної програми партнерства з **НАТО** в Україні є Державна міжвідомча комісія, яка відповідає за реалізацію політики України щодо **НАТО** на вищому державному рівні. Для забезпечення роботи Державної міжвідомчої комісії з питань співробітництва з **НАТО** створена Міжвідомча робоча група. До неї входять провідні експерти з питань Євroatлантичного співробітництва, які здійснюють моніторинг і аналіз реалізації індивідуальної програми партнерства. Міжвідомча робоча група інформує Голову Державної міжвідомчої комісії про стан її виконання, подає пропозиції з питань співпраці з Альянсом. Для реалізації цілей партнерства, зокрема, реформування Збройних Сил України створено також Спільну робочу групу з питань воєнної реформи (СРГ). Спільна робоча група Україна-**НАТО** з питань воєнної реформи створена як постійно діючий орган спільних консультацій України з Політико-військовим керівним комітетом (ПВКК) **НАТО**. Вона працює під його егідою за участю як постійних членів ПВКК, так і експертів, що залучаються до його роботи. Метою діяльності СРГ є сприяння з боку **НАТО** процесам здійснення в Україні воєнної реформи, реформування і розвитку її Збройних Сил, створення умов для запровадження в Україні механізмів демократичного цивільного контролю за діяльністю Збройних Сил, розвиток співробітництва й інформаційного обміну між Україною і **НАТО** з визначених напрямів. Відповідальність за здійснення заходів співробітництва в рамках Спільної робочої групи Україна-**НАТО** з питань воєнної реформи покладається на Секретаріат Ради національної безпеки і оборони України. Реалізація програми партнерства передбачає направлення підрозділів Збройних Сил України, які задіяні у заходах міжнародного співробітництва в рамках ПЗМ, до інших держав, що, у свою чергу, потребує створення відповідної законодавчої та нормативно-правової бази. Схвалення рішення про направлення підрозділів Збройних Сил України, як відомо, належить до компетенції Верховної Ради України. Відсутність такої бази тривалий час становило досить значну проблему для Міністерства оборони України в організації заходів міжнародного військового співробітництва та участі в

міжнародних операціях з підтримання та зміцнення міжнародної безпеки. Закон України “Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав” визначає не тільки порядок та умови направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав, а й умови їх перебування на території цих держав, принципи формування, організації підготовки зазначених підрозділів, гарантії соціального захисту військового складу і цивільного персоналу та членів їхніх сімей. У Законі зазначається, що підрозділи Збройних Сил України можуть направлятися до інших держав та перебувати на території цих держав лише тимчасово на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України. Оскільки згідно із законом рішення про направлення підрозділів Збройних Сил України приймається Президентом України, то законодавча і нормативно-правова база доповнюється низкою указів Президента України, що стосуються конкретних випадків направлення військових підрозділів до тієї чи іншої країни та участі в тій або іншій операції, а також відповідних постанов Кабінету Міністрів України щодо забезпечення таких контингентів. У контексті розширення **НАТО** Україна перебуває в унікальній геополітичній ситуації. На її західних кордонах розташовані нові члени **НАТО**, на східних кордонах – Росія, позиція якої стосовно розширення **НАТО** відрізняється від позиції держав ЦСЄ. Саме через це багатьма міжнародними документами, зокрема прийнятими в рамках **НАТО**, ЗСЄ та інших європейських структур, Україна визнається “ключовою країною для європейської безпеки”. Разом з тим ситуація безпеки, в якій перебувають усі країни ЦСЄ, характеризується спільністю їхніх оцінок щодо загроз, викликів і основних пріоритетів у цій галузі. Поширення **НАТО** на Схід з метою забезпечення стабільності відповідає основним стратегічним інтересам України, які можна розглянути за такими трьома пунктами.

1. Інтеграція в європейські економічні та політичні структури, а також структури безпеки.
2. Отримання надійних міжнародних гарантій безпеки за допомогою **НАТО**.
3. Нормалізація відносин з Росією шляхом ствердження авторитету України в європейських структурах за підтримки і сприяння **НАТО**.

Сусідство з новими членами **НАТО** на західних кордонах України відкриває нові можливості інтеграції України в європейські структури безпеки. Завдяки Альянсу Україна матиме значно кращі умови для ствердження свого авторитету в Європі. Спільні кордони також сприятимуть тіснішому співробітництву України з **НАТО** та іншими європейськими структурами. Крім того, за такого варіанта розширення **НАТО** буде вкрай зацікавлене у збереженні незалежності України, а відтак змушене надавати значну допомогу, політичну підтримку, сприятиме її приєднанню до політичних та економічних структур. Оскільки при розширенні **НАТО** шляхом забезпечення стабільності пріоритетними стають політичні інтереси, то критеріями вступу до Альянсу будуть: мирне розв'язання конфліктів, відсутність територіальних претензій до своїх сусідів, цивільний контроль над збройними силами, дотримання прав національних меншин та прав людини, демократичний розвиток. Дотримання цих вимог країнами Центральної Європи – претендентами на членство – приведе до зміцнення стабільності і безпеки на західних кордонах України. Щодо гарантій безпеки, то, крім міжнародних гарантій забезпечення територіальної цілісності, суверенітету та недоторканності кордонів, зафіксованих у даному документі, найважливішими для України є підтримка з боку **НАТО** демократичного розвитку та економічного процвітання України, а також право України звертатися до **НАТО** за допомогою та підтримкою на випадок, якщо її політична незалежність та безпека опиняться під загрозою.

Сучасні вимоги, які висував **НАТО** до України, зводяться до трьох основних завдань.

Перше. У співробітництві з **НАТО** віддавати перевагу проектам, які б допомогли Україні фінансувати заходи, пов'язані з співпрацею з **НАТО**, планувати фінансові витрати на перспективу.

Друге. Для України важливо швидше й успішніше проводити воєнну реформу. Практично це означає модернізувати свій воєнний потенціал і підняти професіоналізм Збройних Сил. Це також означає подальше вдосконалення як оборонної доктрини, так і тилового забезпечення та цивільного контролю. Це необхідно зробити для того, щоб домогтися більшої відповідності стандартам **НАТО**.

Третє. Україна повинна здійснювати економічні й політичні реформи, спроможні забезпечити добробут і стабільність, без яких вона не може стати повноцінним і партнером, що заслуговує довіри. Ринкова демократія є ключовим аспектом у справі інтеграції України в Євроатлантичне співтовариство.

З окреслених Хартією напрямів співпраці України і **НАТО** найбільш успішними можна вважати: участь у діяльності політичних структур **НАТО**; співробітництво з **НАТО** в управлінні кризовими ситуаціями; активна участь військових контингентів України в миротворчих операціях **НАТО** під егідою ООН і ОБСЄ.

Національна безпека (National Security) – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, суспільних цінностей від зовнішніх та внутрішніх загроз. У тоталітарній державі **Н.б.** розуміється передусім як безпека правителів держави – як від зовнішніх ворогів, так і від власних громадян. Головна відзнака **Н.б.** в демократичній державі – це пріоритет захисту людини. Доктрина **Н.б.** в Україні повинна забезпечувати захист інтересів індивіда, громадянського суспільства, корпоративного сектору (виробників) і держави. З-поміж цього слід виділяти особисту, суспільну, корпоративну та державну безпеку.

З великої кількості об'єктів захисту в системі **Н.б.**, тими, що потребують захисту протягом найближчих двох десятиліть, визнаються наступні. Держава: безпека кордонів і території, воєнна безпека, екологічна безпека, безпека ядерних об'єктів, безпека газових, нафтових та хімічних трубопроводів, захист від тероризму, безпека інформаційного простору, а також економічна безпека держави.

Суспільство: свобода зборів, свобода слова, свобода щодо організації та діяльності громадських організацій і партій, захист культурних цінностей. Людина та особиста безпека: приватне життя і приватна власність, культура, здоров'я, природа та екологія, свобода віросповідань, свобода у виборі місця проживання та професії, свобода переміщень. Корпорації: захист приватної та корпоративної власності, захист комерційної таємниці, захист інтересів українських корпорацій на міжнародних ринках.

Система **Н.б.** – атрибут влади, а не її інструмент.

Основою нової філософії **Н.б.** є верховенство права та дійові механізми розв'язання конфліктів між інтересами особистості, бізнесу, суспільства та держави. При цьому пріоритетними визнаються інтереси нації і держави. Корпоративні права та корпоративне право в Україні перебувають у зародковому стані і вимагають значного законодавчого розвитку. Докорінних змін вимагає підхід до законодавчого забезпечення функціонування структур у сфері **Н.б.** Нове законодавство повинно регулювати саме порядок функціонування структур, а не власне функції. Так, наприклад, має бути “Закон про поліцію”, а не “Про охорону громадського порядку”. Чітка правова регламентація діяльності структур дасть змогу забезпечити правильну організацію їх діяльності, розмежування повноважень, а отже, – можливість контролю за діяльністю через контроль за результатами діяльності.

Так званий “силовий блок” держави має складатися з чітко розмежованих:

- п системи правоохоронних органів держави;
- п системи державних спецслужб;
- п системи збройних сил держави;
- п системи прогнозування, попередження та реагування на надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру.

Метою реформи має бути:

- п ефективний стратегічний рівень управління силовими відомствами;
- п якісне спеціальне інформаційно-аналітичне забезпечення керівництва держави;
- п цивільне міністерство внутрішніх справ із сучасною поліцією;
- п муніципальний рівень як основний рівень у системі захисту правопорядку;
- п проведення досудового слідства лише в системі судової влади;
- п розподіл функцій технічного збирання оперативної інформації та її застосування;
- п створення дієздатних збройних сил, що відповідають вимогам сучасної, нейтральної держави, що готова взяти участь у миротворчих операціях під егідою ООН.

Національна ідея (National idea) – самоусвідомлення певної етнічної (народної) спільноти одним цілим, що розуміє свій

внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить її предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі. **Н.і.** має забезпечувати найбільш оптимальне тлумачення призначення даної нації в сучасному світі, проте вона не лише визначає стратегію розвитку держави, але й також необхідна для самоідентифікації її громадян. У загальному плані **Н.і.** визначається як духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє.

Н.і. – це рушійна і водночас об'єднуюча сила, що здатна консолидувати українську націю на самореалізацію у перманентно змінюваних умовах та обставинах впродовж певних історичних циклів.

Досліджуючи історичний розвиток України протягом ХХ-ХХІ ст., можна класифікувати національні ідеї на: глобальні (ідеї споживання; конкурентоспроможності; нейтралітету тощо); традиційні (ідеї “свободи, рівності, братства”, “Україна для українців”, “Україна понад усе”, “ідея добробуту”); модернізаційні (“Євро-2012”); авангардистські (“Україна – найкраща країна Європи”). На роль національної претендують як євроінтеграційні, так і стабілізаційні ідеї в Україні.

Національна стратегія (National Strategy) – є найвищим рівнем визначення напряму державної політики, яка підпорядковує собі всі інші рівні формування стратегії та узагальнює національне бачення розвитку, використання і координації всіх інструментів національної сили для досягнення загальних стратегічних цілей. Часто також використовується як синонім до терміна “велика стратегія”.

Неофункціоналізм (Neofunctionalism) – теорія регіональної інтеграції, сформульована наприкінці 1950-х рр. **Н.** є результатом поєднання ліберальної ідеології, історичного контексту (європей-

ський успіх програми Ж.Монне щодо інтегрування окремих секторів економіки) та американської політології. На відміну від інших теорій інтеграції, **Н.** не був суто нормативною теорією, а намагався описати та пояснити процеси регіональної інтеграції на основі емпіричних даних. Інтеграція розглядалась як процес, що його не можна уникнути, а не як бажаний стан справ, що можна запровадити з допомогою політичних та технократичних еліт суспільств залучених держав. Теорія звертає увагу на неочікуваний, а інколи й небажаний наслідок від прийнятих раніше інтеграційних рішень, що й призводить до виникнення феномену функціональних переливів (*spillovers*), які мають тенденцію створювати тиск у бік розширення меж та інтенсивності інтеграції. Функціональні переливи виникають у процесі співпраці та соціальної інтеграції технократів в окремих секторах економіки й поширюються на інші сектори, а також у сферу політики. Теорія підкреслює вирішальне значення в інтеграційних процесах внутрішньої динаміки ЄС, а саме ролі створюваних інституцій ЄС, недержавних акторів та груп інтересів. Проте найсильніші сторони теорії **Н.** також обернулися її найбільшими слабкостями – хоча вона розглядала регіональну інтеграцію як дискретний поступовий процес, її застосування обмежувалось лінійною концепцією розвитку інтеграції не здатною пояснити невдачі інтеграції. Упродовж 1960-х рр. функціоналістський підхід зазнав серйозної критики з боку реалістів та інтерговернменталістів (особливо внаслідок політики “пустих крісел” де Голля), й на початку 1970-х рр. сам Ернст Хаас (Ernst Haas) всупереч попередньому викладеним тезам у книзі “The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces” (1958 р.) визначав цю теорію як застарілу, коли політичні та економічні кризи спричинили до суттєвого інституційного паралічу Спільнот. Незважаючи на слабкі сторони цього підходу, **Н.** зайняв належне йому місце в теоретичному аналізі процесів європейської інтеграції.

Новий курс (New Deal, дослівно – “Нова угода”) – заходи із запровадження централізованого планування і стимулювання економіки США, що провадились адміністрацією президента США Франкліна Делано Рузвельта для подолання Великої депресії в період між 1933 і 1940 р. Професори Колумбійського універси-

тету Р.Молі, Р.Тагвелл та А.Берлі разом з майбутнім президентом були розробниками програми, яку потім назвуть “**Н.к.**”.

Ця програма трималася на трьох китах: відхід від ідеології “саморегульованого ринку” і початок планування капіталістичної економіки; забезпечення мінімальних соціальних гарантій та створення робочих місць для того, щоб уникнути “соціального вибуху”; “політика добросусідства” у міжнародній сфері.

Н.к. знаменував перехід від класичної моделі функціонування ринку до державно-монополістичного капіталізму. Було прийнято пакет законів щодо відновлення промисловості і регулювання сільського господарства, включаючи видачу грошової допомоги за скорочення посівних площ і тваринництва. Передбачалося запровадження в різних галузях кодексів “чесної конкуренції” та інших заходів щодо державного регулювання економіки. Головна мета держави бачилася в соціальному захисті й добробуті людей, а тому особлива увага надавалася розробці нормативних актів, які б гарантували необхідний мінімум існування людей. Робітники отримали право на організацію й укладання колективних договорів, право на страйк. Заборонялося підприємцям порушувати колективні договори та втручатися в діяльність профспілкових організацій. **Н.к.** покінчив з масовим безробіттям і запустив велетенську економічну машину. Президенту США Рузвельту вдалося реформувати капіталістичну систему, не зруйнувавши її фундаменту. Через певний час аналогічну реформу комуністичної системи на основі “рецептів капіталізму” здійснив Ден Сяопін у Китаї.

Новий європейський порядок (New European order) – проект масштабної глобальної реорганізації, до якої перманентно апелюють у теорії питання провідні фахівці у сфері геополітики й геоekonomіки. Стикнувшись із загрозою найважчої після 30-х рр. економічної та фінансової кризи в усьому світі, західні промислово розвинуті країни, які в минулому панували на світовій економічній сцені, виявилися неспроможними знайти ефективний вихід із ситуації. Ситуація ускладнюється викликами мусульманського світу, які можна визначити стратегічною тенденцією в найближчі десятиріччя (зростання кількості населення, міграція, локальні етнічні війни, тероризм).

Протистояння трьох геоелекономічних центрів, одним з яких є ЄС, сучасна модель зовнішньої політики України спрямована на пошук іманентного їй місця на “європейській шахівниці”. До останнього часу ця модель рухалася по двох взаємопов’язаних шляхах, а саме: інтеграція до європейських і євроатлантичних структур та інституцій; співробітництво з державами ЦСЄ, участь у регіональних (субрегіональних) організаціях і форумах.

Щоб утвердитися як європейська держава, Україні потрібно зміцнити зв’язки з державами Центральної Європи та її регіональними організаціями. На жаль, цей процес відбувається досить повільно, оскільки офіційні діячі цих країн здебільшого продовжують заперечувати належність України до центрально-європейських держав як з культурної, так і політичної точок зору. Вони побоюються, що членство України може зруйнувати згуртованість об’єднань та привнести небажані ускладнення у відносини з РФ. До того ж українська економіка менш розвинена, ніж у країнах Центральної Європи. Разом з тим транскордонне співробітництво зберігає значний потенціал для України, яка має спільний кордон із членами ЄС. Оскільки одразу інтегрувати всю територію України до ЄС з відомих причин неможливо, поступова євроінтеграція її окремих регіонів вбачається ефективнішим інструментом цього процесу. Це також дасть змогу зняти частину протиріч у розумінні громадянами України зовнішньополітичних пріоритетів держави. У цьому контексті функцію “інтегратора” України до Європи мають виконувати західноукраїнські області, а “полігонами” для інтеграційних дій можуть уже сьогодні бути існуючі регіони (“Карпатський”, “Верхній Прут”, “Буг”, “Нижній Дунай”). У всякому разі ні сусідні з Україною держави, ні сама Україна не зацікавлені в тому, щоб майбутній східний кордон ЄС (водночас і західний кордон України) поділив Європу на дві частини. Україна має шанс через розвиток транскордонної співпраці реалізувати пріоритетний напрям зовнішньої політики. Так чи інакше всі питання взаємин України в рамках ЦСЄ слід розглядати через призму розширення ЄС на Схід.

Особливість української ситуації в регіоні ЦСЄ полягає ще в особливостях історичного розвитку України. Європейськими можна назвати території, які належать до Європи. На це може більш-менш аргументовано претендувати Західна Україна. Хоч

як це парадоксально, наші західні сусіди зацікавлені більше в самому інтеграційному процесі, ніж у завершеній інтеграції. На тлі економічної інертності України державам Європи живеться краще і спокійніше, оскільки їм пробачають навіть помилки, на які Україна не має права. Водночас повна інтеграція нашої держави до ЄС спричинила б для інших країн ЦСЄ нові проблеми, наприклад фактор дешевшої робочої сили з України на легальному рівні. Цікавою є зміна тональності у висловлюваннях європейських політиків стосовно розширення ЄС у нових умовах, що склалися.

Для вирівнювання української ситуації в Європі необхідно дотримуватися таких політичних передумов:

1. Українська дипломатія повинна демонструвати свою готовність та спроможність до боротьби з тероризмом в інтересах України, а значить і всієї Європи.
2. Україна має виявляти більше самостійності у власних діях, формувати незалежний та вигідний власний алгоритм вступу, пам'ятаючи, що Захід не поважає інтереси чужих сателітів.
3. Беручи до уваги той факт, що в структурах ЄС ще тривалий час будуть розроблятися, узгоджуватися та порушуватися регламентні повноваження і принципи функціонування, Україна має зважено враховувати його особливості у своїй поступовій адаптації, не втрачаючи при цьому своїх власних традиційних цінностей.
4. Видається недоцільним надавати очевидні переваги якомусь одному векторові української політики, чи то у напрямі США, чи то орієнтовно на ЄС.
5. Виходячи з національних інтересів України всім компетентним офіційним органам та громадським організаціям необхідно зосередитися на вирішенні проблем інтеграції українців в Україну.

Законодавчі, економічні та екологічні передумови.

1. Україна повинна адаптувати власне технічне законодавство до норм ЄС і провести переговори про взаємне визнання результатів сертифікаційних та адаптивних процедур ЄС і України.
2. У зв'язку з тим, що після розширення ЄС припинилася дія угод про вільну торгівлю між Україною та Балтією, нашій державі доцільно було б прискорити процес створення зони вільної торгівлі з ЄС.

3. Варто постійно проводити переговори з країнами ЄС щодо заходів, які б зупинили падіння обсягів перевезень і прикордонних транспортних потоків, сприяли ефективнішому використанню існуючих і створенню нових транспортних магістралей.

4. Враховуючи суттєву зорієнтованість господарства України на аграрний сектор, доцільно намагатися адаптувати наше сільськогосподарське виробництво до європейських стандартів, орієнтуючись при цьому на відповідне положення Європейської комісії, яке перебуває на стадії доопрацювання.

5. Виходячи з того, що вагомим гальмуючим фактором входу України до ЄС є її екологічні негаразди, насамперед чорнобильська катастрофа, Україні слід демонструвати своє особливе піклування про навколишнє середовище, створювати оптимальні автономні системи екологічного захисту в прикордонних регіонах, не допускати на свою територію забруднених (токсичних, радіаційних) продуктів, товарів, відходів тощо.

У цілому поширення Європейського Союзу на Схід збільшує зону стабільності та безпеки на континенті, об'єктивно змінює вплив європейської спільноти на Україну, робить співробітництво з наступними членами ЄС більш контрольованим та взаємовигідним.

О

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) – міжнародна організація із штаб-квартирою в Парижі, яка була заснована в 1961 р. На сьогодні об'єднує уряди 30 країн, що сповідують принципи демократії та ринкової економіки для: сприяння довготривалому економічному зростанню і зростанню зайнятості; підвищення життєвих стандартів; підтримання фінансової стабільності; допомоги економічному розвитку інших країн; розширення міжнародної торгівлі. Крім збирання статистичних даних, моніторингу та аналізу соціально-економічного розвитку, регулярних досліджень у галузі міжнародної торгівлі, навколишнього середовища, галузей економіки, технологій та оподаткування організація також є форумом для урядів членів-учасників щодо обміну досвідом, пошуку вирішень спільних проблем, координації внутрішньої та зовнішньої політики.

Організація Ісламська Конференція (ОІК), The Organisation of the Islamic Conference (OIC) – утворення, що розгорнуло свою діяльність, наслідком якої стала реалізація на практиці ідей та традицій панісламізму. Панісламізм як релігійно-політична ідеологія, в основі якої лежать уявлення про єдність та солідарність усіх членів мусульманської громади незалежно від їх державної, расової, національної або соціальної належності, виник у другій половині ХІХ ст. і пов'язаний із діяльністю Саїда Джамаль ад-Діна аль-Афгані, який сформулював ідеї релігійно-політичного союзу мусульманських народів. Тривалий час головним гаслом концепції панісламізму було об'єднання всіх мусульман у межах єдиної теократичної держави. Активним прихильником ідеї об'єднання на міждержавній основі мусульманських країн виступала Саудівська Аравія, на території якої

розташовані головні мусульманські святині і яка вбачала в реалізації цієї ідеї реальний шлях до свого утвердження на міжнародній арені як регіонального центру сили. У березні 1956 р. Саудівська Аравія досягла угоди з Єгиптом та Пакистаном про створення Ісламського конгресу, який проте не став дієздатним міждержавним утворенням.

У 1957 р. Саудівська Аравія висунула пропозицію про створення ісламського пакту, до складу якого ввійшли б країни Близького Сходу та Північної Африки, Туреччина, Іран та Пакистан і який би мав на меті забезпечення зближення мусульманських країн та набуття якості своєрідної протипаги союзу Великої Британії, Франції та Ізраїлю, що виник у період троїстої агресії 1956 р. проти Єгипту. На розвиток цієї ідеї Пакистан запропонував укласти “об’єднаний всесвітній ісламський пакт”. Однак вищезгадані пропозиції не знайшли широкої підтримки серед мусульманських країн.

У 1965 р. король Саудівської Аравії Фейсал під час свого офіційного візиту до Ірану висунув нову ідею: скликати конференцію глав держав та урядів мусульманських країн. Саудівську ініціативу підтримали лише Йорданія та Іран. Така стримана реакція на пропозицію Ер-Ріаду значною мірою була спричинена негативною позицією лідера арабського світу – насерівського Єгипту – щодо проектів створення ісламського пакту або ісламської конференції як таких, що суперечать ідеям арабської єдності.

Поразка арабів у шестиденній війні з Ізраїлем докорінно змінила як ситуацію на Близькому Сході у цілому, так і співвідношення сил у самому арабському світі, суттєво послабивши позиції прихильників концепції панарабізму – Єгипту та Сирії, об’єктивно сприяло втіленню в життя панісламістських ідей, які активно пропагувалися Саудівською Аравією.

Новим моментом близькосхідних реалій після арабо-ізраїльської війни 1967 р. стала ізраїльська окупація Східного Єрусалиму, де розташовані мусульманські святині, та курс офіційного Тель-Авіву на його анексію (відоме рішення ізраїльського кнесету про об’єднання обох частин міста та поширення на всю територію Єрусалиму юрисдикції Ізраїлю). Проблема Єрусалиму, з одного боку, стала однією із найбільш гострих та складних у всьому комплексі арабо-ізраїльських відносин, а з друго-

го – вийшла за межі цього протистояння, оскільки стосувалася емоційних та релігійних почуттів мільйонів мусульман світу. Саме питання Єрусалиму стало каталізатором процесу організаційного становлення руху ісламської солідарності на міжурядовому рівні. Ініціатором розгортання процесу міжнародної ісламської солідарності знову стала Саудівська Аравія, король якої закликав мусульманські країни до джихаду проти Ізраїлю. Ер-Ріаду вдалося надати політико-ідеологічним ідеям панісламізму більшої привабливості для арабських країн шляхом тісної ув'язки проекту ісламського пакту із завданнями боротьби за ліквідацію результатів наслідків війни 1967 р. За умов поширення ісламських настроїв в арабському суспільстві (наслідки поразки у війні з Ізраїлем) та негативної суспільної та політичної реакції в мусульманському світі на факт окупації Ізраїлем арабських земель ідея скликання міжнародної ісламської конференції на вищому рівні була підтримана більшістю арабських країн (за винятком Сирії та Іраку). Відповідно до рішень Ради Ліги арабських держав (зустріч на рівні міністрів закордонних справ) на короля Марокко Хасана II були покладені функції підготовки такого форуму. Хасан II направив керівникам 35 держав запрошення взяти участь у зустрічі мусульманських країн. Перша в історії конференція мусульманських країн на вищому рівні відкрилася 22 вересня 1969 р. у Рабаті (Марокко); в її роботі взяли участь представники 25 держав. Учасники рабатського форуму прийняли рішення про створення постійно діючої **ОІК**, структурне оформлення якої відбулося лише в лютому 1972 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів організації у Джидді, коли і було прийнято Статут **ОІК**. На сьогодні **ОІК** нараховує 57 членів.

II

Панрегіоналізм (Panregionalism) – геополітична модель світу, що побудована на основі концепції “Великих просторів”. Як відомо, у післявоєнні роки в політичному житті Веймарської республіки поступово поширювалася ідея про “перенаселеність” Німеччини. Чималий внесок у її обґрунтування зробили й німецькі вчені-геополітики. К.Гаусхофер у зв’язку з цим так трактував “теорію життєвого простору”: “Якщо у нас на 1 кв. км бідної північно-альпійської площі туляться і здобувають собі їжу 130 осіб, а у всіх багатих країнах колоніями на такій самій площі здобувають собі засоби до існування лише 7, 9, 15, 23, 25 осіб, притому на більш родючих землях, то сам Бог виправдовує прагнення німців до справедливого розширення “життєвого простору”. На його думку, саме щільність населення є одним із найважливіших факторів у психологічній підготовці населення до Другої світової війни.

Після Першої світової війни Німеччина втратила всі свої колонії і це спонукало К.Гаусхофера до визначення місця і ролі Німеччини у світі. У результаті наукових пошуків у 1920-1940-ві рр. виник термін “**П.**” як інтерпретація поняття про глобальні економічні регіони. Панрегіони К.Гаусхофера були більше ніж просто економічні блоки. Вони були засновані на “панідії”, яка забезпечувала ідеологічний базис для розвитку регіону. К.Гаусхофер писав, що у другій половині ХХ ст. геополітичні структури, що розвиваються по меридіональних напрямках (США – Латинська Америка; Європа – Африка; Японія – Океанія; “стратегія теплих морів” – СРСР), зміняться в бік глобального поневолення США всієї планети. Звідси випливало прагнення автора поділити світ заздалегідь. Кожен панрегіон складався в його інтерпретації з ядра і периферії: пан-Америка з ядром в США, Євро-Африка з ядром в Німеччині і пан-Азія з ядром в Японії. У подальшому модель була доповнена пан-Росією зі сферою впливу в Ірані, Афганістані і на Індостані.

“Південний потік” (South Stream) – російсько-італійський проект газопроводу, який має пройти дном Чорного моря з Новоросійська в болгарський порт Варна і далі через Балканський півострів в Італію й Австрію. Підводний відрізок газопроводу буде мати довжину 900 км. Перший рамковий меморандум про проектування й будівництво **“П.п.”** було підписано 23 червня 2007 р. російським енергетичним концерном “Газпром” і італійським нафтогазовим концерном Ені. Пропускна здатність нового газопроводу має становити 63 млрд м³ на рік. **“П.п.”** створюється для диверсифікованості поставок російського природного газу в Європу й зниження залежності постачальників і покупців від країн-транзитерів, зокрема від України й Туреччини. **“П.п.”** вважається конкурентним проектом газопроводу “Набукко” в обхід Росії, від участі в якому “Газпром”, очевидно, відмовиться. **“П.п.”** існує тільки в політичних деклараціях і щодо маршрутів прокладання обох гілок **“П.п.”** поки немає визначеності. Передбачуваний на сьогодні орієнтовний маршрут проходить через економічні води України і Туреччини, і проектній компанії у разі ухвалення рішення про реалізацію проекту доведеться отримати дозвіл Києва. Втім, заборонити будівництво згідно з нормами міжнародного морського права посилаючись тільки на можливі екологічні проблеми буде складно. Довести їх ймовірність українським властям буде складно, враховуючи наявність прецеденту успішного функціонування труби через Чорне море – “Блакитного потоку”. Щодо наземного маршруту, південно-західну гілку планується прокласти через Грецію, звідки вона пройде через Іонічне море до Італії. Північно-західна гілка за планом мала пройти до Італії з відгалуженням до Австрії. Як транзитні країни спочатку розглядалися Румунія, Угорщина і Словенія. Альтернативні маршрути можуть пройти через Сербію і Хорватію. В результаті операції між Газпромом і Сербією, в рамках якої Сербія приєдналася до проекту, а “Газпром” заручився 50%-ми сербської ділянки **“П.п.”**, найімовірнішим став другий варіант маршруту. Велика частина морської ділянки проходитиме економічною зоною України, частина маршруту пройде економічною зоною Румунії. 10 березня 2009 р. “Газпром” і MFB підписали Базову угоду про співпрацю з будівництва газопроводу і транзиту природного газу через територію Угорської Республіки в рамках проекту **“П.п.”**. Документ встановлює принципи співпраці

сторін на передінвестиційній і подальших стадіях проекту, а також визначає умови, порядок створення і механізми діяльності СПК.

Від введення в дію **“П.п.”** Україна безпосередньо постраждає. До того часу шлях транспортування газу територією України буде потрібен **“Газпрому”**, аби забезпечити поставки палива в Словаччину, Чехію, Австрію та далі на південний захід Європи.

“Північний потік” (Nord Stream; попередня назва: Північно-Європейський газопровід, ПЄГ) – газопровід, який планується збудувати від Росії до Німеччини. Термін **“П.п.”** часто вживається відносно частини цього газопроводу між Виборгом та Грайфсвальдом. За задумом його творців, магістральний газопровід **“П.п.”** через Балтійське море має з’єднати Росію і Євросоюз та стати важливим фактором енергобезпеки Європи. Газопровід безпосередньо пройде по території Росії, Швеції, Данії і Німеччини. Його довжина становитиме близько 1,2 тис. км, початок введення в дію заплановано на першу половину 2010 р. Проектна потужність **“П.п.”** становитиме 55 млрд м³. Введення в експлуатацію першої нитки газопроводу пропускною спроможністю 27,5 млрд м³ газу на рік намічено на 2011 р., початок будівництва – на першу половину 2010 р.

Сумарні інвестиції в проект морської частини ПЄГ становитимуть понад 5 млрд євро. На цей момент проводяться додаткові дослідження усієї траси газопроводу і країни-учасниці обмінюються інформацією про проект. Прокладений по дну Балтійського моря газопровід **“П.п.”** уперше забезпечить прями постачання російського природного газу в Західну Європу.

Незважаючи на гео економічну актуальність проекту, існує безліч технічних перешкод, застережень ряду балтійських держав, пов’язаних як з екологічними проблемами, так і з проблемами енергетичного шантажу з боку Росії. Все це та дипломатичні колізії разом взяті можуть загальмувати цей процес до 2014-го чи навіть 2015 р. З точки зору Києва, ця гра на затягування має величезне значення. Росія, яка матиме проблеми з **“П.п.”**, швидше за все не буде в змозі одночасно просувати великий проект **“Південний потік”** – газопровід, який має бути готовий у 2015 р. А саме цей проект, а не **“П.п.”** найбільше вдарить по енергетичній безпеці України.

Північноамериканська угода вільної торгівлі (НАФТА), North American Free Trade Agreement (NAFTA) – тристоронній торгівельний блок за участю США, Канади та Мексики. **НАФТА** доповнена двома додатковими організаціями – Північноамериканською угодою щодо співпраці у галузі довкілля (North American Agreement on Environmental Cooperation – NAAEC) та Північноамериканською угодою щодо співпраці в галузі робочої сили (The North American Agreement on Labor Cooperation – NAALC). Угоди вступили в дію 1 січня 1994 р. Станом на 2007 р. з огляду на комбінований паритет купівельної спроможності ВВП його членів блок займав перше місце у світі.

План Маршалла (Marshall Plan) – план, розроблений урядом США для відбудови Європи, створення міцного фундаменту для формування дружніх відносин між країнами континенту та запобігання поширенню там ідей комунізму після Другої світової війни. Ініціатива названа ім'ям Держсекретаря США Джорджа К.Маршалла (1880-1959), який представив план на міжурядовій зустрічі з питань реконструкції Європи, що відбулася в Парижі 12-15 липня 1947 р. На конференції шістнадцятьма державами (Англія, Франція, Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Швейцарія, Швеція) було прийнято пропозицію США і утворено Організацію європейського економічного співробітництва. **П.М.** був також запропонований СРСР та його союзникам, але вони відмовились взяти в ньому участь, побоюючись дипломатичного, політичного тиску з боку США, пов'язаного з наданням допомоги. План проіснував 4 роки. За період 1948-1951 рр. США виділили згідно з планом близько 17 млрд дол. США, які було надано у формі економічної та технічної допомоги для відбудови європейських країн, які об'єднались в Організацію європейської економічної співпраці. 60% допомоги отримали Велика Британія, Франція, Італія і ФРН. Контроль за реалізацією **П.М.** здійснювала спеціально створена Адміністрація економічного співробітництва, яка очолювалася впливовими фінансистами й політичними діячами США. У жовтні 1951 р. **П.М.** припинив своє існування й був замінений програмою військової допомоги США своїм союзникам по НАТО. Адміністрація економічного співробітництва була перетворена в Агентство взаємної безпеки, голов-

ним завданням якого були поставки зброї європейським союзникам США.

Поппер Карл Раймунд (Karl Raimund Popper, 1902-1994) – британський філософ австрійського походження. Народився у Відні 28 липня 1902 р. у сім'ї провідного юриста. З 1918 р. вивчав у Віденському університеті математику і теоретичну фізику. У Віденській консерваторії вивчав композицію. З 1921 по 1924 рр. – освоював професію червонодеревника. Працював волонтером у дитячих клініках А.Адлера. Після закінчення університету **П.** викладав до 1937 р. математику у гімназії. Передбачаючи наслідки аншлюсу Австрії, погодився стати викладачем філософії в Кентербері-коледжі в Крайстчочі (Нова Зеландія), де й залишався наступних дев'ять років. Саме в цей час було написано книгу, що містила критику державних, національних позицій у розвитку суспільства (“Відкрите суспільство і його вороги (The Open Society and Its Enemies, 1945). У цій роботі було піддано критичному аналізу основні методологічні мотиви розвитку суспільства, що були закладені в працях Платона, Гегеля, Фіхте, Маркса. У 1946 р. він прийняв пропозицію Лондонської школи економіки і переїхав на Британські острови. **П.** був призначений професором школи в 1949 р., а в 1965 р. – посвячений у рицарі. Помер в Кройдоні (Англія) 17 вересня 1994 р.

П. вважається автором і представником школи “критичного раціоналізму” – спроби конструктивного теоретичного подолання логічного позитивізму. Головною метою філософії бачив вивчення зростання наукового знання, особливо наукової космології. Остання являє собою проблему пізнання світу, включаючи нас самих (і наше знання) як частин цього світу. На думку **П.**, не існує особливого методу філософії – є метод будь-якої раціональної дискусії з чіткою постановкою питань і критичним аналізом пропонованих рішень. Запропонував принцип фальсифікації (принципової спростованості будь-якого твердження) на противагу принципу верифікації. Стверджував органічну єдність теоретичного й емпіричного рівнів організації знання, а також гіпотетичний характер і схильність до помилок (принцип “фалібілізму”) будь-якої науки. Відокремлення наукового знання від ненаукового, науки від “метафізики” (або проблему “демаркації”) позначав як істотно значущу

на протипагу орієнтаціям на розробку критеріїв значення. Зростання наукового знання (у рамках якого особлива увага повинна була приділятися, за **П.**, проблемам і шляхам їх вирішення) **П.** тлумачив як окремий випадок загальних процесів суспільних змін. Історія наукового пізнання – це історія сміливих припущень і їх перманентних спростувань. Отже, можна зробити висновки, що суспільним ідеалом **П.** є “відкрите суспільство” – суспільство влади розуму, свободи, рівності, справедливості. “Відкрите суспільство”, на думку **П.**, базується, насамперед, на інструментальній раціональності, десакралізації соціальних і політичних норм і процедур, можливості зміни соціального статусу його членів. Основу такого суспільства складає приватна власність; недоторканність власності є першим і головним правилом його організації й самоорганізації. Такою самою опорною нормою цього суспільства є демократичні свободи особистості.

Поправка Джексона-Веніка (Jackson-Vanik amendment) – поправка 1974 р. конгресменів-демократів Генрі Джексона і Чарльза Веніка до Закону про торгівлю США, що обмежувала торгівлю з країнами соціалістичного блоку, які перешкоджали еміграції євреїв у Ізраїль. **П.Д.-В.** заборонялося надавати режим найбільшого сприяння в торгівлі, надавати державні кредити й кредитні гарантії країнам, що порушують або серйозно обмежують права своїх громадян на еміграцію. Поправкою також передбачалося застосування дискримінаційних тарифів і зборів щодо товарів, які ввозилися в США з країн із неринковою економікою. Формально ця норма була введена через обмеження на еміграцію радянських громадян, як правило, єврейської національності, однак діяла вона і стосовно інших країн – Китаю, В’єтнаму, Албанії. З розвалом СРСР ця норма не була ліквідована і діяла щодо України аж до 2005 р. Як не дивно, але **П.Д.-В.** не поширювалася на окремі країни, де постійно порушуються права людини. У цілому **П.Д.-В.** не можна розглядати як окремо взятий факт історичного розвитку зовнішньої політики США. Це одна із ланок експансіонізму поряд з доктриною Монро.

Посилена європейська політика сусідства (Enhanced European Neighbourhood Policy) – термін, який був уведений у вжиток у

Повідомленні Європейської комісії до Ради та Парламенту “Про зміцнення політики сусідства” від 4 грудня 2006 р. Відповідно до пропозицій Комісії, чим більшого прогресу досягає країна-партнер на шляху запровадження реформ у рамках Політики сусідства, тим глибшою може стати її співробітництво з ЄС, а також вона може розраховувати на більшу підтримку з боку ЄС. **П.с.п.с.** передбачає ретельний перегляд візових процедур для спрощення законного подорожування громадян з країн-сусідів до ЄС (та навпаки); посилені форми багатостороннього та двостороннього діалогів з країнами ЄПС у ключових сферах – можливість створення додаткових багатосторонніх угод у галузі енергетики та транспорту та підсилення існуючих; роботу щодо поширення транспортних та енергетичних мереж ЄС до країн-сусідів, а також досягнення їх інтероперабельності; участь країн-партнерів у відповідних агентствах та програмах Спільноти; посилену регіональну співпрацю; створення Інвестиційного фонду сусідства (Neighbourhood Investment Fund).

Протекціонізм (з лат. protectio; protection, англ. – захист, покровительство) – економічна політика держави, спрямована на обмеження чужорідного елемента в структурі національних інтересів. В економічній теорії одним із головних аргументів **П.** є критика теорії зовнішньої торгівлі з позицій захисту національного добробуту, що впливає безпосередньо з аналізу вигравів і втрат. Вигода від застосування експортного й імпортного мита може бути протиставлена виробничим і споживчим втратам, які виникають від викривлення мотивів поведінки виробників і споживачів. Однак можливий і такий випадок, коли вигода від поліпшення умов торгівлі після введення зовнішньоторговельних податків перевищить втрати від неї. Головна передумова поліпшення умов торгівлі внаслідок введення мита – це наявність у країні ринкової влади, тобто здатності одного або групи продавців (покупців) у країні впливати на ціни експорту і/або ціни імпорту. Однак обмеження, пов’язане з наявністю в країні ринкової влади в торгівлі товарами, на практиці найчастіше зводить нанівець цей аргумент проти вільної торгівлі. Багато країн, що розвиваються, недостатньою мірою здатні впливати як на ціни свого експорту, так і на ціни імпорту. У випадку країн із розвинутою економікою виникає загроза використання монопольного становища країни, що дає змогу от-

римувати зиск за чужий рахунок. На практиці подібний аргумент, пов'язаний з умовами торгівлі, може слугувати теоретичним посиланням для виправдання торговельної політики уряду. Крім цього, критика свободи торгівлі ґрунтується на тому, що поняття виграшу для виробника і виграшу для споживача, які використовуються в теоретичній моделі free trade (особливо виграш для виробника), не дають змоги коректно визначити розміри виграшів і втрат. Серед причин цього – недосконалість ринків праці та капіталу, що не надають ресурсам можливості швидкого перетікання до галузей, які приносять найбільшу віддачу і стримують перетікання технологій із нових галузей або тих, що динамічно розвиваються. Такі явища називаються дефектами внутрішнього ринкового регулювання і демонструють, як ринок того або іншого фактора недостатньо добре виконує свою функцію. Так, виробництво деякого товару приносить певні знання і досвід, що слугують національній економіці в цілому, але вони не можуть бути закріплені у власності фірмами-виробниками, які не враховують цих моментів при ухваленні рішення щодо обсягів виробництва. У цьому випадку має місце гранична суспільна вигода від додаткового виробництва, яку не можливо виміряти через виграш для виробника. Така гранична суспільна вигода може служити виправданням для використання мита й інших інструментів митної політики. У більшості країн світу проводиться державна політика культурного протекціонізму, спрямованого на захист національної мови, звичаїв, культурно-історичного надбання.

Р

Раймленд (Rimland) – внутрішній або “континентальний півмісяць”, “берегова зона”, простір інтенсивного культурного розвитку, зона зіткнення перших двох принципів: “таласократії” і “телулократії”.

Районування (Zoning; Zonation; Regionalisation) – розділення територій за певними ознаками. Геоекономічне **Р.** – це поділ території або ж акваторії на частини (райони), що різняться між собою і в чомусь однорідні. Ознаки, за якими поділяються райони, різняться за характером, широтою охоплення ознак, за цілями **Р.** На початку дослідження території часто проводиться її попереднє **Р.**, що дає змогу правильно вибудувати вертикальні і горизонтальні зв’язки. Основою формування геоекономічних районів є міждержавний територіальний поділ праці, що зумовлює виробничу спеціалізацію окремих територій і розвиток міжрайонної кооперації. Об’єктивними умовами виділення і розвитку геоекономічних районів виступають наявні природні ресурси, особливості економіко-географічного положення території, чисельність населення, виробничий потенціал, рівень господарського освоєння території, стан виробничої та соціальної інфраструктури.

Реверс (Reverse) – зміна напрямку руху робочих частин механізму на зворотний. У широкий обіг цей термін ввійшов у зв’язку з використанням трубопроводу “Одеса-Броди” для перекачування нафти у зворотному напрямку “Броди-Одеса”. На прикладі реверсного руху Україна демонструє зарубіжним партнерам, у якому напрямку вона наразі розвивається і які геополітичні і геоекономічні принципи сповідує. Реверсний режим означає, що країна перебуває під впливом північного сусіда і не є цікавим об’єктом для багатьох зарубіжних компаній.

Регіоналізація (Regionalization) – процес перерозподілу владних компетенцій, передачі функцій від центрального на регіональний рівень, поява та розвиток нових інституційних форм, що відповідають новій ролі регіонів у процесі прийняття рішень на національному та наднаціональному рівнях.

У ХХІ ст. разом з процесом глобалізації відбувається процес **Р.**, причому це стає характерним не тільки для держав із федеративною формою устрою, але й для унітарних держав, для цілих континентів і частин світу. Природний перебіг процесу **Р.** в Європейському Союзі привів до вироблення концепції “Європи регіонів”, що відображає зростаюче значення регіонів і має на меті визначити їх місце в ЄС. Були створені такі організації, як Асамблея європейських регіонів, а також Комітет регіонів. У сучасному європейському контексті також простежується тенденція до співпраці країн на регіональному рівні за допомогою членства в регіональних організаціях. Головна мета: здійснення багатосторонньої взаємодії для розв’язання актуальних проблем, а також для обміну досвідом у всіх напрямках розвитку: економічному, соціальному, політичному, культурному тощо. Що стосується безпосередньої участі регіонів у справах і формуванні політики ЄС, то останні кілька десятиліть регіони прагнуть просувати себе і свої інтереси всередині європейського простору, наприклад, за допомогою відкриття своїх офісів у Брюсселі.

У другій половині 80-х рр. Європейський Союз розпочав роботу ініціативи INTERREG з метою розвитку міжрегіонального співробітництва та стимулювання повноцінної участі прикордонних регіонів в економіці Європи. Програма успішно розвивається і на цей час працює вже четверте покоління ініціативи INTERREG IV. Створення субрегіональних організацій – приклад прикордонного співробітництва, яке не тільки приносить економічні вигоди, а й створює клімат довіри, сприяючи пошуку конструктивних рішень щодо подолання кризових ситуацій, а також щодо реалізації спільних проєктів, спрямованих на досягнення добробуту залучених до процесу держав та їх регіонів. Крім того, поступово до регіонів переходить роль акторів міжнародних відносин, зокрема за допомогою укладання рамкових міжнародних договорів про співробітництво. З’являється таке поняття, як міжнародний маркетинг регіону, тобто ство-

рення іміджу регіону, інвестиційно привабливого клімату, а також орієнтація на потреби цільових груп покупців послуг території. **Р.** в гео економічному сенсі – підхід сьогоднішніх глобалістів – це **Р.** через інфраструктуру управління, яка надбудовується над державними інститутами. Тут потрібно розрізняти зони, охоплені тією чи іншою інфраструктурою, і зони поза нею. В гео економічному фокусі регіони перестають бути просторовими, не мають більше однозначного співвіднесення з поділом світу на країни. З розвитком фінансової, транспортної, комунікаційної та інших інфраструктур світ стає мережевим. У цьому сенсі можна говорити про вузли інфраструктури, наприклад, міста та локуси (наприклад зони охоплення залізницею, покриття мобільним зв'язком, зони дії тієї чи іншої банківської мережі). З розвитком інфраструктур та зростанням їх вирішальної ролі у світі відбувається поширення технологій через проникнення інфраструктур з боку найрозвиненіших країн світу.

Регіоналізм (Regionalism; лат. Regio – область) – політично загострене прагнення окремих областей, регіонів відігравати значно важливішу роль в економічному і культурному житті країни, ніж це було досі; різні форми соціально-культурної та політичної самоідентифікації територіальних спільнот, які виявляють себе в ідеях, настроях, діях, намірах, спрямованих на збереження самобутності регіону чи підвищення його статусу в системі держав-націй. Будучи похідним від поняття “регіон”, **Р.** може бути пов'язаний, по-перше, з різними за своїм походженням і характером етнічними спільнотами, що сформувалися у складі багатонаціональної держави, або різними субетнічними групами, які зберегли свою специфіку в результаті незавершеної етнічної консолідації, по-друге, наявністю внутрішньодержавних територіальних спільнот, специфічні риси яких сформувалися в результаті освоєння певного природно-географічного середовища та відповідного йому господарського устрою, спеціалізації регіону в рамках національної системи розподілу праці, а також особливостей соціальної структури, місцевих проявів єдиної національної культури тощо. Від **Р.** відрізняють поняття регіоналізації як зовнішнього процесу регіонального будівництва, що здійснюється центральними органами влади й управління. **Р.** виник у середині XIX ст., але набув особливого

поширення у другій половині ХХ ст. Саме тоді з'явився т.зв. конституційний **Р.** – модель політичної та адміністративної децентралізації, для якої характерним є доповнення традиційної адміністративно-територіальної структури унітарної держави виділенням автономного регіонального рівня управління (самоврядування). Конституційний **Р.** припускає, що поділ країни на автарегіоналізм знаходить свій прояв у моделі децентралізованої держави.

Режим найбільшого сприяння (РНС), *Most-favoured-nation principle* (MFN) – один із наріжних принципів торговельних відносин у рамках СОТ, згідно з яким країна-член цієї організації не може встановлювати дискримінаційні умови торгівлі з іншими членами СОТ. Прийняття національних заходів регулювання зовнішньої торгівлі повинне однаковою мірою стосуватись усіх країн-членів СОТ, тобто якщо країна-член надає іншій країні будь-які переваги стосовно будь-якого товару, то вона повинна одразу ж і безумовно надати такі самі переваги аналогічним товарам інших країн. Зобов'язання щодо надання **Рн.с.** стосується тарифів; будь-яких зборів, пов'язаних з імпортом чи експортом; методики застосування тарифів чи інших зборів; правил та формальностей, пов'язаних з операціями імпорту чи експорту; внутрішніх податків і зборів на імпортовані товари та законів, постанов і вимог, що впливають на їх продаж; застосування кількісних обмежень. Винятки, які не повною мірою відображають цей режим, допускаються лише у випадках формування регіональних зон вільної торгівлі чи митних союзів країнами-членами СОТ; з метою запобігання несправедливій торговельній практиці, або надання розвинутими країнами преференційного доступу до своїх ринків країнам, що розвиваються.

Римський клуб (*Club of Rome*) – міжнародна неприбуткова та неурядова організація, що об'єднує науковців, економістів, бізнесменів, чільних службовців міжнародних організацій, колишніх глав держав та керівників урядів з усіх п'яти континентів, які переймаються актуальними проблемами людства – політичними, економічними, соціальними, екологічними, технологічними і культурними та їх аналізом і прогнозуванням у контексті “світової проблематики” (“*world problematique*”).

Р.к. був заснований у 1968 р. за ініціативою видатного італійського економіста і підприємця доктора Ауреліо Печчеї. **Р.к.** формувався як незалежна експертна група для оцінки довгострокових наслідків існуючих проблем та перспектив розвитку людства, а також інтелектуального сприяння діяльності міжнародних організацій і національних урядів. Від початку до нього увійшло близько 30 експертів світового рівня, що представляли 10 країн.

Станом на середину 2007 р. **Р.к.** налічував 79 дійсних членів із 35 країн, а також 36 асоційованих членів (у тому числі один громадянин України – В.Вовк). Крім того, до складу **Р.к.** входить Б.Гаврилишин – український економіст з діаспори. **Р.к.** також має почесних членів, серед яких є чимало видатних державних, політичних і громадських діячів, бізнесменів і науковців. Зокрема, це король Іспанії Хуан Карлос I і королева Софія, королева Нідерландів Беатріче, колишні президенти: СРСР – М.Горбачов, Чехії – В.Гавел, Німеччини – В.Ріхард, Південної Африки – К.Фредерік, Фінляндії – М.Койвісто; колишній голова Комісії Європейського Союзу Ж.Делор і генеральний директор ЮНЕСКО К.Мацуура, колишні прем'єр-міністри низки країн; представники бізнесових кіл та наукового співтовариства (в тому числі президент Національної академії наук України Б.Патон). Крім того, **Р.к.** у відповідь на виклики доби глобалізації має афілійовані до нього національні асоціації, що нині діють у 28 країнах світу з метою популяризації ідей клубу та їхньої адаптації й розвитку на національному рівні. Національні асоціації також покликані робити свій внесок у глобальні дослідження **Р.к.** В Україні діє Українська асоціація **Р.к.**, що, як правило, зайнята популяризацією **Р.к.** та підготовкою аналітичних записок на адресу Кабінету Міністрів України або ж Адміністрації Президента України, в яких обстоюються ліберальні цінності.

Р.к. у своїй діяльності дотримується трьох засадничих принципів:

- п глобальний погляд на комплексні, масштабні світові проблеми, що відображає дедалі зростаючу взаємозалежність країн у рамках єдиної планетарної системи;

- п міждисциплінарний (“холістичний”) підхід та розгляд сукупності актуальних проблем – політичних, економічних, соціаль-

них, екологічних, технологічних, культурних і соціопсихологічних – в їхній взаємодії як частин єдиного цілого;

н розгляд довгострокових наслідків нинішніх проблем, а також політичних рішень і практичних заходів, що є в арсеналі сучасної політики, підхід, який не завжди можуть собі дозволити уряди, що зазвичай реагують переважно на поточні потреби слабопоінформованих виборців.

Публікація в 1972 р. першої, найбільш знаменитої доповіді **Р.к.** *Limits to Growth* (“Межі зростання”) щодо довгострокових наслідків глобальної тенденції зростання населення планети, промислового і сільськогосподарського виробництва, споживання природних ресурсів і забруднення довкілля мала великий суспільно-політичний резонанс у світі й заклала основу сучасної концепції “сталого розвитку”. Доповідь була перекладена більш ніж 30 мовами і видана загальним накладом понад 12 млн примірників.

За майже 40 років своєї діяльності **Р.к.** підготував 33 доповіді з широкого кола питань у контексті світової проблематики та майбутнього людства, більшість з яких отримала серйозний резонанс. Останньою на сьогодні доповіддю **Р.к.** є видана у 2005 р. книга *Limits to Privatization* (“Межі приватизації”).

Рузвельт Франклін Делано (Franklin Delano Roosevelt (1882-1945) – 32-й президент США (1933-1945), демократ. Був губернатором Нью-Йорка (1929-1933). Став президентом під час депресії, розпочав “новий курс” в економіці, реформу соціальних програм, що зробило його дуже популярним серед населення. Після початку Другої світової війни запровадив програму ленд-лізу для підтримки союзників і підготував Атлантичну хартію. Коли США вступили у війну в 1941 р., проводив багато часу в переговорах із главами союзницьких держав.

За освітою юрист, навчався в привілейованій приватній школі в Гортоні, в Гарвардському і Колумбійському університетах. **Р.** рано включився в активну політичну діяльність у лавах Демократичної партії. У 1910 р. був обраний у сенат штату Нью-Йорк. У 1913-1920 рр. – помічник морського міністра в уряді президента Вудро Вільсона, виступав за посилення військово-морської могутності США, що було необхідно для здійснення політики “великого кийка”. У 1920 р. – кандидат на посаду віце-прези-

дента США від Демократичної партії. Зазнав поразки і повернувся до приватної юридичної практики та підприємництва. З серпня 1921 до 1928 р. залишався “в тіні”, не заявляв про себе на громадській або політичній арені, але ставав усе помітнішою фігурою в керівництві Демократичної партії. Коли **Р.** вступив на посаду, США перебували в небувалій кризі. У лютому 1933 р. всій банківській справі загрожував крах, було зафіксовано кілька випадків голодної смерті в країні з надлишком продуктів харчування. Однією зі сфер, куди відразу після вступу на посаду втрутився уряд **Р.**, оголосивши чотириденні банківські канікули (Bank holiday) та ввівши “Надзвичайний закон про банки”, була система грошового і кредитного обігу США. Президент започаткував політику “нового курсу”. Усі заходи в цій галузі слугували трьом цілям: радикальна реформа досить хаотичної банківської справи, нагляд і контроль за торгівлею цінними паперами і, що особливо важливо було на початковій фазі, – створення законних основ для інфляційної політики держави, щоб подолати дефляцію за допомогою нової грошової емісії.

У тогочасних США політику **Р.** доволі часто порівнювали з фашистськими методами управління. “Політику **Р.** можна привести до одного знаменника на базі однієї гіпотези... містер **Р.** прагне йти до фашизму”, – писав американський публіцист І.Ф.Стоун. Період, що почався світовою економічною кризою 1929-1933 рр. і завершився перемогою сил антигітлерівської коаліції, посідає особливе місце в історії. Роль **Р.** та його оточення у визначенні принципів та реалізації соціальної та зовнішньополітичної стратегії, спрямованої на збереження і зміцнення економічних і зовнішньополітичних позицій США, виключно велика. У 1943 р. в Тегерані **Р.**, Й.Сталін і У.Черчилль обговорювали в основному проблему досягнення перемоги над Третім Рейхом, в Ялті ж у 1945 р. приймалися основні рішення про майбутній розділ світу між країнами-переможцями.

Р. завжди залишався прагматичним політиком. Чотири рази переобирався на пост президента країни (що являє собою рекорд в історії США) і обіймав його до самої смерті. З його іменем пов’язана також одна із значних сторінок в історії зовнішньої політики і дипломатії США, зокрема встановлення та нормалізація дипломатичних відносин з Радянським Союзом, участь

США в антигітлерівській коаліції. Велика роль **Р.** у формуванні та втіленні в життя т.зв. “нового курсу” всередині країни, курсу демократичної спрямованості, що відіграло визначну роль у стабілізації економічної та соціальної ситуації в країні в період після глибокої економічної кризи 1929-1934 рр., курсу, що дав змогу уникнути тяжких соціально-політичних потрясінь. **Р.** проявив себе як неординарний, гнучкий політик, який тонко відчуває ситуацію, здатний правильно вгадувати тенденції та своєчасно і точно реагувати на зміну настрою всіх верств суспільства. **Р.** робив усе, щоб зберегти і розвинути існуючий суспільно-економічний лад у країні і зміцнити домінуюче становище США в усьому світі.

С

Санітарний кордон (фр. *cordon sanitaire*) – узагальнена геополітична назва групи лімітрофних держав, створених під егідою Великої Британії і Франції після першого розвалу Російської імперії вздовж європейських кордонів Радянської Росії, що стримували проникнення комуністичних ідей у країни Заходу в 20-30-х рр. ХХ ст. Буквально поняття “**С.к.**” означає один із заходів щодо карантину – карантинну (санітарну) лінію, смугу (зону) відчуження, спеціально створений бар’єр від поширення епідемії заразної хвороби. Концепція “**С.к.**” стала важливим елементом організації Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Г.Кіссінджер у своїй книзі “Дипломатія” відзначав, що завдяки Версалю “Росія була відірвана від Європи революційною драмою і “**С.к.**” малих східноєвропейських держав”.

Міністр закордонних справ РФ С.Лавров відзначав, що нині “доводиться стикатися з тим, що сприймається не інакше, як відтворення **С.к.** на захід від кордонів Росії”.

Певний час Україна розглядалася як одна з ланок санітарного кордону між Росією і Заходом. Заяви керівників західних держав і блоків щодо ненадання допомоги, несприяння у вирішенні спільних проблем, по суті, ставлять хрест на цій ланці. Офіційний представник НАТО Джеймс Аппатурай заявив, що “НАТО не має наміру надавати військову допомогу Україні та допомогу в забезпеченні безпеки”.

Світова організація торгівлі (СОТ), World Trade Organization (WTO) – міжнародна організація, яка формує систему правил світової торгівлі. **СОТ** була заснована у 1995 р. як результат Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів (1986-1994 рр.). Серцевиною **СОТ** є багатосторонні угоди, які стосуються різних сфер міжнародної торгівлі (наприк-

лад Генеральна угода з тарифів і торгівлі (GATT), Генеральна угода з торгівлі послугами (GATS), Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS), Угода щодо інвестиційних заходів, пов'язаних з торгівлею (TRIMS), Угода щодо правил походження товарів тощо). Станом на 1 серпня 2008 р. членами СОТ були 153 країни і ще 29 проводили консультації щодо членства. Вищим керівним органом є Міністерська конференція, що скликається щонайменше раз у два роки. Прийняття рішень – консенсусне. Штаб-квартира СОТ – Женева (Швейцарія). За останні роки значно розширилася сфера діяльності СОТ, яка на сьогодні далеко виходить за рамки власне торговельних відносин. СОТ є потужною і впливовою міжнародною структурою, здатною виконувати функції міжнародного економічного регулювання. Членство у СОТ стало на сьогодні практично обов'язковою умовою для будь-якої країни, що прагне інтегруватися у світове господарство.

Цілі СОТ визначено в преамбулі Марракеської Угоди про утворення СОТ. Основними з них є:

- п підвищення життєвого рівня;
- п забезпечення повної зайнятості;
- п постійне зростання доходів і ефективного попиту;
- п розширення виробництва товарів і послуг та торгівлі ними;
- п оптимальне використання світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку;
- п захист і збереження навколишнього середовища;
- п забезпечення для країн, що розвиваються, і найменш розвинутих країн такої участі в міжнародній торгівлі, яка б відповідала потребам їх економічного розвитку.

Принципи:

Ø Регулювання міжнародної торгівлі в рамках СОТ здійснюється на базі основних правил і принципів, серед яких одним з найважливіших є принцип недискримінації. Він означає, що всі контрактні сторони-члени СОТ зобов'язані надавати одна одній однаково сприятливі умови. Таким чином, жодна країна не повинна робити винятки для іншої або застосовувати щодо неї дискримінаційний підхід.

Ø Режим найбільшого сприяння передбачає надання однакових переваг усім країнам у разі надання певної переваги одній країні. Наприклад, держава-член СОТ надає окремій країні, яка

необов'язково є членом **СОТ**, деякі пільги в торгівлі певною послугою. Зазначена країна повинна згідно з режимом найбільшого сприяння встановити щодо інших держав-членів **СОТ** однаковий пільговий режим.

Ø Національний режим забороняє дискримінацію іноземних товарів та послуг, наприклад, якщо держава субсидіює вітчизняного оферента послуг, тоді право на субсидії повинен також отримати іноземний оферент. Оскільки такі положення стосуються, зокрема, аудіовізуальної продукції, державних університетів, дитячих садків тощо, вони вважаються проблематичними, оскільки викликають примусову комерціалізацію певних сфер економіки.

Ø Принцип взаємності, який на сьогодні особливо стосується України, означає, що країна, яка вступає в **СОТ**, отримає певні переваги, але і бере на себе певні зобов'язання. У зв'язку з цим важливо також зазначити, що жодна країна “де-факто” не може відступити від попередньо взятих на себе зобов'язань у зв'язку з економічними наслідками для неї.

Функції СОТ:

- п управління торговельними угодами **СОТ**;
- п форум для торговельних переговорів;
- п врегулювання торговельних суперечок;
- п нагляд за торговельною політикою країн-членів;
- п технічна допомога й навчання для країн, що розвиваються;
- п співпраця з іншими міжнародними організаціями.

Зі вступом до **СОТ** сподівалися (а не розраховували!), що для України автоматично відчиняться двері в ЄС і вирішиться низка політичних, а не економічних питань. Вважали, що в Україну надійдуть інвестиції. Припускали, що для металургійного комплексу будуть скасовані квоти на експорт української металургійної продукції до ЄС. Лібералізація тарифних обмежень на експорт продукції чорної металургії до країн ЄС внаслідок вступу України до **СОТ** дозволила б збільшити обсяги експорту цієї продукції принаймні на 150-180 млн дол. США, тобто збільшити загальний обсяг експорту продукції чорної металургії до ЄС приблизно на 30%. Негативним наслідком вступу України до **СОТ** для металургійної галузі України виявилось обмеження можливості субсидування виробництва та експорту шляхом надання податкових пільг, списання податкової заборгова-

ності тощо. При вступі України до **СОТ** руйнівного впливу, за оцінками фахівців, зазнають також галузі сільськогосподарського виробництва та галузі харчової промисловості, галузі, що безпосередньо технологічно пов'язані із сільським господарством. Ймовірно, за такої політики можна втратити щонайменше половину внутрішнього ринку тваринницької, плодоовочевої продукції та знищити вітчизняну виноробну галузь, підприємства якої не витримають конкуренції з іноземною продукцією через зниження ввізних ставок мита. Також через відсутність вітчизняної системи стандартів неминуче банкрутство майже третини сільськогосподарських та переробних підприємств і втрата позицій України на світових ринках продовольства. А через соціальну незахищеність до критичної межі знизяться доходи сільського населення та зросте рівень безробіття на селі та в містах. Така негативна соціально-економічна ситуація посилить процеси міграції працездатного населення в межах та поза межі України. Вважалося, що вступ України до **СОТ** матиме комплексний характер, тобто позитивні і негативні наслідки. Зокрема, на думку експертів, це стане потужним стимулом для здійснення структурних реформ. На жаль, цього не відбулося. Очікувалося, що загострення конкуренції між українськими та іноземними виробниками на вітчизняному та зовнішніх ринках сприятиме перерозподілу ресурсів від неефективних застарілих виробництв до наукоємних сучасних підприємств та галузей. У результаті маємо витіснення національного виробника і погіршення якості продукції. Конкуренція мала б стимулювати реалізацію інноваційних програм, інвестицій у людський капітал та нові технології. Вважалося також, що членство у **СОТ** надасть відчутний поштовх для припливу іноземних інвестицій в економіку України, суттєво вплине на підвищення якості товарів та послуг і їх значне здешевлення, на розширення асортименту продукції на внутрішньому ринку. Потужного припливу інвестицій не відбулося через відсутність внутрішніх реформ та упереджене (політико-ідеологічне) ставлення ззовні. Натомість маємо скорочення виробництва неконкурентоспроможних вітчизняних підприємств та галузей, загострення економічних і соціальних проблем, оскільки виникає необхідність працевлаштування вивільнених працівників, реструктуризації виробництва, пошуку для цього інвестиційних ресурсів.

Світовий банк (World Bank) – міжнародна фінансова організація, що створена за підсумками Бреттон-Вудської конференції, яка відбулася в США в 1944 р. Делегати з 45 країн, у тому числі представники Радянського Союзу, обговорювали питання відновлення економіки та облаштування світового господарства після Другої світової війни. Радянський Союз був одним з активних учасників Конференції, проте згодом відмовився від участі в діяльності Міжнародного валютного фонду та **С.б.**, оскільки відповідно до статуту не мав можливості впливати на рішення, що приймаються, на відміну від Сполучених Штатів Америки. У процесі свого розвитку **С.б.** зазнавав структурних змін, тому під терміном **С.б.** на різних етапах розумілися різні організації. Спочатку **С.б.** асоціювався з Міжнародним банком реконструкції та розвитку, який здійснював фінансову підтримку у відновленні після Другої світової війни Західної Європи і Японії. Пізніше, в 1960 р., була створена Міжнародна асоціація розвитку, яка взяла на себе частину функцій, пов'язаних з політикою цього банку. У наш час під **С.б.** фактично розуміють дві організації: Міжнародний банк реконструкції та розвитку та Міжнародну асоціацію розвитку.

У різні часові проміжки до них приєдналися створені для вирішення завдань **С.б.** ще три організації: Міжнародна фінансова корпорація; Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій; Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів.

Усі п'ять організацій входять до Групи **С.б.** і називаються Групою **С.б.** В окремих випадках під **С.б.**, як і раніше, розуміється Міжнародний банк реконструкції та розвитку, який дотепер складає основу діяльності **С.б.** Однією з цілей **С.б.** є заохочення інвестування країн-членів в інші країни, особливо в такі, що розвиваються. Проте соціально-політична нестабільність у деяких регіонах робить інвестування там ризикованим. Щоб убезпечити своїх учасників від фінансових втрат, **С.б.** формує в 1988 р. організацію, яка б гарантувала відшкодування можливих втрат від некомерційних ризиків, – Багатосторонню агенцію з гарантій інвестицій. З проблемами інвестування пов'язано утворення в 1966 р. Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів. Таким чином, сформувалася група **С.б.** з п'яти організацій. Незважаючи на певну різницю у функціях, усі організації **С.б.** тісно пов'язані, передусім, єдністю цілей: сприяння

стабільному економічному зростанню країн-членів, допомога в реконструкції господарства країн, що розвиваються, заохочення розвитку приватного сектору, іноземного інвестування. Група єдина й організаційно: практично всі структури підпорядковані єдиному керівникові – Президенту С.б., мають спільну адміністративну систему. Водночас за функціями інституту С.б. мають специфічні розбіжності. Банк використовує свої фінансові ресурси, висококваліфікований персонал і велику базу знань для надання допомоги кожній із країн, що розвиваються, у процесі забезпечення стабільного, стійкого розвитку, заснованого на принципах соціальної справедливості. Основна увага приділяється наданню допомоги найбіднішим групам населення й найбіднішим країнам, однак усім своїм клієнтам Банк указує на необхідність вживання наступних заходів:

- п інвестування в розвиток людських ресурсів, зокрема шляхом удосконалювання систем охорони здоров'я й освіти;
- п концентрація зусиль на соціальному розвитку, залученні широких верств населення до вирішення проблем розвитку, удосконалюванні методів керування й нарощуванні інституціонального потенціалу як основних факторах зниження рівня бідності;
- п посилення здатності урядів надавати якісні послуги, забезпечення ефективності й прозорості їх діяльності;
- п охорона навколишнього середовища;
- п підтримка й стимулювання розвитку приватного підприємництва;
- п підтримка реформ, спрямованих на макроекономічну стабілізацію, що забезпечує умови для інвестицій і довгострокового планування.

До С.б. Україна вступила в 1992 р. (водночас із вступом до МВФ); вона є членом усіх його структур – МБРР, МФК, МАР і БАГІ. Серед міжнародних кредитно-фінансових організацій Міжнародний банк реконструкції та розвитку є другим, після МВФ, кредитором України; його частка становить 32,8% усіх позичок. При цьому спостерігається тенденція до зростання частки кредитів МБРР за рахунок зменшення частки МВФ. За цільовим призначенням кредити МБРР поділяються на 4 групи: інституційні; реабілітаційні; на розвиток певної галузі економіки; на структурну перебудову галузей економіки. Інсти-

туційні кредити спрямовані на реформи та розвиток державного управління фінансами, економікою. Реабілітаційна позика має інвестиційний характер. Кошти, що надходять від **С.б.**, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані не тільки на погашення дефіциту бюджету й платіжного балансу, але й на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту.

Позики **С.б.** для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією **С.б.** Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижче середнього), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років з пільговим періодом 5 років. Відсотки за кредит сплачуються за плаваючою ставкою і становлять близько 6,5% річних.

За рахунок **С.б.** в Україні реалізується 16 проектів на загальну суму 2895 млн дол. та 15 млн євро. Розподіл фінансування за окремими такими проектами:

- п реабілітаційна позика (500 млн дол.);
- п інституційна позика (27 млн дол.);
- п проект реабілітації гідроенергетики (114 млн дол.);
- п проект із розробки насінництва (32 млн дол.);
- п експериментальний проект у вугільній галузі (16 млн дол.);
- п проект розвитку підприємств (310 млн дол.);
- п проект структурної перебудови вугільної галузі (300 млн дол.);
- п реабілітаційна позика (500 млн дол.);
- п інституційна позика (27 млн дол.);
- п проект реабілітації гідроенергетики (114 млн дол.);
- п проект із розробки насінництва (32 млн дол.);
- п експериментальний проект у вугільній галузі (16 млн дол.);
- п проект розвитку підприємств (310 млн дол.);
- п проект структурної перебудови вугільної галузі (300 млн дол.);
- п проект “Морський старт” (100 млн дол.);
- п проект структурної перебудови сільського господарства (300 млн дол.);
- п проект розвитку підприємств, II етап (300 млн дол.);
- п проект розвитку експорту (60 млн дол. та 15 млн марок);
- п проект розвитку ринку електроенергії (317 млн дол.);
- п проект підтримки соціального захисту (2,6 млн дол.);

п проєкт реабілітації та розширення теплопостачання м. Києва (200 млн дол.);

п розвитку системи казначейства (16,4 млн дол.).

Позики **С.б.** надаються у кілька траншів; кожний наступний надається при виконанні певних умов. Представником позичальника виступає Мінфін України.

Світовий економічний порядок (World Economic Order) – стійке словосполучення, яке використовується в основному в політиці для позначення різноманітних явищ, що відбувалися в минулому і використовувалися в різні історичні періоди: після Першої і Другої світових воєн і особливо в період перебудови і краху соціалістичного блоку та розвалу СРСР; у сучасних умовах, коли економічні, фінансові кризи спричиняють глобальні зміни і у зв'язку з якими відбувається скорочення придатних для виробництва та проживання територій, руйнування інфраструктури, відчувається брак придатних для виробництва і споживання ресурсів. Як правило, щоразу новий “**С.е.к.**” передбачає кількісні і якісні зміни в системі геополітичних і геоекономічних координат, де на зміну одних гравців (суб'єктів міжнародних відносин) приходять інші. **С.е.к.** включає міжнародно-регулюючі структури: транснаціональні корпорації, міжнародну валютну систему, міжнародні фінансові інститути; загальносвітову торговельну систему; міжнародні принципи оподаткування. Для нового світового економічного порядку в умовах початку ХХІ ст. ситуація характеризується глобалізацією всіх економічних процесів, з одного боку, а з другого – прагненням створити такий світовий економічний простір, в якому суб'єкти економічної діяльності співіснували б на основі принципів рівності, поваги до національного суверенітету та узгодження міждержавних інтересів.

Термін “новий **С.е.к.**” можна задекларувати як встановлення єдиних міжнародно визнаних норм, правил і законів, передусім для запобігання й усунення причин виникнення світових економічних криз, характерних для ХХІ ст. Таке розуміння зобов'язує, з одного боку, розробити і ухвалити законодавчо-нормативні акти в системі міжнародного права, а з другого – створити механізми їх дотримання. Формування нового **С.е.к.** означає кардинальну перебудову всіх сегментів економіки. При цьому

передусім необхідно відповісти на виклики з приводу концепцій економічного лібералізму, в яких закладені ідеї вільного ринку і його саморегуляції. Для більшості країн вони були основою побудови внутрішньої моделі функціонування економіки. Паралельно тривалий час велася дискусія між прихильниками “кейнсіанства” і “монетаризму” про роль держави в регулюванні економічних процесів. Криза показала безпідставність концепції монетаризму, основою якої було положення про те, що ринки апіорі конкурентні і ринкова система здатна автоматично досягати макроекономічної рівноваги. У розпал фінансової кризи практично всі країни насамперед провідні промислово розвинені змушені були посилити або перейти на “ручне” управління економікою. Лідери “Великої двадцятки” прийшли до однозначного висновку, що ліберальні моделі капіталізму себе не виправдали, і актуальним є завдання істотного підвищення регулюючої ролі держави. Пропонується піддати серйозному аналізу і перевірці всі значні фінансові операції і торгові контракти, у тому числі на міжнародному рівні, хоча про повну відмову від використання ринкового механізму не йдеться. У декларації саміту G-20 2008 р. про фінансові ринки і світову економіку говориться, що реформи виявляться успішними тільки в тому разі, якщо будуть спиратися та дотримуватися принципів свободи функціонування ринків, включно з верховенством закону, поваги до приватної власності, відкритості торгівлі та інвестицій, ринкової конкуренції, а також за наявності ефективних і дієво-регуляторних фінансових систем.

Спайкмен Ніколас Джон (Nicholas John Spykman, 1893-1943) – американський учений голландського походження, професор міжнародних відносин, директор Інституту міжнародних відносин при Уельському університеті, був продовжувачем теорії адмірала Т.Мехена. Його називали “батьком” концепції стримування та підходу класичного реалізму в американській теорії міжнародних відносин. Автор двох відомих робіт: “Американська стратегія у світовій політиці” (1942) і “Географія світу” (1944). Основою його теорії була ідея “Раймленду” (rim – обруч, край, кільце; land – земля) як ключової території у світовій політиці. С. розглядав геополітику не як науку, що вивчає вплив ґрунту на життя держави, чи рельєфу на національний характер, а як аналітичний метод, що дає змогу виробити ефективну міжна-

родну політику. Усі дослідження цього вченого мають суто прагматичний характер. Основний посыл С. можна звести до того, що Х.Макіндер переоцінив геополітичне значення Heartland'a. С. вважав, що географічна історія “внутрішнього півмісяця”, Раймленду, “берегових зон” формувалася і протікала сама по собі, а не під тиском “кочівників суші”, як стверджував Х.Макіндер. Хартленд, за С., простір, який отримує імпульси з берегових зон, а не навпаки. Отже, Раймленд – ключ до світового панування, тому той, хто домінує над ним, домінує над Євразією, тримає долю світу у своїх руках. Він виділив десять критеріїв геополітичної могутності держави: поверхню території, природу кордонів, кількість населення, наявність чи відсутність корисних копалин, економічний і технологічний розвиток, фінансову міць, етнічну однорідність, рівень соціальної інтеграції, політичну стабільність, національний дух. Якщо сума оцінки політичних можливостей держави за цими критеріями виявляється невеликою, то ця держава змушена поступатися частиною свого суверенітету. Крім того, С. увів нову категорію – “Серединний океан”, який виступає у нього як “внутрішнє море”, яким у Стародавньому світі і в середні віки було Середземне море. Він виділяє особливу геополітичну реальність – “атлантичний контингент”, пов'язаний спільністю культури західноєвропейського походження, ідеологією ліберал-капіталізму, демократії, єдністю політичної, етичної долі свого роду. Мозком нового атлантичного співтовариства стають Західна Європа і пояс Східного узбережжя США (особливо Нью-Йорк), головним силовим механізмом континенту – США, що мають у своєму розпорядженні потужний військово-промисловий і торговельний потенціал. Європа – придаток США: економічний, військовий, інтелектуальний. Її роль, політична суверенність європейських держав повинні скорочуватися. Влада на континенті поступово перейде до особливої структури, яка об'єднує лідерів усіх “атлантичних” просторів. Головну роль у цій структурі буде, безумовно, відігравати США. С. гранично жорстко розвинув ідею “анаконди” – контролю і придушення берегових територій афро-азіатських, арабських країн, Індії та Китаю, що можна зробити тільки спираючись на силу. Він був прихильником застосування сили в міжнародних відносинах. Сила, на його думку, – необхідна складова будь-якого політичного порядку: ... у світі міжнародної ієрархії зовнішня політи-

ка повинна мати на меті насамперед поліпшення або принаймні збереження порівняльної силової позиції держави. Сила в остаточному підсумку визначає здатність вести успішну війну.

Співдружність незалежних держав (СНД) – міждержавне об'єднання більшості пострадянських країн. СНД створена 8 грудня 1991 р. в садибі Віскулі (Біловезька пуша, Білорусь) як господарський, політичний та економічний союз Білорусі, Росії та України. 21 грудня на умовах Алма-Атинської угоди приєдналися ще вісім колишніх республік СРСР (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан). 23 жовтня 1993 р. до СНД приєдналася Грузія. 26 серпня 2005 р. зі складу СНД вийшов Туркменістан. Україна є співзасновницею СНД, але Статут організації Україною досі не ратифіковано, тому формально Україна залишається лише спостерігачем і не є членом СНД. 14 серпня 2008 р. парламент Грузії прийняв рішення залишити СНД, і згідно зі Статутом СНД 18 серпня 2009 р. Грузія офіційно перестала бути членом Співдружності.

Співдружність відіграла колосальну політичну роль демпфера під час розпаду велетенської держави СРСР, але зараз це утворення стає історією. Об'єктивним чинником цього процесу виступає різночитання історичного, цивілізаційного процесу суб'єктами СНД. Серед головних завдань СНД, від вирішення яких безпосередньо залежала б подальша доля утворення, мали стати:

- п створення умов для взаємовигідних торговельних та інших економічних відносин України з іншими державами СНД;
- п зближення ринків товарів, послуг, робочої сили; створення умов для взаємного інвестування та утворення транснаціональних фінансово-промислових комплексів;
- п поживавлення прикордонних економічних відносин;
- п створення надійної системи страхування взаємних торговельних, кредитних та інвестиційних ризиків;
- п запровадження дієвої системи забезпечення безпеки економічних відносин і системи продукування та поширення інформації, необхідної для розвитку взаємовигідних економічних відносин;
- п створення сприятливих умов для здійснення контактів недержавних економічних організацій, ділових союзів та окремих підприємств.

Цього не відбулося, – реальні економічні, ідеологічні, політичні, енергетичні війни, експансіоністські виклики, – усе це склало суть міждержавних відносин у СНД.

За 20 років багато чого змінилося. Але не змінилася російська ментальна підвалина зовнішньополітичної діяльності: ідея відродження постсоюзного простору в новій іпостасі (СНД), але зі старими штампами, кліше. СНД потрібна насамперед Росії як спосіб забезпечення своїх впливів на території колишнього СРСР. Причинами цього були відмінності в політичній і економічній структурі учасників, різні моделі економічних реформ, різновекторна орієнтація в зовнішній політиці. Але найвагомішою причиною залишається страх учасників перед імперськими потугами Російської Федерації.

Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА), Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA) – преференційна торгівельна зона, яка налічує 21 країну Африки – від Лівії до Зімбабве. **COMESA** була заснована в грудні 1994 р. замість існуючої з 1981 р. Зони преференційної торгівлі. Дев'ять членів **COMESA** утворили ЗВТ у 2000 р., яка зараз налічує 14 країн. **COMESA** є однією з опор Африканської Економічної Спільноти.

Суверенітет – спроможність держави самостійно визначати свою внутрішню, зовнішню і оборонну політику, укладати або ж розривати союзи, вступати або ж не вступати у відносини стратегічного партнерства тощо. Реальним суверенітетом володіє порівняно невелике число держав. Решта держав володіє обмеженим суверенітетом.

Сціборський Микола (28.03.1897- 30.08.1941) – державний діяч, ідеолог УНР 1917-1920 рр., полковник. Визначний діяч ОУН, публіцист і теоретик українського націоналізму, зокрема т.зв. солідаризму і корпоративного державного устрою, за фахом – інженер-економіст.

На початку Першої світової війни 1914-1918 рр. призваний до російської армії, капітан російської армії. У 1917 р. перейшов на службу до армії УНР. З 1920 р. – підполковник. В еміграції жив у Чехословаччині та Франції. У 1929 р. закінчив Українську господарську академію у Подебрадах, де створив на по-

чатку 1920 р. Лігу українських націоналістів. З 1927 р. входив до Проводу українських націоналістів, у 1928-1934 рр. видавав у Празі його ідеологічний орган – журнал “Розбудова нації”. Співпрацював у націоналістичних виданнях – “Державна нація”, “Сурма”, “Українське слово”. У 1929 р. – делегат I Конгресу українських націоналістів у Відні, обраний першим заступником голови Проводу українських націоналістів.

Один із творців солідаризму. У вересні 1939 р. за дорученням А.Мельника розробив проект Конституції України, яка передбачала “тоталітарний, авторитарний, професійно-становий” устрій держави. Після розколу ОУН – на боці А.Мельника. На початку радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. у складі основної похідної групи вирушив у Київ. Загинув разом з О.Сеником внаслідок терористичного акту. Похований у Житомирі. У творі “Націократія”, виданому в 1935 р. у Парижі, передбачив крах соціалізму і комунізму. Причиною, за його визначенням, є духовне спустошення, антирелігійність, збайдужілість, відсутність у громадян почуття власності, бездушність та безініціативність зтероризованих каральною системою “гвинтиків імперії”. У боротьбі за незалежність прагнув опиратись на внутрішні сили нації. У творі “Передпосилка національної революції” (1932) застерігав, що національна революція досягне успіху за умов підготовленого духовного ґрунту та сильної організації. В іншій праці – “Земельне питання” (1936) – пропонує власну націоналістичну концепцію земельної політики, в основі якої вбачає залежність розвитку Української держави від розвитку інтенсивного трудового селянського господарства, де найбільша підтримка надається середньому прошарку села. У галузі релігійної політики наголошував на необхідності визнання державою її як великої цінності, що сприяє розвитку духовно-моральних сил людини, суспільства, нації. У 1940 р. написав проект Конституції Української держави, яка і сьогодні вражає своєю виваженістю і довершеністю. Серед українських теоретиків йому одному найповніше вдалось накреслити всі етапи боротьби за незалежність та розбудову держави, і тому його спадщина заслуговує великої уваги.

Т

Таласократія (від грец. *θαλασσα* – море та *κρата* – влада) – тип цивілізації або форма сучасної держави, усе економічне, політичне і культурне життя яких внаслідок браку земельних ресурсів або особливостей географічного положення зосереджується на діяльності, так чи інакше пов'язаній із морем, морські судноплавством і контролем морських просторів, прибережних регіонів (морські потуги, динамічний розвиток, ринкові взаємини, індивідуальна ініціатива, етична гнучкість тощо). **Т.** може виступати як перший етап на шляху становлення імперії (Британська, Португальська тощо). Головною відмінністю **Т.** від імперії служить те, що **Т.**, як правило, не контролює критичної маси земельних (суші) просторів при віддаленні від моря вглиб континенту. **Т.** в основному будується на лінійних ланках прибережних міст-портів, в яких проживають або які контролюють вихідці з головного міста (метрополії). Першою зафіксованою **Т.** з чіткою таласократичною політико-економічною політикою стала держава мінойського Криту. Їх діяльність територіально стосувалася басейну Егейського моря, хоча існували міцно налагоджені контакти як з державами Західного, так і Східного Середземномор'я. Мінойська **Т.** припинила своє існування в середині II тис. до н.е. **Т.** часто ототожнюють з концепцією атлантизму.

Тейлор Пітер Джонс – британський географ, один із засновників геоекономічного напрямку в геополітиці, співзасновник і перший редактор міжнародного журналу “Політична географія” (виходить з 1982 р.). Досліджує геополітичну гегемонію держав, що полягає в абсолютному домінуванні у міжнародній системі відносин в економічній, політичній й ідеологічній сферах. Гегемонія досягається, насамперед, на основі економічної могутності. Переваги над суперниками проявляються за раху-

нок створення нових монопольних продуктів з допомогою нововведень і розширення попиту. Це сприяє торговельному, а в подальшому й фінансовому домінуванню у світі. Коли витворюється сукупність ефективної виробничої, торговельної і фінансової діяльності, держава стає світовим гегемоном. **Т.** широко використовує поняття “геополітичний код” держави, що час від часу існування змінюється. Код містить національні інтереси, сферу впливу, відносини із сусідами-державами, тобто увесь географічний спектр відносин і способів взаємодії із зовнішнім світом. Учений увів в обіг поняття “геополітична динаміка” в контексті зміни світових порядків, поглибив світосистемний підхід І.Валлерстайна, органічно пов’язавши глобальний, національно-державний і локальний просторові рівні політики. **Т.** зробив внесок у розробку електоральної (політичної) географії.

Телурократія (грец. телурос – “суша” і “кратос” – влада, тобто “сухопутна могутність”) – тип цивілізації чи державного устрою, який пов’язаний з освоєнням материкових просторів, прагнення до анексії і колонізації широких сухопутних регіонів. Послідовним проникненням вглиб материкового простору телурократична держава має стійку орієнтацію і чітке етнічне ядро, навколо якого і відбувається подальша анексія.

Т. часто асоціюють з поняттям “євразійство”. В концепції **Т.** традиційно виділяють такі цивілізаційні характеристики: осідлий спосіб життя (хоча й не виключається переселенська колонізація), консерватизм, закостенілість юридичних норм, наявність потужного бюрократичного апарату і центральної влади, сильна піхота, але слабкий флот. Традиційну **Т.** приписують євроазійським державам (Китайська імперія, Імперія великих монголів, Золота орда, яка трансформувалася з часом в Російську імперію). На практиці заявлені характеристики не завжди повно представлені, більше того, ціла низка держав з часом еволюціонують у своєму розвитку в іншому напрямі. Скажімо, Росія часів Івана Мазепи являла собою типову телурократичну державу, а з часом спостерігається поступове збільшення частки таласократичних характеристик.

Теорії європейської інтеграції (Theories of European Integration) – сучасні політичні теорії, які походять з різних суміжних дисциплін (міжнародних відносин, політичного аналізу, міжнарод-

ної економіки, соціології тощо), які намагаються пояснити, проаналізувати та передбачити природу, сутність, швидкість та напрям європейської інтеграції, її окремих політик, здобутки та невдачі на певних історичних етапах та інтереси й мотиви діяльності окремих гравців. Існує ціла низка теорій, які відрізняються за своєю сферою застосовуваності, політичним спектром, спрямованістю та історичною придатністю.

Серед найвідоміших **Т.с.і.** – теорія функціоналізму; теорія федералізму; теорія інституціоналізму; теорія багаторівневого врядування; теорія взаємодії (транзакціоналізму, або комунікацій); теорія взаємозалежності; теорія внутрішньої політики; теорія конструктивізму (спорудження); теорія ліберальної міжурядовості; теорія мереж політики; теорія міжурядовості (інтергаверменталізм); теорія неофункціоналізму; теорія нового інституціоналізму; теорія організації взаємодії; теорія порівняльної політики та підходів публічної політики.

Теорія модернізації (Theories of modernization) – теорії, що розглядають модернізацію як складний глобальний процес, який відбувається в усіх ключових сферах життєдіяльності суспільства і характеризується структурно-функціональною диференціацією та утворенням відповідних форм інтеграції. Розрізняють технологічну, функціональну і глобальну модернізації, різноманітні інтерпретації стадій модернізації в окремих країнах. Т.зв. модернізаційна теорія, яка використовується в науково-навчальних процесах без прив'язки до історичних, культурних, духовних традицій України, є черговим втіленням прогресистських поглядів, що розглядають історію як шлях сходження від варварства до складнішого і кращого майбутнього. У періоди криз багато класичних підходів, моделей, які використовувалися у попередні етапи розвитку, як і структури управління, не спрацьовують належним чином. Практично стає неможливим прогнозувати подальший розвиток ринків, регіонів, країн. Власне, в сьогоdnішніх умовах ми маємо справу з кризою, що породжена системними процесами модернізації. По суті, спостерігається декадентство в державному управлінні, триває процес розмивання, занепаду функцій держави.

Теорія Четвертого світу (Fourth World theory) – сукупність ідей, поглядів, що обґрунтовують необхідність збереження етнокуль-

турної різноманітності світу. Політична карта нараховує приблизно 200 держав, у той час як існує понад 5 тис. світових корінних народів. Сучасні держави виступають як своєрідні імперії, що окупували інші народи. Відзначається глобальний етноцид і екоцид відносно чисельних “меншин”. Спроби організованого спротиву з їх боку часто розглядається як прояв тероризму і екстремізму. **Т.Ч.с.** прагне створити типологію народів, що не мають державності. Бернард Нітшманн запропонував концепцію “держави, що придушує”. За його даними, з 1945 по 1993 рр. у світі відбулося 122 локальних конфлікти, з них 97 велися державами проти народів. Держави, що знищують малі народи, закладають основи свого майбутнього розвалу, як це ми бачимо з СРСР і Росією. **Т.Ч.с.** потребує посилення цивілізованого підходу в геополітиці і в геоekonomіці, аби зафіксувати і врахувати та зберегти культурну і біологічну різноманітність.

Торговельна політика (Trade policy) – сукупність рішень і заходів, які приймаються керівними органами певних цілісних політико-економічних утворень для регулювання торговельних відносин між економічними суб’єктами. Умовно всі аспекти спільної **Т.п.** можна розбити на кілька структурних блоків відповідно до основних методів регулювання зовнішньої торгівлі та їх цільового призначення: регулювання імпоротно-експортних операцій, основні принципи митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі, засоби захисту внутрішнього ринку від негативних зовнішньоторговельних впливів, систему тарифних преференцій, систему квотування та ліцензування зовнішньоторговельних операцій та інші засоби регулювання зовнішньої торгівлі.

Торговельні бар’єри (Trade barriers) – загальний термін, який охоплює весь спектр заходів уряду щодо регулювання міжнародної торгівлі. Більшість **Т.б.** базуються на тому самому принципі: встановлення додаткових коштів ведення торгівлі, які підвищують ціну відповідних товарів. Неодноразове повторне застосування **Т.б.** у торгівлі між двома чи більше державами призводить до виникнення торговельних воєн.

Т.б. можуть набувати різних форм, таких як 1) імпортні збори; 2) експортні ліцензії; 3) імпортні ліцензії; 4) імпортні квоти;

5) тарифи; 6) субсидії; 7) нетарифні обмеження; 8) добровільне обмеження експорту; 9) вимоги щодо місцевого контенту.

Тоталітаризм (Totalitas, лат. – повнота) – державний лад, що здійснює абсолютний контроль над усіма сферами суспільного життя. **Т.** – це політична ідеологія абсолютної влади. Державний соціалізм, комунізм, нацизм, фашизм і мусульманський фундаменталізм стали його недавніми втіленнями. Прояви **Т.** стали явищем суспільного життя давно і тільки в ХХ ст. він склався в певну політичну систему. **Т.** не зводиться до авторитаризму або самодержавного режиму. На противагу автократичним режимам середньовіччя, **Т.** допускає всезагальність державного контролю і намагається регулювати кожний аспект життєдіяльності суспільства. У 20-х рр. ХХ ст. для характеристики встановленого в Італії політичного і державного режиму лідер фашистського руху Беніто Муссоліні вперше вжив поняття “**Т.**”. Наприклад, ідеологи італійського фашизму офіційно визначали свій режим як тоталітарний, але за 21 рік фашистської влади в країні Вищий суд Італії виніс усього 9 смертних вироків (причому з кримінальних, а не політичних справ). Тому рівень тоталітарності суспільства полягає не в кількості жертв репресивних заходів влади, а в ступені охоплення суспільного і приватного життя людини зовнішнім (не обов’язково державним) контролем. Ідейні ж джерела, що виправдовували тоталітарну модель управління державою, беруть початок у глибокій давнині. Держава має володіти монополією в ряді галузей виробництва і торгівлі та постійно контролювати поведінку й умонастрій підданих. Критикуючи демократичний устрій держави, Платон допускав при досконалій ідеальній державі не тільки безумовне підпорядкування індивіда державі, але і його власності на землю, будівлі тощо. Тотальність державного регулювання поширюється і на регламентацію розпорядку дня і ночі, обов’язкове сповідування єдиної релігії. Платон підкреслював необхідність для держави очищати себе від неугодних осіб смертною карою або вигнанням. Ідеї необхідності повного підпорядкування населення країни, індивіда і станів державі, а також повної керованості суспільством розробляються в працях Томаса Мора і Томмазо Кампанелла, Гракха Бабефа та ін. Тоталітарні ідеї розвиваються в працях Руссо, Фіхте, Гегеля, Маркса, Ніцше та ін. З початком ХХ ст. тоталі-

тарні ідеї втілювалися в конкретні масові соціальні рухи – комуністичний (соціалістичний), фашистський (націонал-соціалістичний) та ін. Загальна риса тоталітарних моделей устрою людського суспільства – всезагальність держави. Соціально-економічно допускається планування і регулювання всіх соціальних і господарських аспектів діяльності, не залишає за індивідом свободи в прийнятті рішень, підпорядковуючи його колективній волі тощо. Тоталітарне управління претендує на монопольне право володіння істиною. Ідеологія в тоталітарній державі становить офіційну теорію, що дає відповідь на всі питання життя людини, включає тлумачення історії, економіки, майбутнього політичного та соціального розвитку суспільства, здійснює філософське тлумачення проблем політики, економіки, соціальної сфери тощо.

Транзит (лат. Trans, transitum – проходити через) – важлива галузь сучасної світової економіки, що має чітко виражений посередницький характер. **Т.** – це облік вантажів, що проходять по території країни протягом певного проміжку часу. **Т.** є важливою ціною складовою логістичного процесу транспортування вантажу від виробника до споживача і має складну багаторівневу структуру. Основні проблеми **Т.** – дотримання правил безпеки, а також цілого ряду екологічних, юридичних норм міжнародного і внутрішньодержавного рівня. **Т.** робить суттєвий внесок у бюджет багатьох держав-транзитерів. В умовах глобалізації світової економіки поняття **Т.** для окремих країн істотно розширюється за рахунок суміжних галузей, наприклад: **Т.** фінансових ресурсів; **Т.** повного спектра енергетичних ресурсів); **Т.** інформаційних ресурсів; наскрізна міграція трудових ресурсів; **Т.** знань і технологій тощо. **Т.** є компонентом міжнародної спеціалізації країни відповідно до системи національних факторних переваг, яка визначається забезпеченістю країни територіальним ресурсом та параметрами його транспортно-комунікаційних властивостей. Реальним виміром транзитного потенціалу країни виступають як можливості його транспортної системи щодо здійснення транзитних перевезень, так і економічний ресурс інших країн, які можуть виступати імпортерами транзитних послуг або ж конкурувати на окремих сегментах ринку транзитних перевезень. Супутній вплив на транзитні потоки справляють загальні циклічні коливання еко-

номічного зростання, зміни у світовій кон'юнктурі, трансформації глобальної системи розміщення продуктивних сил та структури світової торгівлі. На національному рівні певним чином позначаються на обсягах **T**. якість надаваних транспортних послуг та конкурентоспроможність транзитних тарифів країни. Ключовим моментом транзитної діяльності є її системна належність до сфери послуг, яка, у свою чергу, виступає не тільки складовою міжнародної торгівлі, але й фактором динамізації репродуктивної системи, науково-технічного прогресу. Тому новації у галузі транзитних перевезень, зокрема застосування сучасних програмно-цільових підходів до розвитку транспортних засобів, шляхової інфраструктури, систем логістики тощо, органічно пов'язані із властивими сфері послуг на сучасному етапі інформаційними пріоритетами, а також з інтеграцією завдань транзитної стратегії з цілями галузево-технологічного розвитку. З точки зору системно-синтетичного підходу, функціональна інфраструктура міжнародного транзиту не є лише сукупністю національних, регіонально-блокових сегментів транспортних систем, мереж інформації та зв'язку. Вона являє собою складну багаторівневу систему функціональних елементів, взаємні зв'язки яких між собою утворюють механізм реалізації виробничих відносин і породжують синергетичний ефект. Транспортна інфраструктура міжнародного **T**. видозмінюється відповідно до еволюції виробничих та технологічних систем. На сучасному етапі вона розширюється за рахунок інформаційноємних систем та приладів, високих технологій на транспорті, у сфері обслуговування вантажів, логістики. Розв'язання завдань ефективної реалізації транзитних переваг країни потребує адекватного інституційного та регулятивно-адміністративного забезпечення, причому, якщо особливості організаційно-правової діяльності у сфері **T**. для комерційних суб'єктів означають переважно застосування дещо специфічних договірно-правових інструментів, то для держав як суверенних агентів, що діють у світогосподарському просторі, мають значення не тільки міркування безпосередньої вигідності тих або інших трансакцій, угод, видів і маршрутів перевезень тощо, а й численні чинники, які не пов'язані безпосередньо із зисками від експорту транзитних послуг, але в сукупності дають державі можливість вирішувати важливі завдання геостратегічного рівня. Для України розвиток транзитної спеціалізації сприяти-

ме збільшенню сукупного продукту, відкриттю нових ніш національної спеціалізації, диверсифікації загального економічного потенціалу, додатковій зайнятості, покращенню зовнішньоекономічного балансу та виступає як допоміжна функція стосовно базових інтеграційних тенденцій, оскільки є частиною механізму міжнародного поділу праці. Сталість попиту на просторовий ресурс України підтверджують прогнози щодо швидкого зростання обсягів зовнішньої торгівлі між країнами Європи і Азії до 2015 р., зокрема у ваговому обчисленні. Завдання ефективної реалізації транзитного потенціалу України вимагають вироблення стратегічних підходів до державного управління природними монополіями у транспортній галузі. Існує необхідність створення на національному рівні єдиного керівного центру (агенції із транзитних перевезень), основною функцією якої мало б стати вивчення і планування транзитних потоків, а також стратегічне і поточне управління всією системою транзитних перевезень, здійснення функцій національного експедитора. Механізмом оптимізації використання доходів від транзитних перевезень може стати організація спеціальних фондів, які б акумулювали кошти, що виплачуються як рента за використання територіального ресурсу країни. Визначальні напрями формування транзитної складової національного імпорту послуг повинні корелювати із загальною стратегією економічного розвитку країни, виступаючи одночасно і одним з її елементів, і каталізатором позитивних змін у суміжних галузях господарства, які обслуговують функціонування транспортної інфраструктури, і важливим фактором формування бажаних структурних змін в економіці. Помітною тенденцією трансформації принципів розміщення факторів виробництва у світовому господарстві стало тяжіння зон промислового виробництва до припортових регіонів. Концентрація виробничих потужностей у безпосередній близькості до логістично-транспортних вузлів створює підґрунтя для використання транзитних потоків сировини та проміжних продуктів обробної промисловості для організації підприємств, що спеціалізуюватимуться на певних видах обробки транзитних вантажів з метою збільшення доданої вартості продукту транспортування. Подібна практика здатна закріплювати транзитні потоки за окремими маршрутами, на яких і здійснюється якісна їх переробка.

Географічне розташування України та наявність розвинутої потужної системи магістральних трубопроводів створюють геостратегічні порівняльні переваги щодо транзиту українською територією вуглеводневих енергоносіїв. Їх постачальниками можуть виступати не лише Росія, а й країни Середньої Азії (Казахстан, Туркменістан, Узбекистан), щодо яких, крім України, і сама Росія виступає як транзитна країна (формально це зумовлює необхідність розгляду РФ та України як транзитопослідовних країн, але принципові розбіжності в позиціях із питань транзиту ускладнюють реалізацію такого підходу), а також Азербайджан (оскільки для цієї країни домінуючими стають неросійські транзитні альтернативи). Зростаючий попит на енергоносії з боку розвинутих економік Західної Європи та значні обсяги їх запасів у країнах СНД створюють підґрунтя для формування в масштабах континенту цілісної сталого системи видобутку, транспортування, переробки і споживання енергоресурсів та закріплення за Україною статусу одного з провідних суб'єктів енергетичного транзиту. Транзитопаралельними щодо України у цій сфері виступають Росія, Білорусь, країни балтійського регіону, Туреччина і частково балканські країни. Гостра конкурентна боротьба між країнами регіону за маршрути транзиту енергоносіїв вимагає від державної влади України мобілізації зусиль у зовнішньополітичній сфері, зокрема активізації договірних процесів у рамках регіональних інтеграційних об'єднань.

Транс'європейські мережі (Trans-European Networks, TEN) – концепція, яка виникла наприкінці 1980-рр. у зв'язку з програмою єдиного ринку. Щоб забезпечити функціонування великого ринку та свободу пересування товарів, капіталів, людей і послуг потрібні добре розвинені національні й регіональні транспортні і комунікаційні мережі, пов'язані між собою сучасною та ефективною інфраструктурою.

Т.м. (ТЄМ) охоплюють три сфери:

1) транспортні **ТЄМ**: автомобільні та комбіновані перевезення, водні шляхи та морські порти, швидкісна європейська залізниця. До цієї категорії відносять також інформаційні системи керування транспортом, наприклад, нову супутникову систему визначення географічного місцеположення “Галілео”;

2) енергетичні **ТЕМ**: електро- та газопостачання. Головною метою в цій галузі є створення єдиного енергетичного ринку та безпека постачання;

3) телекомунікаційні **ТЕМ**: сприяють широкому поширенню електронних послуг на базі телекомунікаційних мереж.

Вони є стрижнем ініціативи “Інформаційне суспільство для всіх” у рамках програми “Електронна Європа”. Спільнота розробляє директиви, в яких визначає цілі; пріоритети; проекти, що становлять спільний інтерес; та широкий спектр заходів у трьох відповідних секторах (транспорт, енергетика і телекомунікації).

Транскордонне співробітництво (Cross-border cooperation) – форма світогосподарської інтеграції прикордонних територій держав. Особливе поширення отримала в Європі. У 1980 р. в Мадриді була прийнята Європейська рамкова конвенція про прикордонне співробітництво територіальних співтовариств і влад. Зближення європейських регіонів ґрунтується на типових і рамкових угодах щодо прикордонного співробітництва в економічній і соціальній сферах. Це галузі територіального планування, управління прикордонними міськими і сільськими парками, місцевими громадськими справами тощо. Сторони, що домовляються, можуть вносити зміни в типові документи з урахуванням місцевої специфіки. Конвенція визнає практику створення організації зі статусом і без статусу юридичної особи. Передбачається створення “багатонаціональної” організації із статусом юридичної особи, визнаного законами всіх зацікавлених держав.

Створено Європейський союз прикордонних регіонів, який має сприяти вдосконаленню транскордонного співробітництва. Доповнення Конвенції 1980 р. новими протоколами розширило форми співробітництва. Стало можливим створення об'єднань на основі кількох єврорегіонів. Так, наприклад, єврорегіони Баден-Вюртемберг, Рона-Альпи, Ломбардія і Каталонія створили співтовариство “Чотири мотори для Європи”.

Транскордонний регіон (Cross-border region) – суміжні межові території держав, що характеризуються певною природною, економічною, соціокультурною, етнічною єдністю, однотип-

ністю. У Західній Європі найбільшого поширення отримали єврорегіони як одна з форм транскордонного співробітництва.

Транснаціональний (Transnational) – термін, що часто використовують для окреслення співпраці між підприємствами, які мають представництва більш ніж в одній країні ЄС.

Транснаціональні корпорації (ТНК), Transnational corporations (TNCs) – міжнародні підприємницькі об'єднання, що складають комунікаційний каркас світового господарства. За визначенням Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), транснаціональні корпорації (ТНК) – це “підприємства, що складаються з материнського підприємства та його закордонних філіалів”, при цьому ТНК можуть як набувати статусу корпорації, так і не мати цього статусу. ТНК створює систему міжнародного виробництва, розподілену між кількома країнами, але контрольовану з одного центру – материнської компанії. Країна базування – це країна, у якій розташована штаб-квартира материнської компанії ТНК. Наприклад, штаб-квартира корпорації Nestlé розміщується у швейцарському місті Вевей, отже, її країною базування є Швейцарія. Країною базування корпорації Toyota є Японія, а корпорації Philips – Нідерланди. Приймаючі країни – це іноземні країни, в яких ТНК розміщує власні дочірні підприємства або філіали на основі здійснення прямих іноземних інвестицій. Критерії визначення ТНК. За існуючою методологією ЮНКТАД, до ТНК належать ті міжнародні фірми, показники діяльності яких задовольняють наступним двом критеріям: 1) наявність материнської компанії і підрозділів за кордоном не менше ніж у 2 країнах світу. Зарубіжні підрозділи можуть засновуватися компанією на основі прямих іноземних інвестицій через створення виробничих потужностей або через злиття та поглинання інших підприємств; 2) контроль активів закордонних підрозділів передбачає, що частка акціонерного капіталу в дочірньому підприємстві, що належить материнській компанії в іншій країні, становить 10% або більше. У деяких країнах цей поріг може бути вищим, наприклад, у Великій Британії частка іноземного капіталу має становити 20% і більше.

Макроструктура ТНК визначає характер відносин між її структурними елементами: головною компанією та підпорядковани-

ми її підприємствами. Як правило, у центрі **ТНК** розташована материнська компанія, яка здійснює централізоване планування, управління та контроль за діяльністю інших підрозділів **ТНК**.

Згідно з методологією ЮНКТАД, зарубіжні підрозділи транснаціональних корпорацій можуть бути 3 видів: 1) дочірнє підприємство – це акціонерне підприємство у приймаючій країні, більше половини акцій якого “перебуває у власності іншого підприємства, яке має право призначати або усувати більшість членів адміністративних, управлінських або наглядових органів”. Таким чином, дочірнє підприємство повністю контролюється материнською компанією **ТНК**; 2) Асоційована компанія – це акціонерне підприємство у приймаючій країні, у якому “від 10 до 50% акцій належить іноземному інвестору”. При цьому материнська компанія отримує лише частковий контроль за діяльністю асоційованої фірми в межах частки капіталу, що їй належить; 3) філіал – неакціонерне підприємство, що “повністю або частково перебуває у власності інвестора, при цьому може набувати таких форм: а) постійне представництво іноземного інвестора у певній країні; б) неакціонерне спільне підприємство, сформоване іноземним інвестором і третіми сторонами; в) земельні ділянки та/або нерухоме майно, що прямо належить іноземному резиденту”. Механізм діяльності **ТНК**. **ТНК** здійснюють свою діяльність, ґрунтуючись на кількох важливих принципах: 1. Здійснення прямих іноземних інвестицій з метою створення виробничих потужностей за кордоном. 2. Використання різних форм міжнародного поділу праці (предметна, подетальна, технологічна спеціалізація), що дає змогу розміщувати різні ланки виробничого процесу в різних країнах світу. 3. Розробка, передача та використання передової технології у рамках замкнутої корпоративної структури, що дає змогу максимально ефективно використовувати витрати на дослідження і розробки. 4. Внутрішньокорпоративна торгівля, яка здійснюється між окремими підрозділами **ТНК** із застосуванням трансфертних цін. Трансфертні ціни встановлюються **ТНК** на рівні, що істотно відрізняється від ринкових цін, тобто є значно більшим або меншим за ціни на ті самі товари на світовому ринку. 5. Глобальний підхід до управління – оптимізація діяльності корпорації в цілому, а не окремих її складових. Цей принцип означає необхідність субсидувати розвиток окремих

підрозділів з метою досягнення максимального прибутку у довгостроковому періоді.

Третій світ (Third world) – макроісторичне поняття, що склалося і побутує впродовж другої половини ХХ ст. й позначає величезний масив країн Азії, Африки, Латинської Америки й Океанії, який опинився, з одного боку, поза розвинутими капіталістичними країнами, а з другого – за межами “соціалістичного табору”. Поняття **Т.с.** завдячує своєю появою та розвитком специфічним всесвітньо-історичним обставинам “холодної війни” 1950-1970-х рр., що були пов’язані з процесами масової деколонізації. Проте сама дуалістична схема цього протиборства виявилася порушеною і частково навіть зруйнованою тим фактом, що більшість людства опинилася за рамками цієї схеми. Ідею “трьох світів” запропонував журналіст Альфред Сові [Sauvy] (1898-1990) у статті “Три світи, одна планета” в журналі “L’Observateur” (1952).

Т.с. (Південь) – слаборозвинені держави. На Бандугській конференції 1955 р. виник рух країн, що розвиваються, як альтернатива двом іншим: Заходу і Сходу. Відтак, Південь (слаборозвинені країни) виступив новим елементом світового порядку. Замість двополярного світу було запропоновано триполярність: Захід-Схід-Південь. Система Південь включає 4/5 усіх країн світу. У них проживає понад 80% населення Землі. Економічний стан країн, що розвиваються, їх проблеми безпосередньо позначаються на великій частині людства. Відсталість цих країн має два аспекти – історичний і сучасний, пов’язаний із низьким рівнем розвитку. Загальноекономічне відставання доповнюється диспропорційністю всього відтворювального процесу, виявляється в дезінтегрованості господарських секторів, у конкретних формах відставання. Відсталість країн **Т.с.** породжує специфіку їх соціальних і економічних проблем. Вирішення кожної з них – забезпечення економічного зростання, зайнятості, розподілу і т.ін. – припускає особливі підходи, що відмінні від використовуваних у промислово розвинутих країнах.

У

Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (УПС), Partnership and Cooperation Agreement between the European communities and their member states, and Ukraine (PCA) – правова основа відносин між Європейськими співтовариствами та їх державами-членами, з одного боку, та Україною – з другого, підписана 16 червня 1994 р. та ратифікована законом України № 237/94-ВР від 10 листопада 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.). Ця угода започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Це була перша угода, підписана ЄС із країнами колишнього Радянського Союзу. Оскільки УПС стосується справ Співтовариства, питань як виключної, так і спільної компетенції держав-членів ЄС, вона з боку ЄС має бути ратифікована не лише (трьома) Європейськими Співтовариствами, але також і всіма країнами-учасницями. Тривалий процес ратифікації Угоди державами-членами закінчився лише на початку 1998 р.; отже, УПС набула чинності 1 березня 1998 р. Для вирішення проблеми, зумовленої збільшенням з 1 січня 1995 р. чисельності держав-членів ЄС до 15, було підписано Додатковий протокол з Україною від 10 квітня 1997 р., за яким Австрія, Фінляндія та Швеція стали членами УПС поряд з першими дванадцятьма країнами-учасницями. Після того як Україна та країни-члени ЄС ратифікували УПС, Рада та Комісія на спільному засіданні 26 січня 1998 р. домовились про тимчасове застосування Додаткового протоколу щодо офіційного набуття ним чинності.

Україна: африканський вектор (Ukraine: African vector) – один із перспективних напрямів реалізації державної політики в гео-економічному та геополітичному вимірі. Абсолютна більшість африканських країн (51) визнали Україну як незалежну державу і встановили з нею дипломатичні відносини. Проте лише в

Алжирі, Єгипті, ПАР діють українські посольства. У більшості інших країн Африки українські дипломати були акредитовані за сумісництвом, що свідчить про низький рівень налагодження відносин з африканськими країнами. Безпосередні торговельні контакти встановлені лише з обмеженою кількістю північноафриканських держав. Більшість товарів, вироблених на Африканському континенті, Україна закуповує на міжнародних біржах. У цілому пряма торгівля України з Африкою не перевищувала за роки незалежності 2-3% загального обсягу товарообігу. Якщо говорити про економічний аспект інтересів України, то Африканський континент поки що нещільно інтегрований у глобальну економіку і його роль у світовій торгівлі вимірюється кількома відсотками. Це величезний ринок, який не варто ігнорувати. Зважаючи на те, що найважливішою складовою реальної торговельно-економічної політики України повинна бути цілеспрямована інтеграція країни у світове господарство на основі нарощування обсягів вивезення готової продукції на світовий ринок, розвиток співробітництва з африканськими країнами мав би стати стратегічним завданням.

Після розпаду Радянського Союзу сировинна база української економіки значно звузилася. Скоротилися обсяги надходжень матеріалів, життєво важливих для переробного сектору, зазнали істотних змін як умови їх постачання, так і якісні характеристики. В Україні немає достатньої кількості марганцевих і хромових руд, барію, деяких інших корисних копалин. Слабко організована база з переробки свинцю, цинку, танталу. Скоординувати діяльність тих або інших українських гірничовидобувних компаній, націлити їх на вирішення проблеми ресурсозабезпечення за рахунок різних видів торговельно-економічного співробітництва з африканськими партнерами може тільки держава. У цьому контексті особливої привабливості набувають контакти з тими африканськими державами, які володіють значними покладами корисних копалин. Україні також варто розвивати співробітництво з країнами-постачальниками, насамперед, енергетичної сировини – нафти і газу. Серед країн-експортерів енергоносіїв перспективними для співробітництва є країни Північної Африки, які експортують вуглеводні до країн Європи і їх значення у найближчі роки зростатиме. Наближеність до Європи, а також зручні й порівняно дешеві шляхи транспортування нафти через Середземне море роблять цей субрегіон дуже

привабливим і перспективним. Сьогодні Алжир, Єгипет і Лівія домінують у Північній Африці в галузі видобутку та переробки нафти. Однак усе більше конкурують з ними Марокко і Туніс. Тут спостерігається тенденція до постійного зростання капіталовкладень. Місткий ринок цих країн міг би стати додатковим споживачем української високо- і середньотехнологічної продукції. Серед інших напрямів і форм українсько-африканського співробітництва не можна не торкнутися такої перспективної форми розширення постачань високотехнологічної продукції на африканський ринок, яким є військово-технічне співробітництво (ВТС).

До 1991 р. ВТС розглядалося африканськими країнами як важливий чинник у створенні умов їхньої політичної й економічної незалежності. СРСР був головним постачальником зброї низці африканських країн, серед яких – Ангола, Мозамбик, Ефіопія, Алжир, Лівія, Бенін, Ботсвана, Кабо-Верде, Нігерія. Україна може запропонувати свої послуги цим державам у модернізації ними величезних запасів озброєнь радянського виробництва. Адже пільгові умови цього виду співробітництва забезпечували близько 44% імпортних потреб африканських держав у військовій техніці, озброєнні й спорядженні. Зв'язки СРСР у військово-технічній сфері, до яких входили постачання озброєнь, виконання робіт і послуг зі спорудження військових об'єктів, підтримувалися з 21 африканською країною. Проблема безпеки й силового її забезпечення на вибухонебезпечному Африканському континенті завжди була гострою й залишатиметься такою в осяжній перспективі. На озброєнні армій низки африканських країн, серед яких – Ангола, Мозамбик, Ефіопія, Алжир, Лівія, Бенін, Ботсвана, Нігерія, у величезній кількості залишається зброя радянського виробництва, яка нині потребує ремонту та модернізації у великих обсягах. Україна має в цьому неабиякі перспективи.

Подальшому розширенню співробітництва у військовій сфері, безумовно, сприяло б збільшення кількості міждержавних угод з рядом платоспроможних африканських країн. Існує широкий спектр можливостей українсько-африканського співробітництва у сфері інфраструктури, розвиток будівництва та транспорту. Є всі передумови для розвитку української присутності на ринку авіаційних пасажиро- та вантажоперевезень. Але зусилля Києва будуть малоефективними без орієнтації на встановлення тісних

політичних, господарчих та технічних контактів з країнами – субрегіональними центрами сили. Така політика уявляється доцільною з огляду на дію низки факторів об’єктивного характеру, що є похідним від особливого статусу згаданих держав. Саме ці країни володіють більшою часткою природних ресурсів, засобів виробництва та інфраструктури материка. Маючи значний вплив в окремих районах Африки, вони спроможні мобілізувати політичний потенціал регіонів у рамках міждержавних організацій і як осередки інтеграційних процесів можуть сприяти утвердженню присутності України на ринках членів відповідних економічних об’єднань. До таких держав слід віднести Алжир, Єгипет, Південно-Африканську Республіку, Нігерію, Кенію, Гвінею. Треба визнати, що з метою усунення наявних протиріч між кон’юктурними і стратегічними цілями українсько-африканських торговельно-економічних зв’язків, для успішної реалізації істотного потенціалу українсько-африканських відносин необхідна політична, правова і кредитно-фінансова підтримка учасників зовнішньоекономічної діяльності з боку державних структур. За відсутності державної допомоги і підтримки розширення економічного співробітництва України з країнами Африки навряд чи можливо вирішення таких завдань:

- п модернізація деяких раніше побудованих промислових і енергетичних об’єктів;
- п розширення експорту промислової продукції, зокрема військової техніки, на комерційній основі;
- п створення умов для стабільного і довгострокового одержання на взаємовигідній основі необхідних українській економіці деяких видів мінеральної сировини і сільськогосподарської продукції;
- п об’єднання розрізнених учасників зовнішньоекономічної діяльності у таку організаційну структуру, яка б забезпечила просування на африканський ринок новітніх українських технологій.

Важливого значення набуває вивчення специфіки африканського ринку, проблем економічного розвитку країн Африки, їх експортного потенціалу і перспективних потреб у тих або інших видах імпортової продукції. Отже, умовою реалізації потенційних можливостей торговельно-економічних відносин і співробітництва є розробка концепції зовнішньоекономічних відносин України з країнами Африки. Першочерговими завдан-

нями цієї концепції доцільно визнати розвиток співробітництва з африканськими країнами-постачальниками насамперед енергетичної сировини – нафти та газу. Найперспективнішим для розгортання українсько-африканського співробітництва є весь південноафриканський регіон, де порівняно міцну економіку мають ПАР, Ботсвана, Намібія, Зімбабве, швидко прогресує Мозамбік. На базі встановлених і порівняно розвинутих українсько-єгипетських відносин потрібно просуватися в інші держави регіону вздовж русла річки Ніл – Судан, Кенію, Уганду й Ефіопію. Україні варто взяти активну участь у вирішенні африканськими країнами їх стратегічного завдання – подолання соціально-економічної відсталості у розвитку продуктивних сил, підвищення рівня освіти і фахової підготовки населення. Варті також посиленої уваги зусилля контингенту “блакитних шоломів” з України. Подальша робота в цьому напрямі і, зокрема, те, чи вдасться українським миротворцям зробити реальний внесок у процес врегулювання політичної ситуації у Сьєрра-Леоне, визначатиме майбутнє зовнішньої політики України не тільки в цій державі, але й у субрегіоні в цілому.

Україна: близькосхідний вектор (Ukraine: Middle vector) – вектор, важливість розвитку якого співвідноситься з поняттям близькосхідної економічної інтеграції. Відносини України з країнами Близького й Середнього Сходу та Північної Африки (у подальшому узагальнено – Близького Сходу) в сучасних умовах визначаються такими чинниками:

- п значною ємністю товарних ринків та їх відносною невибагливістю;
- п традиційними (з часів СРСР) торговельно-економічними зв'язками цих країн з Україною;
- п можливістю досягнення стійкого зростання товарообігу з позитивним сальдо;
- п перспективами військово-технічного співробітництва;
- п наявністю запасів альтернативних сировинних та енергетичних ресурсів;
- п перспективами участі в реалізації перспективних проектів розвитку інфраструктури цих країн;
- п можливостями забезпечення транзиту товарів з Близького Сходу на європейські ринки і у зворотному напрямі.

З огляду на необхідність вирішення проблеми диверсифікації джерел енергозабезпечення особливої уваги потребує проведення гнучкої політики України, спрямованої на підтримання відносин з країнами ризикової групи – Іраном, Іраком, Лівією. Щодо співробітництва України з Ізраїлем, то ізраїльська сторона не зацікавлена в розвитку співробітництва України з ісламськими країнами, зокрема з Іраном, Іраком та Лівією. Водночас Тель-Авів опікується єврейською меншиною України та святинями хасидизму, наполегливо проводить кадрову політику з просування на провідні керівні посади проізраїльськи налаштованих політиків та бізнесменів, вбачає в Україні перспективний ринок збуту ізраїльської продукції згідно зі стратегією розширення експорту.

Отже, політика України в цьому регіоні мусить бути дуже вваженою. З економічної точки зору, Україні вигідно розвивати співробітництво з арабськими країнами та Іраном, оскільки їх ринки більш місткі та менш вибагливі, на відміну від обмеженого ізраїльського, захищеного протекціоністськими заходами уряду та щільно заповненого продукцією провідних національних і західних виробників. Україна не повинна постійно доводити, як це робилося впродовж усіх років незалежності, що її економічне співробітництво з арабськими країнами є політично вигідним Ізраїлю та США, оскільки створює умови для організації запобіжних впливів і недопущення перетворення Ірану, Лівії, Іраку в паріїв світового співтовариства. Усіляке заперечення з боку Ізраїлю та США щодо конкретних проектів співпраці України з ісламськими країнами, що займають непримиренну позицію щодо Ізраїлю, повинні компенсуватися (в обмін на відмову України від реалізації цих проектів) адекватними розмірами фінансової допомоги чи пільгових кредитів, чого зазвичай Україна не отримувала.

Україна: гео економічний код (Ukraine. Geo-economic code).

Аналіз української зовнішньополітичної діяльності свідчить про певне підвищення її активності за відсутності змін в орієнтирах. Поряд з тенденцією “динамізації” з’являються ознаки зростання змістовності завдань. Особливо це стосується європейського виміру. Досить активно опрацьовуються також південно-східний – Кавказ, Центральна Азія (участь у ГУУАМ), північний – країни Балтії (участь у Раді держав Балтійського

моря (РДБМ) та південний – країни басейну Чорного моря (участь в ЧЕС) напрями. Набуває більшої конкретики ідея поєднання північного і південного напрямів співробітництва в рамках моделі Балто-Чорноморської Співдружності (БЧС). Проте процес утвердження міжнародного авторитету України, підвищення її ролі та місця в міжнародних відносинах залишається поки що “в’язким”. Його бажаний рівень і показники на сьогодні не можуть бути досягнуті через об’єктивну обмеженість організаційних і ресурсних можливостей. Подолати таку обмеженість, як доводить світовий досвід, можна через “зосередження” або акумуляцію можливостей для розв’язання тих визначальних завдань, виконання яких забезпечується наявним ресурсним потенціалом.

Геоелектронічний код України формувався під впливом історичних, культурних традицій у державному управлінні і самоврядуванні (братства, козацьке самоуправління) за поширення європейських тенденцій у міському самоврядуванні (магдебургське право).

Природні, кліматичні і географічні умови позначилися на способі господарювання і формах господарського волевиявлення (одноособність при домінуючій ролі громади).

За роки перебування України в складі різних імперій (Російської, Австро-Угорської) геоелектронічний код зазнав суттєвих модифікацій з руйнуванням приватновласницької ініціативи і підприємливості. Структура економіки, як і підготовка (винищення) трудових ресурсів формувалася під впливом задоволення імперських інтересів Росії. Внутрішній ринок України, виробничі і соціальна інфраструктура перебувають у перманентному дефіциті інвестицій. Добровільно взяті зовнішні і внутрішні зобов’язання (ядерні роззброєння, закриття ЧАЕС, відмова від участі у важливих зарубіжних комерційних проєктах, скорочення виробництва ряду сільськогосподарської та іншої продукції) не знайшли підтримки (фінансової насамперед, з боку гарантів (США, ЄС, Росія)).

Майже тотальна залежність України, наприклад, від можливостей експорту (м’ясо-молочної та ін. продукції) в Росію й імпорту (газ, нафта) з Росії в Україну є свідченням деструктивної державної політики України, як і структури економіки в цілому. Дефіцит повноцінного економічного, енергетичного, інформаційного, територіального, фінансового, культурно-духовного су-

веренітету згубно впливає на відтворення геоекономічного коду України.

Україна: Далекий Схід і Південно-Східна Азія (Ukraine: The Far East and South-Eastern Asia) – одна із складових багатовекторної політики України. Стратегічна мета України – повноправне входження до економічного та політичного європейського простору з одночасною реалізацією власних національних інтересів, до головних з яких слід віднести: технологічну модернізацію виробництва, залучення західних інвестицій, розвиток зовнішньоекономічних відносин. У цьому контексті винятково перспективним для України виглядає співробітництво з країнами Далекого Сходу (ДС) та Південно-Східної Азії (ПСА). Політичний імідж України в зазначених регіонах перебуває у стадії формування. Тут діє низка позитивних факторів, головними серед яких є те, що Україна не несе на собі тягар статусу “наддержави”, не має із жодною з країн ДС і ПСА будь-яких спірних політичних проблем. Як країна-засновниця ООН Україна зробила значний внесок в утвердження політичного суверенітету і незалежності багатьох держав регіону. За радянських часів частка України в загальносоюзному обсязі економічного співробітництва з цими країнами подекуди становила до 50 і більше відсотків. У регіоні наявні місткі ринки збуту, менш вибагливі й доступніші, ніж північноамериканський та європейський, а господарські системи деяких країн технологічно сумісні з українською. Тому поновлення і нарощування потенціалу ефективного співробітництва з державами ДС і ПСА є справою природною, актуальною і перспективною, а відтак повинно стати одним із стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів України.

У цілому економічні й політичні інтереси України у згаданому регіоні можна окреслити таким чином:

- п налагодження та розвиток взаємин з тими країнами Далекого Сходу та Південно-Східної Азії, які своєю діяльністю сприяють зміцненню регіональної та міжнародної стабільності;

- п участь у роботі Економічної та соціальної комісії Організації Об'єднаних Націй у справах країн Азії та басейну Тихого океану (ЕСКАТО), міжнародних конференцій з питань економічного співробітництва та забезпечення регіональної безпеки;

п прискорення розвитку зовнішньоекономічних зв'язків з Китаєм, Японією, країнами-членами Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) та іншими державами, що входять до Конфедерації азіатсько-тихоокеанських торговельно-економічних палат (КАТТПП) і Азіатсько-Тихоокеанського Економічного Співробітництва (АПЕК);

п залучення інвестицій до промислового та аграрного секторів України з фінансових центрів регіону – Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру, які мають значні валютні резерви і можуть стати для України кредиторами та експортерами капіталу;

п створення сприятливих правових та соціально-економічних умов для діяльності на теренах України спільних підприємств за участю державних, приватних та змішаних капіталів розвинутих у промисловому відношенні, неіндустріальних країн ПСА;

п сприяння взаємним передачам високих технологій, залучення провідних країн регіону до програм перепрофілювання та диверсифікації підприємств військово-промислового комплексу України.

Але необхідно зазначити, що правилами жодного з економічних угруповань ДС і ПСА для окремої країни регіону не передбачається статусу асоційованого члена або спостерігача. Відсутні також прецеденти щодо участі в діяльності торговельно-економічних об'єднань позарегіональних країн. Отже, на сьогодні важко передбачити можливість безпосередньої участі України в діяльності торговельно-економічних об'єднань країн ДС і ПСА, але це не означає, що вони повністю закриті для співпраці. Україна має дипломатичні відносини з багатьма країнами Азії і басейну Тихого океану, зокрема з найбільшими, – КНР, Індією, Індонезією, Японією. Вирішальним чинником інтеграції світогосподарських зв'язків нині стає не відмінність природно-географічних, соціокультурних умов та рівнів розвитку чи їх інституціонального оформлення, а спільність економічних інтересів та інформаційно-технологічного взаємозв'язку. Тому залучення України до процесів виробництва і обміну товарами й позиками на Далекому Сході та в ПСА обов'язково матиме якщо не швидкі здобутки, то створюватиме міцне підґрунтя на майбутнє.

Найперспективнішим шляхом активізації зусиль України в зазначеному напрямі уявляється розбудова та розвиток двосторонніх відносин з країнами регіону. При цьому пріоритет у

відносинах з потенційними інвесторами доцільно надавати передовим у технологічному і потужним у фінансовому відношенні країнам, або тим, які демонструють найвищі темпи економічного зростання (Японія, КНР, Республіка Корея, Сінгапур, Індонезія, Таїланд, Малайзія). Перспективними сферами взаємодії з ними можуть, наприклад, стати: залучення інвестицій у реконструкцію і технічне переобладнання вітчизняних підприємств промислового та аграрного секторів і конверсії українського ВПК, співробітництво у мирному освоєнні космосу та ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Слід підкреслити, що представники “елітарного азіатського клубу” виявляють неабияку зацікавленість до деяких вітчизняних технологій, зокрема в галузях металургії, машинобудування, цивільного літакобудування, суднобудування, а також виробництва деяких видів озброєнь і військової техніки. Водночас варто приділити увагу й закріпленню на ринках порівняно відсталих як економічно, так і технічно азіатських країн (В’єтнам, Лаос, Камбоджа), які зацікавлені в отриманні продукції вітчизняного машинобудування, металургійної, хімічної та деяких інших базових галузей індустрії. Це зумовлено певною мірою прив’язаністю таких країн до радянських технічних стандартів, надійністю та відносною дешевизною вітчизняної продукції. Саме ці країни володіють величезними запасами природних ресурсів (коштовне каміння, цінні породи деревини), але на сьогодні не мають коштів для ефективного їх використання. Україна має неабиякі можливості для партнерства з названими країнами в галузі геологічної розвідки корисних копалин і постачання гірничого обладнання для подальшого видобутку. У перспективі Україна могла б отримувати власну частку від реалізації видобутої продукції і взяти на себе технічне обслуговування та модернізацію гірничого та деревообробного обладнання. У зв’язку з цим варто відмітити, що зазначені країни досить неохоче йдуть на співпрацю з потужними транснаціональними корпораціями, оскільки побоюються втратити національний контроль за сировиною. Натомість співпраця з Україною може бути для них більш прийнятною. Ще одним, досить важливим аспектом є те, що майже всі технічні кадри в цих країнах отримали вищу освіту у колишньому СРСР і володіють російською мовою, а це відчутно спрощуватиме налагодження координації. Перспективною справою уявляється також участь України в реалізації технічної

допомоги країнам регіону, наприклад залучення українських установ і підприємств до переобладнання та реконструкції діючих промислових об'єктів та комунікацій в КНР, країнах Індокитаю за фінансової підтримки Японії та деяких інших країн. Подальшому розширенню української присутності на Далекому Сході та у Південно-Східній Азії сприяло б також відкриття безпосереднього авіасполучення маршрутами Київ-Делі-Бангкок-Сінгапур, Київ-Пекін-Сеул-Осака та постійної морської лінії вантажоперевезень Одеса-Йокогама із заходами українських суден до найбільших портів регіону.

У подальшому національну стратегію варто диверсифікувати від переважно двостороннього співробітництва у згаданих галузях до розгортання взаємодії із субрегіональними і регіональними азіатськими угрупованнями. Йдеться про можливу участь у багатонаціональних проектах під егідою АПЕК, АСЕАН тощо. При цьому як сприятливою обставиною слід скористатися тим, що інтеграційні процеси на Далекому Сході та у Південно-Східній Азії перебувають поки що на початковій стадії, закриті політико-економічні регіональні союзи типу ЄС остаточно не склалися. Отже, підвалини зазначеної перспективної стратегії можна закладати вже сьогодні, паралельно зі зміцненням двосторонніх відносин з окремими країнами регіону. Особливістю поточної ситуації на Далекому Сході та в ПСА є високий динамізм політичних та економічних процесів, що формують усталену тенденцію до перетворення регіону на важливий центр світової політики і економіки, який на початку ХХІ ст. зможе реально конкурувати з Євроатлантичним. При цьому важливою домінантою, що визначає характер ситуації, є зорієнтованість більшості держав на широкомасштабні економічні реформи та наявність реальних передумов для їх здійснення. У цьому зв'язку країни, які не відповідають загальнорегіональній тенденції до сталого економічного розвитку, об'єктивно перебувають у менш сприятливих умовах щодо їх залучення до процесу регіонального співробітництва, зокрема через участь у двосторонніх і багатосторонніх торговельно-економічних структурах.

Україна залишається об'єктом, перш за все, активної економічної експансії з боку провідних країн ДС і ПСА. Політичні аспекти взаємин України з Японією, Китаєм, Південною Кореєю та іншими країнами регіону мають здебільшого протокольний характер, а реальна взаємодія на міжнародній арені відбувається

в межах загальносвітових процесів і пов'язана з діяльністю ООН та інших міжнародних організацій. Зацікавлення в активізації економічної взаємодії та науково-технічного співробітництва з Києвом виявляють практично всі країни регіону. Умовно їх можна поділити на дві групи.

Ø Японія, Південна Корея та так звані “азіатські тигри”, які вбачають в Україні ринок збуту своєї високотехнологічної продукції, що користується значним попитом навіть в умовах низької платіжної спроможності більшості українських споживачів. Водночас ці країни зацікавлені в імпорті української сировини, що робить для них український ринок ще привабливішим.

Ø Китай, Індія, В'єтнам та інші країни, що традиційно були зорієнтовані на споживання промислової продукції колишнього СРСР, і які вбачають в Україні джерело сучасних технологій та машинотехнічної продукції військового і цивільного призначення. Ця група країн також зацікавлена в експорті до України своїх товарів народного споживання в обмін на українські технології та продукцію машинобудування.

Китайська Народна Республіка є одним із загальноновизнаних світових політичних та економічних лідерів, роль та значення якого і надалі невпинно зростатиме в усіх сферах міжнародного життя. На сучасному етапі Китай є найактивнішим партнером України в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Пріоритетність китайського напрямку для зовнішньої політики України визначається, передусім, наступними чинниками:

- п великою політичною й економічною вагою Китаю у світі, передусім у АТР;
- п можливістю впливу з боку КНР на міжнародні події в глобальному та регіональному масштабах;
- п певною сумісністю економік та технічних стандартів обох країн у багатьох галузях економіки;
- п перспективністю китайського ринку для широкого спектру вітчизняної продукції, зокрема це стосується машинобудування, металургійної, хімічної, авіаційної, суднобудівної та інших галузей промисловості.

Слід відзначити, що КНР традиційно здійснює прагматичну зовнішню політику з добре відпрацьованими методами гри на протилежності інтересів інших держав. Визнаючи зростаючий роз-

рив між розвинутими країнами і тими, що розвиваються, Китаї домагається консолідувати під власним патронатом країни так званого “третього світу”, зокрема ті, що раніше орієнтувалися на Радянський Союз.

Підвищеному інтересу китайської сторони до України сприяють:

- п виважена позаблокова зовнішня політика України, а отже, зростання її політичної ваги в Європі та світі в цілому;

- п загострення протиборства між Сходом і Заходом, що змушує Пекін шукати союзників у Європі;

- п можливість координації дій у міжнародних організаціях, зокрема в ООН для виконання зовнішньополітичних та безпекових завдань;

- п зацікавленість Пекіна в “українській карті” та можливості її використання у двосторонніх відносинах з Москвою; існування суверенної України розглядається як перешкода реставрації Російської імперії або надмірного посилення РФ, що суперечить китайським інтересам, а також як можливість справляння опосередкованого політичного тиску на Москву;

- п перспектива ефективного використання значного економічного потенціалу України, насамперед у таких важливих галузях, як машинобудування, військово-промисловий комплекс, високі технології, зокрема космічна техніка, матеріалознавство, ядерний комплекс тощо;

- п можливість збуту продукції китайських підприємств, якість якої поступається західним стандартам.

Пекін виходить з тези про взаємодоповнюваність економічних інтересів Китаю та України, що дає можливість, з одного боку, заповнити український ринок товарами народного споживання китайського виробництва, а з другого – використати українські передові технології відповідно до низки пріоритетних програм. Слід зазначити, що розвиток українсько-китайського торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва останнім часом викликає помітне незадоволення обох країн.

Високий рівень політичних взаємин керівництва двох країн, ґрунтовна договірно-правова база, атмосфера взаємодовіри та взаємного тяжіння дедалі більше протирічать нереалізованим можливостям взаємовигідного співробітництва у багатьох галузях. Реалії сьогодення є такими, що розвиток співробітництва

здебільшого декларується, а прибуток від товарообігу одержується третіми країнами, що виступають як зайві посередники. Китайське керівництво з розумінням ставиться до курсу України на неприєднання, неучасть у військових блоках. У Пекіні позитивно сприймається прагнення України інтегруватися у світову спільноту, залучитися у тій чи іншій формі до системи європейської безпеки, брати участь у миротворчих операціях ООН. КНР підтримує послідовність України в ліквідації ядерної зброї. Аналіз сучасного стану та перспектив розвитку українсько-китайських торговельних відносин свідчить про те, що КНР у довгостроковій перспективі може бути стратегічним зовнішньоекономічним партнером України.

Україна: латино-американський вектор (Ukraine: Latin American vector) – вектор, що пов’язаний з активним просуванням національних економічних інтересів у країнах Південної Америки. Реалії політико-економічного розвитку України довели, що в умовах “м’якого ізоляціонізму” України орієнтація виключно на західно-європейські цінності призводить до послаблення і до того ж слабких українських позицій у системі гео економічних координат. Західний романтизм українських надій повільно зникає через усвідомлену ревізію основних орієнтирів у межах збалансованих схем зовнішньої політики. Все це об’єктивно зумовлює зростання інтересу України до Латиноамериканського континенту. У свою чергу, країни цього регіону, виходячи з геополітичних реалій, відповідно прагнуть до створення глобальних стримувань і противаг. Латиноамериканці почали цікавитися незалежними виробниками, новими експортерами та імпортерами в усьому світі, особливо тоді, коли впали державні програми науково-технічного і торговельно-економічного співробітництва колишнього СРСР.

Відтак, Україну і держави Латинської Америки зближують:

- п відсутність спірних проблем;
- п взаємодоповнюваність економік;
- п взаємні симпатії народів;
- п наявність української діаспори;
- п історичний досвід відносин у минулому.

Україну і латиноамериканські держави єднують:

- п спільність стратегічної мети та інтересів;

п вони опинилися в одній перехідній фазі розвитку і вирішують однотипні завдання суспільної модернізації на основі консолідації громадянського суспільства та ринкових реформ;

п спільна парадигма модернізації та стійкого розвитку створює принципово нове і ширше поле для взаємовигідного партнерства;

п подібність ситуації в системі країн-боржників і країн-кредиторів;

п Україна здатна виступати взаємодоповнюючим партнером для окремих країн регіону;

п подібність або близькість підходів до проблематики міжнародної безпеки.

Розробка стратегічних засад відносин Україна–Латинська Америка може виходити з таких концептуальних положень:

п латиноамериканці й українці йдуть шляхом “доганяючого розвитку”;

п незважаючи на відмінності, країни є потенційними партнерами;

п латиноамериканські країни та Україна мають подібності в історичному розвитку (подолання кризи, найбільш гострих протиріч, ліквідація диспропорцій економіки, початок нового етапу розвитку);

п на розбудову сучасного соціально-економічного ладу суттєво впливає історична спадщина;

п припустиме типологічне зіставлення ключових завдань (лібералізація економіки, зміна ролі держави, демократизація в умовах нерозвинутості громадянського суспільства і сильного впливу традиціоналізму в соціальній психології та культурі населення, інтеграція у світове співтовариство при пріоритетному розвитку тісних зв’язків з “близьким зарубіжжям”);

п подібність завдання переходу від авторитарного устрою до розбудови демократичного суспільства, що потребує вирішення проблеми зниження витрат і соціальної ціни модернізації;

п ідентичність завдання забезпечення безпеки кордонів.

Україну і країни Латинської Америки зближує взаємодоповнюваність їх виробничих систем, споживання технологій і капіталу з відносно невисоким рейтингом, розмаїття продукції, порівняно недорогої, але такої, що не відповідає світовим стан-

дартам якості, дешева робоча сила тощо. Вони здійснюють жорсткий курс на фінансову стабілізацію при повільній зміні доларового паритету національної валюти, що негативно впливає на динаміку експорту і зниження імпортного мита. В Україні та в країнах Латинської Америки створилися умови, за яких відносно вигідно засновувати фірми всередині інтеграційних об'єднань, є можливість розвивати співробітництво в галузі високих технологій. Нинішній стан торговельно-економічних відносин не відповідає потенційним можливостям, що зумовлено дією низки чинників, серед яких – втрата торговельно-економічних зв'язків, які до розпаду СРСР здійснювали союзні зовнішньоторговельні об'єднання, навіть і досі окремі експортні операції українських підприємств частково здійснюються за контрактами російських зовнішньоторговельних організацій і від їх імені. На відновлення зв'язків із країнами регіону спрямовуються зусилля зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних відомств України, триває розвиток цих відносин передусім з найбільшими країнами континенту, а також із Болівією, Панамою, Перу, Венесуелою, Колумбією та Кубою. Традиційний розподіл праці в регіоні дає змогу зробити акценти в економічній політиці України щодо латиноамериканських країн за такими напрямками: Чилі, Панама, Бразилія, Карибські країни – фінансові центри; Болівія, Венесуела, Колумбія, Мексика – енергетичні; Перу, Венесуела, Бразилія, країни Центральної Америки – сировинні; Аргентина, Уругвай, Чилі, Бразилія – сільськогосподарські; Панама – міжнародна торгівля.

Україна об'єктивно здатна посісти гідне місце в новому світоустрої, забезпечити свої національні інтереси, безпеку й умови для економічного прогресу тоді, коли її зовнішня стратегія буде збалансованою, забезпеченою по всіх азимутах і Латинська Америка не є винятком. Багатовекторність зовнішньої політики України зумовлює необхідність зосередження постійної уваги до Латинської Америки як континенту, де розташовані 33 незалежні держави і 13 залежних територій загальною площею понад 20 млн км² і де проживають близько 500 млн осіб. Багатий природними ресурсами континент і динамічний розвиток його країн потенційно і практично може стати важливим чинником вирішення Україною нагальних і складних проблем розвитку нового модернізованого суспільства.

У загальних рисах стратегією України щодо країн Латинської Америки мають охоплюватися такі основні завдання:

- п розвиток сталих відносин з усіма країнами регіону;
- п встановлення і розвиток відносин з інтеграційними об'єднаннями континенту;
- п формування ефективного механізму для зміцнення своїх позицій в окремих субрегіонах і регіоні в цілому.

Для України дуже важливо використовувати налагоджений політичний діалог, механізми консультацій і своєчасно (а краще з випередженням) знаходити робочі схеми подолання наявних і можливих суперечностей, завчасно переходити від розв'язання вузлів у двосторонніх відносинах до вирішення питань договірно-правового регулювання з відповідними групами латиноамериканських країн на багатосторонній основі. Необхідна формула поєднання зусиль різноманітних вітчизняних структур на стратегічних напрямках, особливо щодо регіональних інтеграційних об'єднань, національних і міжнародних банківських інститутів.

Україна: самовизначення (Ukraine: self-determination). Самовизначення – правовий принцип, згідно з яким кожна спільнота має невід'ємне право на вільне влаштування свого громадського й політичного життя і сама вирішує форму свого правління. Цей принцип посилається на природне право, і він став із XVII ст. провідною ідеєю ліберальної політичної державної думки. Дж.Локк, Ж.-Ж.Руссо, як і ідеологи американської та французької революцій, висунули на чільне місце ідею самовизначення; її закріплювали конституційні акти багатьох країн у XIX і XX ст. Послідовно на цій основі підкреслюється національне самовизначення, тобто право кожного народу на визволення й утворення власної самостійної держави або добровільне влаштування відносин з іншими державами на основі федерації чи автономії. З цього принципу випливає також намагання членів того самого народу до об'єднання в одній національній державі. Національне самовизначення стверджувалося як прогресивна концепція на протигагу принципу легітимності чи імперіальної політики. У Першій світовій війні держави Антанти частково висунули самовизначення як програму послаблення центральних держав. Американський президент В.Вілсон уже

у січні 1917 р. оголосив, що самовизначення є однією з цілей війни. В ім'я самовизначення велася ревізійністична політика окремих народів, незадоволених поверсальськими порядками в часи Ліги Націй. Ця організація лише частково респектувала принцип самовизначення. У ряді спірних територій проведено плебісцити, що вирішували голосуванням долю певної території і населення, до якої держави воно має належати. Зокрема, право на самовизначення не було застосоване Світовою конференцією до українського народу. ООН у своїй хартії лише загально посилається на самовизначення (ст. 1, 2), проте пізніше його стверджено щодо колоніальних народів теоретично і практично (Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 14.12.1960).

З позицій сьогодення ця надзвичайно відповідальна процесуальна акція (самовизначення *de-facto*) навіть у теоретико-політичному відношенні зараз і на майбутнє вимагає відповіді як мінімум на три запитання. Якою бачить позицію України Росія? Якою вважають доцільною позицію України США? Якою, що найголовніше, має бачити свою позицію Україна виходячи з власних внутрішньополітичних, геополітичних та гео економічних інтересів?

Перше. Росії, як ніколи, важлива консолідована з нею позиція України, зокрема у справі посилення свого впливу на західній міжнародній арені під приводом боротьби з іноземним тероризмом як постачальником тероризму вітчизняного гатунку. Паралельно інтуїція мусить підказати росіянам, що США взялися до активного розподілу Євразії, посилення там своєї присутності та впливу на поведінку азіатських країн СНД і на відносини Росії з Іраном, Китаєм, Індією тощо. Тому з погляду Москви, найбільш далекоглядною позицією Києва, повинна бути орієнтація на євразійську стратегічну спільноту і одночасно на те, щоб відразу чи згодом повернутися в лоно Російської імперії, незалежно від назви геотворення.

Друге. З позицій США і країн Західної Європи найдоцільнішою формою для України може бути "буферна держава" або т.зв. "санітарний кордон". Відтак стратегія США і їх європейських сателітів буде визначатися невизначеністю України: перманентні вимоги і обіцянки, зміни формату, незначні (контрольовані) інвестиції, що здебільшого містять застарілі у мораль-

ному сенсі технології, прострочені продукти, медикаменти тощо. Західна стратегія щодо України виходитиме з того, щоб Україну найближчим часом не стала членом ні НАТО, ні ЄС.

Третє. Вхідження України в систему глобальних геоекономічних і геополітичних координат спотворює ідеальне бачення перерозподілу світу між Росією і США. В українському суспільстві і дотепер побутують досить радикальні позиції щодо визначення зовнішньополітичних пріоритетів, які не завжди адекватні сучасним процесам у міжнародній політиці. В цій ситуації не варто обмежувати участь України у світових процесах лише вибором проросійської або прозахідної орієнтації. В обох випадках ми стикаємося із значними проблемами, що ґрунтуються на необхідності спершу достатньо розвинути внутрішній потенціал нашої країни, а тоді вже розвивати паритетні відносини із “сильними світу”, що базуються на спільних, корпоративних інтересах, а не на необхідності лише підтримувати ту чи іншу із сторін.

Визначальним має бути принцип опори на власні сили, інтеграція українця в Україну. Нечисленність і незавершеність формування національної еліти становлять певні труднощі і реальну небезпеку для становлення української державності. Історична маргіналізація української аристократії проявилася в її полонізації та русифікації. В минулому нечисленну українську еліту роздирали гострі протиріччя між українофілами і русофілами, лібералами, консерваторами, радикалами щодо визначення вектора розвитку українського суспільства. В сьогоденних умовах тенденція поділу на русофілів (євроазійський вектор) і європофілів (західно-європейський, атлантичний вектор) зберігається через відсутність внутрішньої національної стрижневої основи. Отже, по-справжньому нові виклики та позиювання України в системі геоекономічних та геополітичних координат вимагають нових відповідей та принципово нових, перспективних дій насамперед від можновладців, які беруть політичну і моральну відповідальність за майбутню долю України. Цьому повинно передувати відродження національно-державних почуттів українців; активне просування на європейські, північноамериканські, африканські, близькосхідні, далекосхідні ринки українських економічних інтересів.

Українське питання (Ukrainian question). Аналізуючи 1915 р. у праці “Політичні проблеми світової війни” причини, що призвели до спалаху війни та її можливі наслідки, Р.Челлен зазначає, що одним із першочергових завдань війни має бути розв’язання проблем Східної Європи – від того, який баланс сил та конфігурацію вона по собі залишить, залежатиме впродовж тривалого часу доля всієї Європи. Шведський учений стверджує, що саме замасковане панславістською пропагандистською демагогією бажання приєднати західноукраїнські землі було причиною вступу Росії у війну, тоді як “українське питання” загалом є однією з головних суперечностей, що призвела до війни: “Ми маємо... всі підстави зараховувати українське питання до одного з головних мотивів світової війни”. Х.Маккіндер вважав, що найефективнішим захисним засобом від зіткнення сил Росії та Німеччини у боротьбі за панування над Європою має бути державно-політичне перевлаштування Східної Європи на зразок Західної. Підвалинами її існування мала стати система самостійних національних держав, “широкий клин незалежності від Адріатичного та Чорного морів до Балтійського”, складений з тодішніх Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Югославії, Румунії, Болгарії та Греції. Попри те, що в книзі “Демократичні ідеали та реальність” Маккіндер не виокремлював Україну як самостійну державу, створення незалежної України передбачалося його рекомендаціями.

Найамбіциознішим на той час був проект, висунутий широким колом німецьких учених, політиків та підприємців, згуртованих навколо руху “Середня Європа” (Mitteleuropa). Біля витоків цього руху стояли Фрідріх Ліст (1789-1846), барон Карл фон Брук (1798-1860) та історик і публіцист, теоретик федералізму К.Франц (1817-1891). Своїм існуванням як потужної і впливової політичної течії рух зобов’язаний видатним постатям Ф.Наумана, П.Рорбаха, М. та А.Веберів, Г.Шульц-Геверніца, Г.Дельбрюка, А.Шмідта та ін.

Кінцевою метою руху було створення між Францією та Росією, між Балтійським, Адріатичним і Чорним морями спільного економічного, культурного та правового простору, що охоплював би народи, які за більшістю характеристик засвідчували близькість значнішу, ніж до зовнішніх стосовно них Росії та Франції, інших германських та романських народів.

Рух набув організаційної цілісності після виходу з друку в жовтні 1915 р. книги Ф.Наумана (1860-1919) “Середня Європа”. Науман висловлює стурбованість долею східноєвропейських народів – “стосується це румунів і болгар, так само, як стосується це фінів, литовців, естонців, поляків і рутенців у Росії”. Тверезо оцінюючи розстановку сил у центральноевропейському регіоні, він констатує, що розбудова державності поляками, чехами, литовцями, естонцями, рутенцями (українцями) залежатиме від сприяння або, навпаки, протидії з боку Росії чи Німеччини. Науман наголошує, що внаслідок географічного розташування, а надто – історичної долі, проміжні між Німеччиною та Росією нації змушені орієнтуватися на одну з цих держав, належати до їхніх сфер впливу, а також блокуватися з ними, а тому: “Що російським бути не може або не хоче, мусить стати середньоєвропейським”.

Ідея Середньої Європи, проте, виявилася малосумісною з тогочасною реальністю. Революції 1917 р. в Росії, а також поразка Німеччини в Першій світовій війні усунули з порядку денного питання Середньої Європи. Крім вищезазначених учених проблемою Середньої Європи займалися також Р.Сетон-Вотсон, Г.Гессель. Усі автори так чи інакше зверталися до “українського питання” та доводили окремішність українського народу від російського, зараховуючи перший за всіма ознаками до середньоєвропейського типу. Слід пам’ятати, що йшлося лише про об’єктне становище української нації, визначаючи яке вчені намагалися переконати політичні кола та громадськість у доцільності створення Української держави. Ситуацію ускладнювало безпосереднє географічне розташування України поряд з Росією, яка, безперечно, була одним з основних геополітичних “гравців” у регіоні, до того ж зацікавлена у вирішенні “українського питання” на свою користь. Саме тому політичні кола більше прислухалися до здорового глузду та прагматизму, задовольнившись відстоюванням незалежності більш віддалених від Росії європейських країн, що сприймалося останньою менш болісно.

Включення України до СРСР припинило всі дискусії у сфері політичної стратегії західноєвропейських держав щодо “українського питання” аж до початку Другої світової війни. Основними учасниками наступного зіткнення знову стали Німеччина

та Росія. Проте цього разу жодна зі сторін не доводила право українців на власну державу. Йшлося про територію як життєвий простір та народ як робочу силу. Наступні 46 років перебування України у складі СРСР сприймалося західними державами як належне. СРСР розглядався як унітарна “супердержава”, а УРСР як і інші радянські республіки не бралася до уваги.

Із завершенням Другої світової війни “українське питання” виходить на порядок денний здебільшого у зв’язку з ідеєю утворення ООН. США зайняли спершу жорстку позицію щодо окремого членства в ній УРСР. Принципові зміни, що тут відбулися, слід пов’язувати з підходами Лондона, який, прагнучи розширити власне представництво за рахунок членства колоній Великої Британії, відповідним чином вплинув на Рузвельта. Позиція Лондона визначалася і вищим ступенем готовності продемонструвати несприйняття комуністичної ідеології. Прикладом служить сповнений наступальності виступ У.Черчилля у Фултоні і слідом за ним – виступ Г.Трумена у Нью-Йорку. Якщо британський лідер закликав до звільнення східноєвропейських народів, то президент США обережно заявив: “Ми віримо, що всім народам, готовим до самовизначення, слід дозволити вибір власної форми правління... без втручання будь-якого зовнішнього джерела”. У зовнішньополітичних службах США підходи до “українського питання” загалом залишалися ситуативними. Розглядалося воно не крізь призму існування в Європі бездержавного народу, що потребує підтримки, а з погляду ускладнень у міжнародних відносинах. Не бажаючи створювати додаткові проблеми у відносинах з Москвою та балансує між політикою ізоляціонізму й інтервенціонізму, Вашингтон розглядав це питання радше в ідеологічному, ніж у політичному аспекті. Білий дім і Держдепартамент розглядали політичний курс в “українському питанні” у рідчій російської, чи радянської, політики. Сам термін “Україна” використовувався майже виключно у закритих матеріалах.

Звичайно, навіть за умов запеклого протиборства двох систем наївно було б сподіватися на “американський похід” в ім’я визволення України. Завершальний висновок полягає в тому, що, по-перше, Україна та її незалежність не входили до першочергових пріоритетів американської зовнішньої політики часів СРСР; по-друге, у своїй “радянській політиці” більшість аме-

риканських вищих керівників брали до уваги неминучість край небажаного хаосу і дестабілізації як наслідку можливого розпаду СРСР. Президент Дж.Буш (старший) до останку робив ставку на демократичний потенціал М.Горбачова. Він був певен, що кількох рішучих фраз, сказаних ним у Києві українським керівникам, вистачить, щоб змусити їх відмовитися від ідеї незалежності. В українському випадку президента США, з-поміж іншого, стримувала непевність щодо настроїв українського народу. Саме цей факт разом з концепцією “передусім Росія”, а також слабкою обізнаністю з українськими проблемами призвів до того, що на першому етапі своєї незалежності Україна отримала від США дипломатичне визнання і... постійний тиск у вигляді вимог передати свій ядерний потенціал Росії, критику за “націоналістичну політику”, претензії щодо “непоступливості” в питаннях реінтеграції у межах колишнього СРСР. Вашингтону знадобилося кілька років, щоб усвідомити незворотність політичних змін на пострадянському просторі.

Переломним в українсько-американських відносинах став 1994 р., проголошений у США “українським”. Підписання тристоронньої угоди про без’ядерний статус України послужило поштовхом до поліпшення американсько-українських взаємин. Але головними, більш глибокими і довготерміновими чинниками американської уваги та прихильності до України, стали:

- п розуміння того, що із завершенням “холодної війни” ситуація в Європі за деякими параметрами ускладнилася, а Україна як держава, розташована у центрі континенту, має важливе значення;

- п поступове наростання великодержавницьких тенденцій у політичному житті Росії;

- п сприйняття слушності ідеї З.Бжезинського про те, що з поверненням України до складу Росії остання механічно стає імперією;

- п усвідомлення взаємозв’язку стабільного розвитку України з безпекою у Центрально-Східній Європі, інтерес до якої у США є традиційним.

Водночас зберігаються вагомні чинники, які гальмують реалізацію потенціалу двосторонніх відносин. Передусім йдеться про політичну невизначеність України, постійне протиборство “у

верхах”, характер якого породжує непевність в українській перспективі.

За часів існування Радянського Союзу в Європі панувала однастайність у поглядах стосовно України. Жодна країна не бачила підстав для розгляду можливості отримання Україною незалежності. Історично сформувалися три головні вектори зовнішньополітичних взаємодій для України: євразійський, європейський, який включає в себе також орієнтацію на США, та південно-східний. Ці напрями є об’єктивними та традиційними для української політики. Сьогодні орієнтація української політичної еліти розподілена між цими двома найважливішими напрямками – євразійським та європейським, а офіційна зовнішньополітична стратегія України визначена як “багатовекторність”. Проте така стратегія швидше нагадує намагання примирити внутрішні ворогуючі політичні групи та заслужити добре ставлення до себе представників Заходу та Сходу. Відсутність суб’єктності в геополітичній реальності свідчить про те, що Україна не може на сьогодні ефективно впливати на перебіг зовнішньополітичних подій.

Важливо не те, що “багатовекторність”, на думку деяких політологів, є неефективною та слабкою політичною стратегією чи непевністю у зовнішній політиці, насправді Україна приречена на таку політику. Важливим є те, що зовнішньополітична стратегія України не побудована таким чином, щоб задовольнити саме національні інтереси України. Мають місце швидше акт примирення зі стратегічними партнерами зовнішньої політики України та постійні поступки сильнішому. І справа не в недолугості зовнішньополітичної стратегії України, а в розбіжності теоретичного та практичного підходів до здійснення її зовнішньої політики.

Ф

Фукуяма Френсіс (Francis Fukuyama, 1952) – американський політолог, політичний економіст. Отримав ступінь бакалавра в Корнельському університеті (штат Нью-Йорк), ступінь доктора філософії – в Гарварді. У 1979-1980 рр., 1983-1989 рр. і 1995-1996 рр. працював у департаменті політології RAND Corporation. У 1981-1982 рр. і в 1989 р. був членом Ради з планування політики Держдепартаменту США, спеціалізувався на питаннях Близького Сходу, потім – Європи. У 1981-1982 рр. входив до складу американської делегації на єгипетсько-ізраїльських переговорах з питань палестинської автономії. У 1996-2000 рр. обіймав посаду професора державної політики в Школі державної політики Університету Джорджа Месона (Вашингтон). У 2001-2005 рр. – член президентської ради США по біоетиці (з питань клонування). 2005 р. увійшов до Списку глобальних інтелектуалів світу. Основні праці: *The End of History and the Last Man*, Free Press, 1992; *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Free Press, 1995; *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, Free Press, 1999; *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*, Farrar, Straus and Giroux, 2002; *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century*, Cornell University Press, 2004; *America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy* (Yale University Press, 2006). Про **Ф.** вперше стало відомо після падіння Берлінської стіни в 1989 р., коли той написав у своїй статті, що ліберальна демократія – це “кінець історії”. Це стало відомо, коли в 1992 р. було видано книгу “Кінець історії й останній чоловік”. Відповідно до передбачень **Ф.** настає “кінець історії” і починається планетарне існування людства на засадах західних цінностей, коли регіони планети розпочнуть процес переструктурування з орієнтацією на найпотужніші ядра-центри. Концепція “кінця світу” виникла

на хвилі неоліберального романтизму, що охопив Захід після розвалу соціалістичної системи. **Ф.** довів, що зовсім не комунізм є кінцем (власне – метою!) історії, а ліберальне суспільство, невід’ємною частиною якого є вільний ринок і повна свобода слова. Свобода слова як соціальна і гуманітарна цінність потрібна людині як сама по собі, як складова частина чистої людської совісті, так і свобода слова як гарант усіх інших свобод та прав людини. Наріжним каменем для нашого аналізу є теорія суспільного капіталу **Ф.** Суспільний капітал як здатність людей до якомога ширшої співпраці та організованого злагодженого співробітництва в усіх галузях життя відрізняє, за **Ф.**, тільки перспективні високоорганізовані суспільства. Саме завдяки цій якості таких високих успіхів досягли США та Японія. Слід відзначити: за основу суспільного розвитку Фукуяма взяв не гроші чи якийсь інший капітал, не рівень освіти, не науку навіть, не промисловість чи іншу галузь виробництва, а таку, здавалося б, ефемерну категорію, як довіра однієї людини до іншої. І довів – саме довіра дає змогу людям за будь-яких умов знаходити шляхи до співпраці, а відтак – формувати трудові колективи, громади за місцем проживання, органи влади та громадські організації, які здатні вже як наслідок формувати і фінансовий, і промисловий капітал, розвивати освіту, науку, державу тощо. 2006 р. в книзі “Крах Америки?” він зрікся американської школи неоконсерваторів. Цікавий **Ф.**, крім його оригінальних світобачень, ще й позицією до оцінки геополітичної та гео економічної ролей України. Скажімо, він вважає, що саме ЄС є тим, що представляється “кінцем світу”, оскільки в ЄС розчиняється поняття “національного суверенітету”, а конкретна категорія насильства заступається всесильністю закону. Поширюючи цю ідеологію на ще одне глобальне утворення – НАТО, він під впливом заяв керівників Німеччини та Франції зазначає, що Україна не буде в НАТО, оскільки альянс не може її захистити. Як бачимо, про вимоги та існуючі стандарти щодо вступу України в НАТО і ЄС не йдеться.

Ч

Челлен Юхан Рудольф (шведською Johan Rudolf Kjellén; 1864–1922) – шведський соціолог і політолог, автор терміна “геополітика”. На наукову діяльність **Ч.** великий вплив мали праці німецького теоретика і піонера “політичної географії” Фрідріха Ратцеля. **Ч.**, як і Ф.Ратцель, є класиками геополітики. Погляди **Ч.** викладені у працях “Введення в географію Швеції” (1890), “Держава як форма життя” (1916). Він досліджував системи управління для виявлення шляхів створення сильної держави. У своїй головній роботі – “Держава як форма життя” **Ч.** зробив спробу проаналізувати анатомію сили і її географічні основи. **Ч.** говорив про необхідність органічного поєднання п’яти пов’язаних між собою елементів політики, яка розуміється в найширшому сенсі цього слова: економополітика, демополітика, соціополітика, кратнополітика і геополітика. При цьому він характеризував геополітику як “науку, яка розглядає державу як географічний організм або феномен у просторі”. Величезний вплив на формування поглядів **Ч.** щодо Російської імперії, в складі якої перебували Фінляндія, Польща та Україна, справила історична обстановка кінця XIX – початку XX ст. У Швеції в цей період багато говорили про російську загрозу. Вікове російсько-шведське суперництво на Балтиці, численні війни між двома країнами на суші призвели до створення у шведів негативного образу Росії, і відтак, Росія вважалася спадковим ворогом Швеції. Аналізуючи у праці “Політичні проблеми світової війни” причини спалаху Першої світової війни та її можливі наслідки, **Ч.** зазначає, що одним із першочергових завдань війни має бути вирішення проблем Східної Європи – від того, який баланс сил та конфігурацію кордонів вона по собі залишить, залежатиме впродовж тривалого часу доля всієї Європи. Характерною ознакою цієї війни є вихід на кін світової історії нової сили – расизму, адже Росія вступила у війну під прапором відверто расистського гасла забезпечення панслов’янської ра-

сово-політичної єдності. Перебіг подій довів, проте, що джерелом конфронтації в Східній Європі є не расова ворожнеча між германством та слов'янством, а зіткнення “азійської безмежності волі до влади” разом зі сповідуваним Росією примітивним, “низьким” з етично-аксіологічного погляду принципом раси та значно вищого принципу культури, розвитку, цивілізації. Расова належність та солідарність не відіграють у цьому конфлікті жодної ролі, адже німці, слов'яни та фіно-угорські народи Європи, захищаючи високі європейські цінності, виступили спільним фронтом супроти російської агресії, довівши, що “єдність раси є химера”. Відчуття слов'янами належності до європейської культури та намагання Росії “перетворити панславизм на панрусизм” спонукали їх узяти участь у спільноєвропейській протиросійській боротьбі, чим було продемонстровано “збанкрутілість панславизму як політичного чинника”. Шведський учений викриває, що саме замасковане панславистською пропагандистською демагогією бажання приєднати західноукраїнські землі було причиною вступу Росії у війну, тоді як “українське питання” загалом – однією з головних суперечностей, що призвела до війни: “Ми маємо... всі підстави зараховувати українське питання до одного з головних мотивів світової війни”.

Унаочнюючи на мапі розташування втягнутих у конфлікт сил, хвилястою лінією від гирла Вісли на Балтиці до Трієсту на Адриатиці, **Ч.** маркує терени, на які “в ім'я раси” зазіхає Росія. Іншою лінією, що відокремлює Росію від Прибалтійських країн, білоруських та українських територій (практично до Дону), він окреслив конфігурацію західного кордону Росії, – межу, належну – “в ім'я культури” та Європи.

Остання лінія – “культурний кордон” Європи: “що лежить на захід від неї, належить в цілому до Європи, як це доводить, попри расу, культура”. **Ч.** енергійно підтримує проект політичних перевлаштувань в Європі німецького філософа Едварда фон Гартмана і не без задоволення констатує, що завдяки усвідомленню європейцями своєї культурної спільності домаганням Росії в Європі зреалізуватися не судилося.

Ч. певний того, що слов'яни на власному досвіді вже збагнули справжню сутність “слов'янської” політики Росії, для якої “ідеальний етнополітичний мотив служить... досягненню ре-

альної геополітичної мети”, “не зможуть вони залишатися сліпими щодо кричущої суперечності між вустами Росії, що співають пісень про свободу усіх слов’ян, та її рукою, що вимахує батогом... – політика Росії вдома ще не зазнала жодних змін, поляки коцюрбляться під новими ударами, а над степами України й досі не побачили сходу ранкової зорі”.

У повоєнній праці “Великі держави та світова криза” (1920) **Ч.** деталізує свою візію проблем Східної Європи. Росія радянська, що вийшла з колиски “монгольськи пофарбованого московитського царизму”, є прямою спадкоємницею старої Росії – “зворотного боку Європи, ушнурованого в єдину державу зі зворотним боком Азії”; як і євразійці по ньому, **Ч.** наголошує на специфічній функції Росії як посередницькій ланці між культурними світами Європи та Азії. Відкидаючи аналогії між поліетнічними США та “Росією ста народів”, **Ч.** звертає увагу на два моменти: контури територіального розташування народів та їхню культурну різнорозвинутість. Перша особливість полягає у виразно середовому посіданні великоросів, оточених з усіх боків поясом чужинецьких народів, до числа яких на заході належать “шведи і фіни, естонці і німці, латиші і литовці, поляки, рутенці і румуни. ... До числа чужих націй залучили ми також... рутенців, або “малорусів”. У культурному відношенні, проте, російське панування над цими народами “було, по суті, зловживанням нижчої культури над вищою”; це панування забезпечувалося “політикою планомірного гноблення вищих народів на європейському кордоні та штучним і насильницьким змішуванням (на відміну від природного в Америці), – що мало на меті зруйнувати буферний пояс супроти Європи і дати Росії змогу навалитися всією її масою на Захід. Саме це і є російська ідея”.

Ц

Центр стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS – Centre of Strategic and International Studies) – науково-дослідницька структура, що займається прогнозуванням, плануванням та розробкою стратегічних моделей, схем реалізації впливу США у світі.

У 1962 р. Рей Клайн (Ray S.Cline), якого призначили на посаду заступника директора ЦРУ після масового звільнення вундватців провалу вторгнення в Бухту Свіней, вирішив створити Інститут стратегічних досліджень, для чого зосередити експертів в одній організації. Р.Клайн під час Другої світової війни був агентом OSS (Operations Support Systems), аналітиком війни в Кореї, агентом зв'язку між американськими та британськими службами і, нарешті, керівником відділу ЦРУ в Формозі (Тайвань) з 1958 по 1962 р. Тоді він створив антикомуністичну лігу народів Азії і Академію кадрів для політичної війни в Тайвані. Впродовж своєї кар'єри він опирався всій тодішній системі організації діяльності ЦРУ, в якому збирання даних змішувалося з їх аналізом. Відтак, він створив всередині ЦРУ спеціальну службу, метою якої була обробка даних, ідентифікація мертвих просторів, написання звітів та їх передача відповідальним особам. Аби створити дослідницьку організацію за межами ЦРУ, він заручився підтримкою адмірала у відставці і розробника програми “Полярис” Арле Берка (Arleigh Burke) та історика Девіда Ебшайра (David M.Abshire). Разом вони 4 вересня 1962 р. заснували Центр на базі єзуїтського університету Джорджтауна у Вашингтоні, постійним директором якого стає Річард Ален (Richard V.Allen). За підтримки “Reim-Earhart Foundation” CSIS організовує першу конференцію з питань національної безпеки і економіки, у якій взяли участь близько тридцяти доповідачів, у тому числі і молодий професор Гарварду Генрі Кіссінджер (Henry Kissinger). До них приєдналися майбутній дирек-

тор ЦРУ і міністр оборони Джеймс Шлезингер (James R. Schlesinger), економіст, а також майбутній президент Ради ОСДЕ Мюррей Вайденабаум (Murray Weidenbaum) і Дональд Рамсфелд (Donald Rumsfeld), який був на той час представником штату Іллінойс у Конгресі.

У 1968 р. **CSIS** втягується у політичну діяльність. Річард Ален стає консультантом кандидата Річарда Ніксона з питань зовнішньої політики, а згодом починає працювати в Раді національної безпеки. Девід Ебшайр стає помічником держсекретаря.

У 1974 р. президент Джеральд Форд (Gerald R. Ford) довіряє незалежній комісії розробку урядових інститутів із зовнішньої політики. До її складу також входить Девід Ебшайр, який знайомиться з Енн Армстронг (Anne L. Armstrong), майбутнім президентом Виконавчого комітету **CSIS**. Потім Джеральд Форд призначає Ебшайра керівником системи пропаганди, а Енн Армстронг стає послом у Великій Британії. При адміністрації Картера **CSIS** організує в Конгресі слухання про розмах геноциду в Камбоджі. **CSIS** святкує перемогу Рональда Рейгана на президентських виборах. Річард Ален, який був одним з його найближчих консультантів у ході передвиборчої кампанії, стає Радником з національної безпеки. Девіда Ебшайра незабаром призначають послом в НАТО. Що стосується Енн Армстронг, то вона очолює Консультативну раду у зовнішній розвідці. Представник штату Вайомінг (Wyoming) Річард Чейні приєднується до Центру, де він очолює групу стратегічних дослідників. У цей час у центр приходять політолог Збігнев Бжезинський (Zbigniew Brzezinski), стратег Едвард Люттвак (Edward N. Luttwak), журналісти Арно де Борчгрейв (Arnaud de Borchgrave) і Майкл Лідін (Michael Ledeen). На цей час Центр перетворюється у місце, де при сенаторі Семі Нанні (Sam Nunn) розробляється концепція контролю над озброєннями, що поклало початок угодам “Нанна-Лугара” з СРСР. Центр також розробляє реформу Голдуотер-Ніколс (Goldwater-Nichols).

Саме в Центрі у 80-х рр. Рональд Рейган знайшов своїх головних радників у сфері оборони. Таким чином на початку 90-х був знайдений і міністр оборони Дік Чейні. Збільшуючи кількість досліджень, що стосуються майбутньої енергетичної кризи, в останні роки **CSIS** під керівництвом сенатора Сема Нанна зосередився на боротьбі проти виникнення нових ядер-

них держав, на розробці нафтових стратегій і на війні цивілізацій.

Упродовж багатьох років **CSIS** залучав викладачів університетів, проводив аналітичні розвідки, поширював через ЗМІ різноманітну інформацію. До фінансування роботи Центру головним чином долучалися банкір ультраправих поглядів Річард Меллон Скайф (Richard Mellon Scaife), керівник секретних служб Саудовської Аравії принц Тюркі бін Абдул Азиз (Turki bin Abdul Aziz), а також транснаціональна нафтова компанія “Mobil”. Разом з тим зміщення акцентів з академічної в бік ідеологічної діяльності Центру спонукало керівництво університету Джорджтауна розірвати ділові зв’язки із **CSIS**. У 1986 р. **CSIS** стає незалежним аналітичним центром, після чого починається період нестабільності, що тривав аж до приходу до влади Джорджа Буша-старшого у 1989 р. Він призначив Діка Чейні міністром оборони США, який, зі свого блоку, оточив себе експертами із **CSIS**. Центр тимчасово залишається без керівника. **CSIS** відновлює діяльність, коли всі його члени залишають свої офіційні посади після обрання президентом Білла Клінтона. **CSIS** розробляє договір про північно-американську зону вільної торгівлі, а з 1995 р. проблемою нерозповсюдження зброї масового знищення.

У міру того, як наближалася енергетична криза, прихильники теорії зіткнення цивілізацій займають провідні позиції в Центрі. Бернارد Льюїс (Bernard Lewis), Семюель Гантінгтон і Френсіс Фукуяма (Francis Fukuyama) контролюють діяльність Центру. Компанії “BP Amoco”, “Exxon” і “Chevron” пропонують свою фінансову допомогу. У 1997 р. Центр організовує міжнародну конференцію з проблем американо-європейської єдності за участю З.Бжезинського і Ж.Делора (Jacques Delors). Після терактів 11 вересня Центром зафіксовано активізацію антиамериканських настроїв у Європі. Спільно з Фондом Маршалла “Німеччина-США” (German Marshall Fund) він публікує заяву “За відновлення трансатлантичного партнерства”. Ця заява була зроблена з метою підтвердження послаблених зв’язків між європейським Союзом і НАТО, а також, щоб залучити і США до розробки проекту Європейської Конституції.

У 2000 р. **CSIS** за підтримки голови CNN Теда Тернера (Ted Turner) запровадив міжнародну мережу інститутів атлантичних

стратегічних досліджень щодо розповсюдження ядерної зброї. Цю програму, відому як “Ініціатива проти ядерної загрози” (Nuclear Threat Initiative – NTI), очолив Сем Нанн.

На сьогодні **CSIS** володіє капіталом у 25 млн дол. США. Щорічний бюджет Центру становить 22 млн дол. США. У Центрі працює 190 дослідників, які готують і випускають щоквартальний журнал “Washington Quaterly”, а також чисельні бюлетені і книги.

Крім штаб-квартири у Вашингтоні, в якій відбувається понад 600 конференцій на рік під керівництвом Річарда Фейрбанкса (Richard Fairbanks), Центр утримує два відділення (одне в Техасі, Хьюстон, очолює його Роберт Мосбашер (Robert Mosbacher), а інше – в Далласі, під керівництвом Річарда Чейні (Richard Cheney).

Ш

Шенгенський договір та конвенція (Schengen Agreement and Convention) – назва, що отримана за договором, підписаним у містечку Шенгені (Люксембург) 14 червня 1985 р. Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина та Франція погодилися поступово скасовувати контроль на спільних кордонах і запроваджувати свободу пересування для всіх громадян країн ЄС, які підписали цю угоду, інших держав-членів та громадян третіх країн. У 1990 р. було підписано Шенгенську конвенцію, у якій викладено заходи та гарантії щодо запровадження свободи пересування. Відтак, відбулося усунення внутрішніх кордонів територій, які стали відомі як Шенгенська зона. Зараз до так званої “Шенгенської зони” або “Шенгена” входять 25 країн – 22 держави ЄС, а також Ісландія, Норвегія та Ліхтенштейн. Договір і Конвенція разом з деклараціями та рішеннями, ухваленими Шенгенською виконавчою радою, утворюють сукупність документів, відомих під назвою “Шенгенський *acquis*”. Протокол до Амстердамського договору регулює внесення Шенгенського доробку в договори ЄС. Для цього його розподілено між першим “стовпом” (розділ IV Договору про заснування Європейської Спільноти: візи, надання притулку, імміграція та інші питання, пов’язані з вільним пересуванням людей) і третім (розділ VI Угоди про ЄС: положення про співпрацю правоохоронних і судових органів у кримінальних справах). Шенгенські країни вдалися, зокрема, до таких спільних заходів: скасували контроль на спільних кордонах; виробили єдині правила перетину зовнішніх кордонів, які координуються агентством ЄС Frontex; в аеропортах і портах розділили термінали для тих, хто мандрує всередині Шенгена, і для тих, хто прибув ззовні; гармонізували умови в’їзду та візові вимоги для короткотермінового перебування (включаючи т.зв. Шенгенську візу); створили Шенгенську інформаційну систему, започаткували транс-

кордонну співпрацю судових та поліцейських органів. Протокол до Амстердамського договору проголошує, що всі країни, які вступають до ЄС, мусять повністю прийняти Шенгенський доробок разом з правилами, виробленими інституціями на базі цього доробку.

Шанхайська організація співробітництва (ШОС, Shanghai Cooperation Organization, SCO) – субрегіональна міжурядова міжнародна організація, утворена 15 червня 2001 р. в м. Шанхай (КНР). До ШОС входять 6 країн-членів – Китайська Народна Республіка, Російська Федерація, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан і Республіка Узбекистан. Штаб-квартира організації розташована в Пекіні. Офіційні робочі мови – російська та китайська. Першим виконавчим секретарем ШОС у травні 2003 р. призначено колишнього Надзвичайного і Повноважного Посла КНР у РФ Чжан Дегуана.

Загальна площа держав-членів ШОС дорівнює 30 млн 189 тис. км², що становить 3/5 площі Євразії, а населення – 1,481 млрд осіб, або чверть усього населення земної кулі. Що стосується економічного потенціалу, то він містить у собі найбільш могутню і динамічну після США китайську економіку. Попередницею ШОС була т.зв. “Шанхайська п’ятірка” (Росія, Казахстан, Киргизія, Китай і Таджикистан), що утворилася в результаті підписання “Угоди про зміцнення довіри у військовій галузі в районі кордону” (1996) й “Угоди про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону” (1997). Зближення цих країн диктувалося передусім загрозою безпеки їх прикордонним територіям з боку головного вогнища нестабільності в Середній Азії – Афганістану, де тривала громадянська війна між військами Північної коаліції і руху Талібан. Першу з цих двох угод було підписано в Шанхаї, що дало підставу для появи терміна “Шанхайська п’ятірка”. Спільна робота на самітах в Алмати (1998), Бішкеку (1999), Душанбе (2000) дала змогу створити “шанхайський дух” – виробити атмосферу взаємної довіри, через перший досвід взаємних консультацій прийти до механізму досягнення консенсусу і добровільної згоди виконувати положення досягнутих домовленостей. Поступово коло питань розширилося до сфер зовнішньої політики, економіки, охорони навколишнього середовища, включаючи використання водних ре-

сурсів, культури тощо. Все це призвело до необхідності оформлення системи самітів і консультацій у нове регіональне об'єднання.

14-15 червня 2001 р. в Шанхаї відбулася шоста зустріч “Шанхайської п’ятірки” на вищому рівні, на якій до організації як повноцінний, рівноправний член приєднався Узбекистан. Глави шести держав оголосили про утворення ШОС. У прийнятій на саміті Декларації як основні цілі проголошувалися підтримка та забезпечення миру, безпеки і стабільності в Середній Азії, а також розвиток співробітництва в політичній, торговельно-економічній, науково-технічній, культурній, освітній, енергетичній, транспортній, екологічній й інших галузях. Інший важливий документ – Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом й екстремізмом – уперше закріплювала на міжнародному рівні визначення сепаратизму й екстремізму як насильницьких, переслідуваних у карному порядку діянь. Її підписання пов’язане з тривогами Китаю з приводу сепаратистських виступів поблизу кордонів із Середньою Азією, де мешкають уйгури – тюркомовні мусульмани, що населяють захід Китаю. Інша не менш зацікавлена країна – Узбекистан – має найбільш численне населення із усіх держав Середньої Азії і найбільшою мірою піддана проявам сепаратизму з боку радикально налаштованих прихильників відновлення в регіоні ісламського халіфату.

7 червня 2002 р. в Санкт-Петербурзі відбулася друга зустріч глав країн-членів ШОС, на якій була підписана Хартія ШОС. Відповідно до Хартії, основними цілями і завданнями ШОС є:

- п зміцнення між державами-членами взаємної довіри, дружби і добросусідства;

- п розвиток багатопрофільного співробітництва з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки і стабільності в регіоні, сприяння побудові нового демократичного, справедливого і раціонального політичного й економічного міжнародного порядку; спільна протидія тероризму, сепаратизму й екстремізму в усіх їх проявах, боротьба з незаконним обігом наркотиків і зброї, іншими видами транснаціональної злочинної діяльності, а також незаконною міграцією;

- п заохочення ефективного регіонального співробітництва у політичній, торговельно-економічній, оборонній, правоохоронній, природоохоронній, культурній, науково-технічній,

освітній, енергетичній, транспортній, кредитно-фінансовій й інших сферах, що становлять загальний інтерес;

п сприяння всебічному і збалансованому економічному зростанню, соціальному і культурному розвитку в регіоні за допомогою спільних дій на основі рівноправного партнерства з метою неухильного підвищення рівня і поліпшення умов життя народів держав-членів;

п координація підходів при інтеграції у світову економіку;

п сприяння забезпеченню прав і основних свобод людини відповідно до міжнародних зобов'язань держав-членів і їхнім національним законодавствам;

п підтримка і розвиток відносин з іншими державами і міжнародними організаціями;

п взаємодія в запобіганні міжнародним конфліктам і їх мирному врегулюванні;

п спільний пошук рішень проблем, що виникнуть у XXI ст.

Держави-члени **ШОС** домовилися дотримуватися наступних принципів:

п взаємної поваги суверенітету, незалежності, територіальної цілісності держав і непорушності державних кордонів, ненападу, невтручання у внутрішні справи, незастосування сили чи загрози силою у міжнародних відносинах, відмови від односторонньої військової переваги в суміжних районах;

п рівноправності всіх держав-членів, пошуку спільних точок зору на основі взаєморозуміння і поваги думок кожного з них;

п поетапного здійснення спільних дій у сферах загального інтересу;

п мирного вирішення можливих розбіжностей між державами-членами;

п неспрямованості **ШОС** проти інших держав і міжнародних організацій;

п недопущення будь-яких протиправних дій, спрямованих проти інтересів **ШОС**;

п сумлінного виконання зобов'язань, що випливають з Хартії й інших документів, прийнятих у рамках **ШОС**.

Для виконання цілей і завдань **ШОС** у рамках організації діють такі ради: Рада глав держав. Будучи вищим органом **ШОС**, вона

визначає пріоритети і виробляє основні напрями діяльності організації, вирішує принципові питання її внутрішнього устрою і функціонування, взаємодії з іншими державами і міжнародними організаціями, а також розглядає найбільш актуальні міжнародні проблеми. Рада збирається на чергові засідання один раз на рік. Головування на засіданні Ради здійснює глава держави – організатора чергового засідання. Місце проведення чергового засідання визначається, як правило, у порядку російського алфавіту назв держав – членів ШОС.

Рада глав урядів (прем'єр-міністрів) – приймає бюджет організації, розглядає і вирішує основні питання, що стосуються конкретних, особливо економічних сфер розвитку взаємодії в рамках Організації. Рада збирається на чергові засідання один раз на рік. Рада міністрів закордонних справ розглядає питання поточної діяльності Організації, підготовки засідання Ради глав держав і проведення консультацій у рамках Організації з міжнародних проблем. Рада може в разі потреби виступати із заявами від імені ШОС. Рада збирається, як правило, за один місяць до проведення засідання Ради глав держав. Позачергові засідання Ради міністрів закордонних справ скликаються з ініціативи не менш як двох держав-членів і за згодою міністрів закордонних справ усіх інших держав-членів.

Наради керівників міністерств і/чи відомств. Відповідно до рішень Ради глав держав і Ради глав урядів (прем'єр-міністрів) керівники галузевих міністерств і/чи відомств держав-членів на регулярній основі проводять наради для розгляду конкретних питань розвитку взаємодії у відповідних сферах у рамках ШОС. Для підготовки і проведення нарад за попередньою домовленістю держав-членів можуть створюватися на постійній чи тимчасовій основі робочі групи експертів, які здійснюють свою діяльність відповідно до регламентів роботи, затверджених на нарадах керівників міністерств і/чи відомств. Ці групи формуються з представників міністерств і/чи відомств держав-членів. Рада національних координаторів є органом ШОС, що здійснює координацію і керування поточною діяльністю Організації. Вона проводить необхідну підготовку засідань Ради глав держав, Ради глав урядів (прем'єр-міністрів) і Ради міністрів закордонних справ. Національні координатори призначаються кожною державою-членом відповідно до її внутрішніх правил і процедур. Рада збирається на засідання не рідше трьох разів на рік.

Інтерес до співробітництва із ШОС виявляють Іран, Монголія, Індія, Пакистан, Шрі-Ланка, США і регіональні організації: АСЕАН та ЄС. Нині говорити про перспективи взаємодії України з ШОС можна у двох вимірах: по-перше, на основі тієї системи двосторонніх відносин, які склалися між нашою державою і членами цієї організації, по-друге, виходячи з геополітичних інтересів і стратегій основних гравців на міжнародній арені, які традиційно перетинаються на території України і визначають перелік її можливостей і маневрів. При цьому обидва підходи мають свої недоліки: у першому випадку ми не враховуємо об'єктивних факторів світової політики як цілісного утворення, які важать набагато більше, ніж конкретний набір політичних зв'язків і здобутків окремо взятої країни. У другому – розігруємо “українську карту” як аморфне, нездатне до самостійних акцій утворення.

Насамперед, говорячи про перспективи співпраці з ШОС, необхідно розглядати прагнення України вступити в НАТО і ЄС окремо одне від одного. Справа в тому, що ШОС є достатньо багатогранною організацією на цьому історичному етапі, і якщо ЄС розглядається нею як перспективний і життєво важливий партнер в економічному руслі, то НАТО – навпаки, як структура, якій необхідно перекрити доступ у свою “зону відповідальності” з огляду на її військово-політичну спрямованість.

На одному зі свої численних самітів члени ШОС задекларували домовленість не вступати в організації, цілі яких суперечитимуть їхнім спільним інтересам. Деякі аналітики розглядають це як своєрідну “доктрину Монро” для Азії, покликану обмежити доступ туди НАТО на чолі зі США. Адже, незважаючи на те, що виконавчий секретар організації Чжан Дегуан разом з усіма речниками країн-членів в один голос стверджують, нібито ШОС ніколи не стане військово-політичним антизахідним альянсом, що організація спрямована не “проти” когось, а “за” спільні інтереси країн-членів, не можна заперечувати, що латентне протистояння з НАТО має місце. Головним аргументом на користь цього твердження є те, що проекти ШОС у галузі безпеки є надто широкомасштабними, навіть створено так звану РАТС – Регіональну антитерористичну структуру. Ці акції свідчать про те, що в майбутньому центр тяжіння організації може бути зміщено з економічного аспекту на військово-по-

літичний. Опинитися ж на перетині інтересів цих двох векторів сили може бути як небезпечно, так і надзвичайно вигідно. І саме до цього зараз наближається Україна. Справа в тому, що стара схема протистояння США і Росії за вплив на неї активно видозмінюється. Раніше на спиною у США стояло НАТО, а Росія обмежувалася важелями енергетичного шантажу. Зараз Росія – один із провідних гравців **ШОС**, причому не локальна організація, спрямована проти “трьох загроз” прикордонного гатунку – сепаратизму, екстремізму, тероризму, а провідна регіональної організація багатовекторної спрямованості з ухилом в економіку та безпеку. Вже зараз вона, маючи таку підтримку, отримала більшу свободу маневру у відносинах з ЄС, здатність ширше диктувати умови, і, відповідно, більше впливати на Україну.

Втім, крім небезпеки погіршення стосунків з Росією, серед мотивів цих заяв був ще й такий фактор: зрозуміло, що основним лобістом вступу України до НАТО є Сполучені Штати Америки, яким потрібно терміново поповнити Альянс новими членами для нейтралізації відходу від активної співпраці Франції та Німеччини. Звісно, це не влаштовує ні Францію, ні Німеччину. Україна має три шляхи взаємодії з **ШОС**. Окрім окресленого вище, є теоретична можливість співробітництва і членства. Перший варіант цілком реальний, другий – утопічний, особливо за нинішнього зовнішньополітичного вектора. Головне питання в тому, до чого схилитися, адже вибір зробити все одно доведеться. Щодо співробітництва варто зазначити, що співпраця України з Китаєм має великий потенціал, практично не заплямований жодними історичними конфліктами та протистояннями.

Особливо цікавою в цьому контексті є взаємодія **ШОС** і ЄврАзЕС, між якими підписано угоду про співробітництво, суто декларативну, адже Китай – лідер **ШОС**, а Росія – ЄврАзЕС, і остання майже в повному складі (крім Білорусі) входить до **ШОС**, що дає Росії можливість впливати на політику всередині Шанхайської організації співробітництва. Конкуренція між цими організаціями неминуча. Тому перша умова вигідної співпраці України з **ШОС**, а особливо з Китаєм, полягає в тому, щоб не дати залучити себе до ЄврАзЕС. Отже, ми бачимо, що співпраця з **ШОС** можлива і навіть життєво важлива для України в тому становищі, в якому вона зараз перебуває. Що ж до перспектив членства, то вони є нині здебільшого нереальними.

Зважаючи на всі ці моменти, можна висловити одну гіпотезу про те, як можна найбільш вигідно і головне безпечно для себе використати співробітництво з **ШОС** і нову систему інтересів, що вибудовується навколо України. Теоретично вдалою стратегією було б орієнтування на обидва блоки, якщо врешті **ШОС** перетвориться на воєнно-політичний альянс, без намірів вступу до жодного. Позиціонування себе як транзитної країни, що прагне до нейтралітету, – можливий і вигідний з багатьох позицій варіант. Участь у військових навчаннях обох організацій, тісна співпраця з ними, прагнення до статусу спостерігача в **ШОС**, активна участь у ПДЧ – це шлях до того, щоб рано чи пізно обидва вектори сили побачили вигоду для себе в нейтралітеті України і двосторонньому його гарантуванні.

Післяслово

У запропонованому читачеві виданні викладені найуживаніші терміни з геоekonomіки, без розуміння яких шлях просування вперед представляє суцільні перешкоди як для успішного забезпечення національної безпеки, так і для стрімкої кар'єри молодих людей.

Головною метою зазначеної книги є надання практичної допомоги працівникам, науковцям, викладачам, слухачам та студентам вищих навчальних закладів, які за напрямами своєї діяльності тісно пов'язані з економічними, фінансовими, геоekonomічними питаннями.

Автор не ставив за мету фундаментально охопити весь спектр термінів геоekonomіки, оскільки це й неможливо. Сьогоднішня практика постійно пропонує нові й нові терміни, які відображають той чи інший аспект розвитку суспільства, економіки, фінансів, банківської справи, управління. Відтак зазначене видання не є повним і остаточним глосарієм, проте воно, безумовно, слугує базисом для розвитку сучасної геоekonomічної думки й буде добрим підмурком для практиків.

Очевидно, що в умовах України і реальних міжнародних відносин питання формування і здійснення геоekonomічної політики буде актуалізовуватися. Відомо, що між економікою й політикою завжди існував тісний зв'язок. Висуваючи перед собою певні цілі та завдання, політика неминуче враховувала економічні інтереси, а часто навіть була прямим чи опосередкованим їх продовженням. У свою чергу, економіка надавала політиці фінансові, промислові і технологічні ресурси, необхідні для реалізації цих цілей і завдань.

Крім зазначеного, економіка часто використовувалася політикою як механізм дієвого впливу через систему інструментів, важелів, методів (тарифи, квоти, ембарго, санкції тощо).

Усе сказане характеризує не лише минулий, а й нинішній час, для чого власне, ми й запропонували короткий глосарій термінів з геоekonomіки.

Алфавітний покажчик

А

Абсолютизм	3
Абстракціонізм геоекономічний	3
Абсурд геоекономічний	3
Аверс	4
Автаркія	4
Автаркія великих просторів	5
Автократія	5
Автономія	5
Авторитаризм	5
Авторитарний стиль керівництва	6
Агресія	6
Адміністративно-командна система	7
Адміністративно-територіальна одиниця в Україні	7
Адміністративно-територіальний устрій (державний устрій)	7
Адміністрація	8
Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво	8
Акваторія	8
Альтернативні інструменти політики	9
Амбівалентність	9
Антидемпінгові заходи (мита)	10
Антирастове законодавство	10
Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН)	10
Асоційоване членство	11
Атлантизм	12
Атталі Жак	12

Б

Багаторівневе врядування	14
Безпека	14
Бенілюкс	15
Бенчмаркінг	15
Берегова зона	15
Бжезинський Збігнєв	15
Більдербергський клуб	17
Біполярний світ	17
Боумен Ісайя	17
Бреттон-Вудські інститути	19
Буферна держава	20
Бюджет ЄС	20

В

“Вашингтонський консенсус”	21
----------------------------	----

Велика депресія	21
Велика каспійська нафта	22
“Велика сімка”	23
“Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи”	24
Великий простір	25
Великий шовковий шлях	26
Відаль де ла Блаш Поль	28
Відкрита економіка	30
Вільна економічна зона	32
“Вісь зла”	34

Г

Гаврилишин Богдан	35
Гаек Фрідріх Август фон	37
Гантінгтон Самуель Філіпс	39
Гаусхофер Карл	41
Генеральна угода по тарифах і торгівлі (ГАТТ)	42
Геоeкономіка	43
Геоeкономічна архітектура світу	46
Геоeкономічна війна	47
Геоeкономічна експансія	47
Геоeкономічна потужність	48
Геоeкономічна стратегія	48
Геоeкономічне становище	49
Геоeкономічний код	49
Геоeкономічний полюс	49
Геополітика	50
Геополітичний ідеалізм	51
Геополітичний регіон	51
Геополітичний простір	51
Геостратегія	52
Глобалізація	54
Глобалізація і державний суверенітет	56
Глобалізація неоліберальна	56
ГУУАМ	56

Д

Давоський світовий форум	60
Демпінг	60
Ден Сяопін	61
Держава	61
Держава-нація	61
Державна політика	63
Державна територія	63

Державне управління	63
Державний борг	64
Державний контроль	65
Державний лад або державний устрій	65
Державний орган	68
Державний суверенітет	68
Державний фінансовий контроль	69
Дефолт	69
Децентралізація	69
Доктрина відкритого суспільства	69
Доктрина “відчинених дверей”	72
Доктрина Медведєва-Путіна	72
Доктрина Монро	72
Доктрина превентивного інтервенціоналізму	74
Допомога ЄС	74
Дохійський раунд	74

Е

Економічна ефективність	76
Економічна інтеграція	76
Економічний союз	77
Економічний та монетарний союз	77
Ерхард Людвіг	78

Є

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	80
Європейська економічна зона	80
Європейський економічний простір (ЄЕП)	81
Європейський інвестиційний банк (ЄІБ)	81
Європейський інвестиційний фонд (ЄІФ)	82
Європейський Союз (ЄС)	82
Європейський фонд розвитку	82
Європейські транспортні коридори	83
Європейські угоди	83
Єврорегіон	84
Єдиний економічний простір (ЄЕП)	84

Ж

Життєвий простір	85
------------------	----

З

“Золотий мільярд”	87
Зона вільної торгівлі	88
Зона вільної торгівлі між південно-східними азійськими країнами	88

I

Ізоляціонізм	89	
Імперія	90	
Індекс (коефіцієнт) покриття експортом імпорту		91
Індекс транснаціоналізації країни	91	
Індекс “чистої торгівлі”	91	
Інноваційна модель розвитку	91	
Інноваційні інкубатори	92	
Інституціоналізм	92	
Інтеграція	93	
Інтермодальні транспортні коридори		93

K

Кейнс Джон Мейнард	94	
Кейнсіанська економічна теорія		95
Коган Саул	95	
Консерватизм	96	
Конструктивізм	98	
Копенгагенські критерії	99	

L

Липа Юрій Іванович	100	
Лібералізм	102	
Лібералізація економіки	103	
Лібертаризм	105	
Ліга Арабських держав, ЛАД		106
Ліст Фрідріх	107	
Люттвак Едуард	109	

M

Макіндер Хелфорд Джон	110	
Митна політика	112	
Митний протекціонізм	112	
Митний союз	113	
Митний тариф	113	
Міжнародний валютний фонд (МВФ)		114
Міжнародні економічні відносини		117
Меркантилізм	118	
Мондіалізм	119	
Мультимодальні транспортні коридори		119

N

Наддержави	120	
НАТО (Організація Північноатлантичного договору)		121
Національна безпека	127	

Національна ідея	128
Національна стратегія	129
Неофункціоналізм	129
Новий курс	130
Новий європейський порядок	131

О

Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)	135
Організація Ісламська Конференція (ОІК)	135

П

Панрегіоналізм	138
“Південний потік”	139
“Північний потік”	140
Північноамериканська угода вільної торгівлі (НАФТА)	141
План Маршалла	141
Поппер Карл Раймунд	142
Поправка Джексона-Веніка	143
Посилена європейська політика сусідства	143
Протекціонізм	144

Р

Раймленд	146
Районування	146
Реверс	146
Регіоналізація	147
Регіоналізм	148
Режим найбільшого сприяння	149
Римський клуб	149
Рузвельт Франклін Делано	151

С

Санітарний кордон	154
Світова організація торгівлі (СОТ)	154
Світовий банк	158
Світовий економічний порядок	161
Спайкмен Ніколас Джон	162
Співдружність незалежних держав (СНД)	164
Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА)	165
Суверенітет	165
Сціборський Микола	165

Т

Таласократія	167
Тейлор Пітер Джонс	167

Телурократія	168	
Теорії європейської інтеграції		168
Теорія модернізації	169	
Теорія Четвертого світу	169	
Торговельна політика	170	
Торговельні бар'єри	170	
Тоталітаризм	171	
Транзит	172	
Транс'європейські мережі	175	
Транскордонне співробітництво		176
Транскордонний регіон	176	
Транснаціональний	177	
Транснаціональні корпорації (ТНК)		177
Третій світ	179	

У

Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (УПС)	180	
Україна: африканський вектор	180	
Україна: близькосхідний вектор	184	
Україна: геоекономічний код	185	
Україна: Далекий Схід і Південно-Східна Азія		187
Україна: латино-американський вектор	193	
Україна: самовизначення	196	
Українське питання	199	

Ф

Фукуяма Френсіс	204	
-----------------	-----	--

Ч

Челлен Юхан Рудольф	206	
---------------------	-----	--

Ц

Центр стратегічних і міжнародних досліджень		209
---	--	-----

Ш

Шенгенський договір та конвенція	213	
Шанхайська організація співробітництва (ШОС)		214

Навчальне видання

Розпутенко Іван Васильович

ГЕОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В ТЕРМІНАХ ТА ІМЕНАХ

Словник-довідник

Київ, НАДУ

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*

Редактор *С. М. Шиманська*

Коректори : *С. Г. Крушельницька, О. В. Должикова*

Технічний редактор *Ю. О. Куценко*

Підп. до друку 10.03.2011.

Формат 60×84/16. Обл.-вид. арк. 11,73. Ум.-друк. арк. 13,25.

Тираж 300 пр.

Видавець Національна академія державного управління
при Президентові України

03057, м. Київ-57, вул. Ежена Потье, 20, тел. 456-67-93.

E-mail: vydav@academy.gov.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.